Роман Подкур

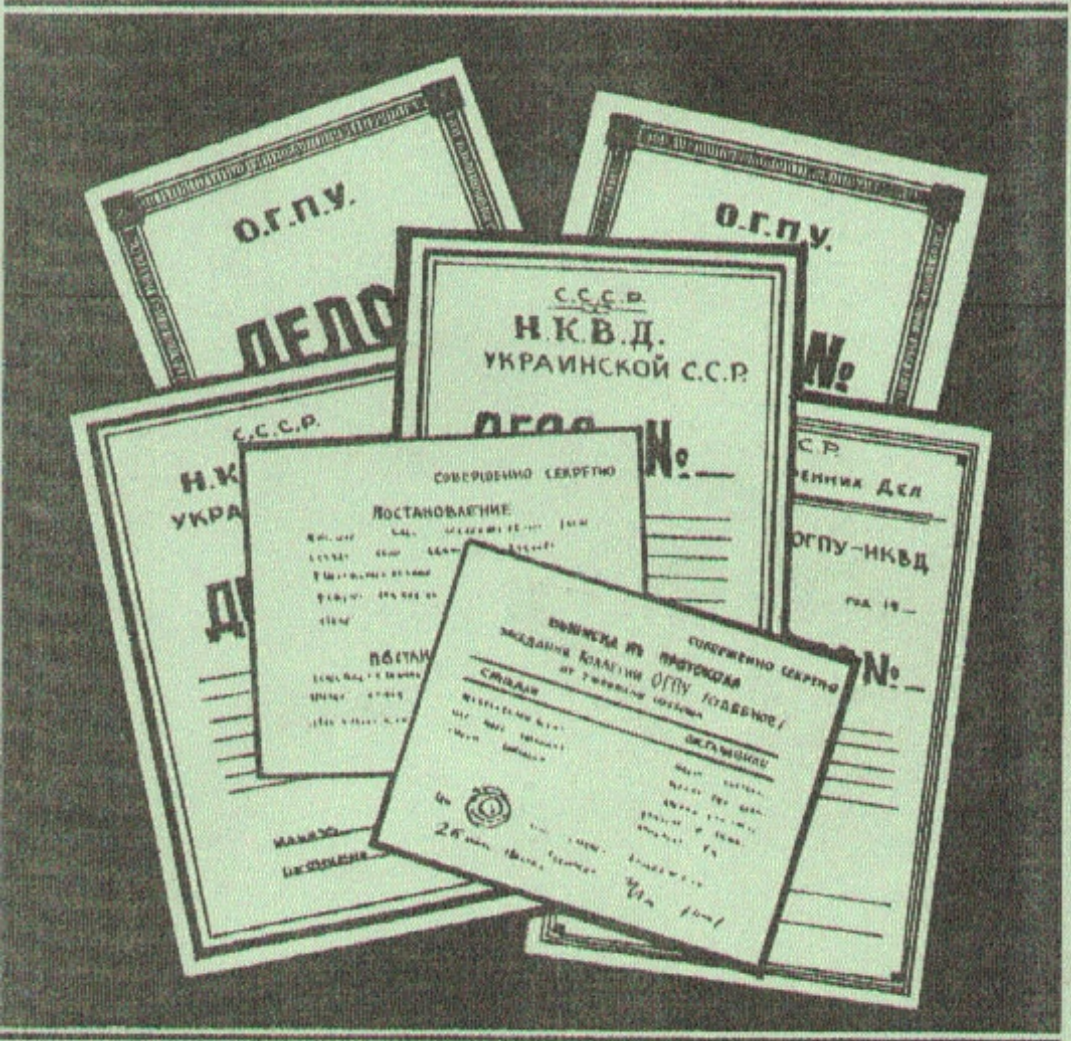

За повідомленням радянських спецслужб

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СЕРІЇ КНИГ
“РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ”

РОМАН ПОДКУР

ЗА ПОВІДОМЛЕННЯМ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ

РІДНИЙ КРАЙ
КИЇВ 2000

ББК 63.3 (4 УКР) 6 - 44

Подкур Р.Ю.
За повідомленням радянсьих спецслужб. - К.: Рідний край, 2000. - 238 с.

В роботі на основі широкого кола джерел, особлтво тих, які протягом тривалого часу були закриті для дослідників, розглядаються проблеми, пов'язані з формуванням документальних масивів радянських спецслужб, подається їх класифікація, загальна характеристика, розкриваються шляхи використання для вивчення політичних, соціально-економічних та культурних процесів в Україні 20-3--х рр.

Особлива увага звертається на інформаційно-аналітичні матеріали та архівно-слідчі справи громадян, що стали жертвами політичних репресій.

Для викладачів, вчителів, всіх, хто цікавиться історією України.

Науковий редактор:
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії Україні НАН України *Ю.З.Данилюк*

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор *Г.К Швидько*
кандидат історичних наук, доцент *В.В.Ченцов*

ISBN 966-02-1532-0

¨ Р.Ю.Подкур

РОЗДІЛ І

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

роцес сучасного державотворення обумовлює необхідність глибокого і всебічного дослідження історії України 20-30-х рр., об'єктивного висвітлення маловідомих, подекуди трагічних сторінок, потребою залучення самого широкого кола джерел, особливо тих, які протягом тривалого часу були невиправдано закриті для дослідників. Йдеться, перш за все, про документальні матеріали радянських спецслужб, які лише сьогодні, хоча і частково, увійшли до відкритих архівних фондів.

Зазначені корпуси містять в собі різноманітні за змістом матеріали. Однак чи не найбільший інтерес викликають інформаційно - аналітичні документи та архівно-слідчі справи громадян, що стали жертвами політичних репресій.

Численні інформаційно-аналітичні зведення, доповідні записки центральних і місцевих органів ВУНК-ДПУ-НКВС несуть в собі важливу інформацію про політичні, соціально-економічні та культурні процеси, що відбувалися в Україні в перші десятиріччя радянської влади, окреслюють специфіку регіонів, подають характеристики на окремих політичних, громадських діячів, місцевих партійних, радянських і господарських керівників.

Архівно-слідчі справи не лише відтворюють біографічні відомості щодо представників політичної еліти, майстрів культури, вчених розкривають долю сотень тисяч наших співвітчизників, що потрапили в жорна репресій, а й через призму окремої особистості показують ті зміни, що відбулися у суспільній свідомості на переломному для держави етапі.

Специфіка та умови формування документальних масивів радянських спецслужб потребують вироблення особливих підходів для їх опрацювання, застосування комплексу методів їх джерелознавчої критики. Розв'язання цих завдань відкриє широкі можливості для використання зазначених матеріалів, визначення ступеню достовірності закладеної в них інформації, з'ясування реального співвідношення з іншими корпусами документів.

Неоднозначна та суперечлива історія радянських спецслужб протягом тривалого часу залишалася однією з найменш розроблених в українській та зарубіжній історіографії. До того ж дослідники обмежувалися висвітленням діяльності органів ВНК-ВУНК, залишаючи поза увагою 20-30-ті і наступні роки.

На розробку проблеми певним чином наклала свій відбиток і специфіка роботи спецслужб, внаслідок чого до необхідних корпусів документів, закритих для широкого загалу, допускалося досить обмежене коло істориків, які підготували і опублікували ряд різних за своїм змістом, спрямуванням і науковою цінністю праць.

Літературу, присвячену діяльності спецслужб, можна умовно розділити на три основні групи: 1) наукові та науково-популярні монографії, статті; 2) збірники документів; 3) мемуари працівників спецслужб, безпосередніх свідків досліджуваних подій.

Аналізуючи наукову та науково-популярну літературу, слід відзначити, що першими історіографами радянських спецслужб стали безпосередні організатори та керівники ВНК-ВУНК, які прагнули не лише розкрити основні напрямки роботи, а й ідеологічно і морально обгрунтувати їх, виправдати свої дії на тлі вітчизняної історії. Саме цим позначені праці Н.Антипова, С.Дукельського, М.Лаціса, Я.Петерса[1] та інших, написаних з позиції невиправданої ідеалізації зусиль надзвичайних комісій. Подібні підходи значною мірою обумовили цілий ряд неточностей, помилок, невірне трактування тогочасних подій і явищ. Наприклад, серйозний сумнів викликає статистика розстрілів громадян в 1917-1919 рр., подана в працях М.Лаціса. Її співставлення з матеріалами Міжнародного Червоного Хреста, свідченнями "Комісії по розслідуванню злодіянь більшовиків" під керівництвом генерала Рерберга, опублікованими повідомленнями місцевих органів ВНК-ВУНК, переконують в тому, що автор з цілком зрозумілих причин штучно занизив кількість смертних вироків, винесених надзвичайними органами в порядку "червоного терору".

Важливо, що вже в першій половині 20-х рр. ряд серйозних досліджень, присвячених органам ВНК-ВУНК, було опубліковано на Заході. Найбільш цікавою за змістом, залученим фактичним матеріалом можна по праву вважати працю відомого історика і письменника С.П.Мельгунова[2], написану на основі паризького архіву денікінської комісії генерала Рерберга. Оскільки стрижнем останнього стали захоплені під час наступу білогвардійської армії оригінали документів Всеукраїнської надзвичайної

комісії, то наведені в монографії С.П.Мельгунова нормативні акти ВУНК (накази, протоколи тощо), можна вважати цілком достовірними.

Характеризуючи названу працю, О.Даніель та М.Охотін писали: "Книга С.П.Мельгунова "Червоний терор в Росії: 1918-1923", видана вперше в 1923 році в Берліні, схожа з працею О.І.Солженіцина за багатьма параметрами. І за темою - Мельгунов описує початковий період того процесу втрати людськості, апофеоз якого - країна, вкрита виразками Архіпелагу. І за моральною спрямованістю: обидві книги - синодик безвинно загиблих; Мельгунов починає його, Солженіцин продовжує. Схожі і долі обох книг: обидві вони вийшли на Заході і тривалий час були недоступні більшості читачам в СРСР. Врешті-решт те, що обидва автора були вислані з країни і позбавлені громадянства, велику роль зіграли ці книги..."[3].

Дещо поступається монографії С.П.Мельгунова за своїм рівнем книга М.Авербуха (Аверіуса) "Одесская чрезвычайка", написана на свідченнях сучасників і позбавлена необхідної документальної бази[4].

Позитивно оцінюючи праці про початковий етап діяльності радянських спецслужб, видані за кордоном, не можна не відзначити, що їх автори, виходячи з наявних можливостей, спиралися на обмежене коло джерел, суб'єктивні свідчення сучасників, що завадило їм дати повну і об'єктивну картину реальної дійсності..

В свою чергу, не став також переломним в радянській історіографії і період другої половини 20-30-х рр. Винятково заангажовані, зорієнтовані лише на показ героїки чекістських органів, праці Л.Бичкова, М.Корнатовського, Т.Самсонова[5], як і раніше, продовжували висвітлювати проблеми діяльності надзвичайних комісій, пов'язані з "боротьбою з контрреволюційними організаціями". Наприклад, вже згадуваний Л.Бичков у своїй роботі основну увагу звертає на акції ВНК, спрямовані проти різних політичних партій і угрупувань, заходи по розкладенню окремих частин і з'єднань білих армій.

Не домінували нові підходи в розробці теми і в другій половині 50-80-х рр., хоча видана у післявоєнні десятиріччя література і набула якісно нових рис. Йдеться, перш за все, про істотне розширення тематики досліджень, їх джерельної бази, введення в науковий обіг нових документальних масивів. Останнє яскраво засвідчила монографія Д.Л.Голінкова, яка витримала кілька видань[6]. В основу названої праці лягли звіти,

оперативні матеріали, архівно-слідчі справи, які до цього часу практично не використовувалися дослідниками. Все це дозволяє стверджувати, що, незважаючи на свою заідеологізованість, трафаретність у висвітленні подій і явищ, книга Д.Л.Голінкова не втратила свого інтересу і сьогодні, оскільки містить цікавий та маловідомий фактичний матеріал з досі неопрацьованих архівів радянських спецслужб.

В 60-80-х рр. з'явилося ряд праць, в яких робилися спроби не лише проаналізувати окремі, найбільш відомі операції спецслужб, а й викласти їх більш-менш цілісну історію на певному етапі розвитку радянської держави. Однією з перших таких робіт стала книга П.Г.Софінова, що охоплювала період 1917-1922 рр.[7] Характерно, що автор, якого по праву можна вважати одним з офіційних історіографів спецслужб, звертаючись до подій в Україні, повністю ігнорує ВУНК, відводячи їй роль периферійного органу Всеросійської надзвичайної комісії. Аналогічні тенденції простежуються в статтях А.С.Велідова, Г.Д.Львова[8], які віддають пріоритет у вирішенні всіх питань московському керівництву спецслужб на чолі з Ф.Дзержинським.

Через призму партійного керівництва надзвичайними комісіями розглядав історію ВУНК В.Д.Голіченко[9]. Причому, дещо перебільшеним здається нам його висновок про те, що органи ВУНК повністю перебували під контролем вищого політичного керівництва республіки. Водночас навіть побіжне ознайомлення з документами ЦК Компартії України засвідчує, що останній в кращому випадку дублював схвалені у Москві рішення.

Викликає заперечення і ряд положень статті П.П.Бачинського[10], підготовленої до 50-річчя ВУНК. Наприклад, досить сумнівним здається нам твердження, що "...співробітники ВНК, в тому числі і чекісти України, завжди суворо дотримувались революційної законності". Відомо, що діяльність ВУНК у 1919 році різко критикував В.І.Ленін, який відзначав, що "...на Україні ЧеКа завдало величезної шкоди"[11].

З'ясуванню правового становища ВНК, її місця в системі правоохоронних органів присвятили свої праці В.М.Куріцин, Ю.П.Тітов[12]. На жаль, жоден з них, працюючи над зазначеним колом питань, не зміг аргументовано розкрити ту законодавчу і нормативну базу для діяльності надзвичайних комісій або зробити цілком слушний висновок про її цілковиту відсутність. На останнє звернув увагу у своєму історіографічному огляді А.Л.Литвин[13]. Однак, всі його подальші спроби з'ясувати справжній стан речей навколо назви надзвичайного органу аж

ніяк не додали ясності у цьому важливому питанні.

Таким чином, монографічна література, науково-публіцистичні статті, видані в 20-80-х років, відзначилися, перш за все, вузькістю тематики. Як правило, дослідники зосереджувалися на обмеженому колі питань, пов'язаних з діяльністю ВНК-ВУНК, їх місцевих органів. Водночас, поза хронологічними рамками досліджень залишалися їх правонаступники - ОДПУ-НКВС-КДБ. По-друге, відсутність відкритого доступу до фондів партійних, державних органів, відомчих архівів колишніх спецслужб не давала можливості для належного висвітлення навіть окресленого кола питань. Разом з тим, видана в 20-х - першій половині 80-х рр. література, незважаючи на явні хиби і прорахунки, стала важливим етапом в дослідженні спецслужб, заклала певний фундамент для подальших наукових розробок.

Вже в 20-х роках була закладена традиція документальних видань з історії органів держбезпеки. Своєрідною першою ластівкою стало двотомне видання "Красная книга ВЧК", оприлюднене вперше в 1920-1922 рр.[14] Його мету не приховував автор передмови до двотомника М.Лаціс, який писав: "Тут ми керувалися бажанням дати читачу послідовну картину боротьби контрреволюціонерів всіх мастей з Робітничо-Селянським Урядом. Ми переконані, що, ознайомившись з цими матеріалами, читаюча громадськість, яка не прийняла до цих пір принципів радянської влади, врешті-решт, виправдає всі її дії і скаже, що в руках пролетарської держави в момент шаленої громадянської війни такий орган як ВНК був необхідним"[15].

"Красная книга ВЧК" містить в собі матеріали, пов'язані з ліквідацією органами ВНК "Союзу захисту Батьківщини і свободи", придушенням заколоту лівих есерів тощо. Якщо врахувати, що видання публікувалося якраз напередодні процесу у справі "керівного ядра" партії соціалістів-ревлюціонерів (8 липня - 7 серпня 1922 р.), то можна стверджувати, що воно ставило перед собою не стільки наукові чи просвітницькі, скільки пропагандистські цілі.

Започаткована в 20-х роках традиція була продовжена в кінці 50-х рр. виданням документального збірника з історії Всеросійської надзвичайної комісії[16]. Лише через тринадцять років аналогічне видання, присвячене історії ВУНК, побачило світ в Україні. На жаль, відсоток опублікованих в ньому оригінальних матеріалів був дуже низьким, оскільки упорядники здебільшого користувалися не архівними фондами, а періодикою, збірниками законодавчих і нормативних актів, іншими відкритими для доступу виданнями[17].

В порівнянні з попередніми, вигідно вирізняється збірник "В.И.Ленин и ВЧК", на сторінках якого видруковано близько 500 самих різноманітних документів та матеріалів[18]. Важливо, що значна їх частина, виявлена у фондах колишнього Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС , вводилась в науковий обіг вперше.

Якщо документальні збірники прагнули показати органи ВНК-ВУНК у найкращому світлі, розкрити їх виняткову роль у становленні і зміцненні Радянської держави, обгрунтувати непересічні соціальні функції, то із зовсім іншого боку - через призму масових злодіянь щодо власного народу, висвітлювалася діяльність надзвичайних комісій в оприлюднених на Заході документах міжнародних організацій. Яскравим прикладом цього може служити доповідь Центрального комітету Російського Червоного Хреста про діяльність надзвичайної комісії у Києві, опублікована у Берліні в "Архіві російської революції" в 1922 р.[19] Свідчення учасників місії, яка перебувала у Києві у 1920 р., демонструють жахливі картини масового винищення місцевого населення, абсолютне небажання співробітників Київської НК рахуватися з будь-якою громадською думкою.

В контексті дослідження історії спецслужб винятковий інтерес представляє мемуарна література. Незважаючи на свою суб'єктивність, певну однобічність в оцінках, вона містить в собі ряд важливих деталей, відсутніх в офіційних зведеннях, документах, повідомленнях періодичної преси. Причому, якщо в 20-30-х роках з спогадами здебільшого виступали організатори і керівники спецслужб, то у післявоєнні десятиріччя свої роздуми щодо роботи органів держбезпеки опублікували оперативні працівники їх низових ланок - С.З.Остряков, Д.М.Смирнов, В.А.Тимофєєв, Ф.Т.Фомін та інші[20].

Свою точку зору на процеси, що проходили в країні у 20-30-х рр., висловили і ряд наших співвітчизників, що потрапили в жорна репресій. Опубліковані на Заході, вони викликали широкий резонанс у світових громадських колах, стали живим звинуваченням творцям і провідникам тоталітарної системи[21].

Якщо література, опублікована у 20-80-х рр., лише визначила контури проблеми, ввела в науковий обіг окремі документальні матеріали, свідчення сучасників, то видання, що побачили світ на рубежі 80-90-х років, ознаменували собою якісно новий етап в розробці проблем історії радянських спецслужб, визначення їх місця і ролі в радянському суспільстві. Важливу роль відіграло в цьому схвалення Президією

Верховної Ради та Кабінетом Міністрів України Державної програми підготовки науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", покликаної глибоко і всебічно проаналізувати причини, наслідки і механізми функціонування тоталітарної системи, увічнити пам'ять сотень тисяч громадян України, що стали жертвами політичних репресій. Прийняття зазначеної програми значною мірою активізувало роботу в областях України, внаслідок чого було підготовлено і опубліковано ряд оригінальних праць, що висвітлювали, серед іншого, діяльність колишніх спецслужб, окремих їх підрозділів, керівників та оперативних працівників[22].

Численні публікації на регіональному рівні, здійснені у 90-х роках, як з'ясувалося, лише частково вирішували проблему введення в науковий обіг документальних матеріалів колишніх спецслужб. Наступне вагоме слово в цьому напрямку сказали своїми публікаціями заступник голови Служби безпеки України В.І.Пристайко та доктор історичних наук Ю.І.Шаповал[23]. В 1995 р. вони опублікували монографію, присвячену справі "Спілки визволення України", в якій оприлюднили близько 60 оригінальних оперативних та процесуальних документів. Незважаючи на те, що останні стосувалися перш за все підготовки та проведення конкретного судового фарсу, вони без перебільшення розкривали ті основні процеси, що відбувалися в середовищі української інтелігенції в 20-х роках, показували реакцію української еліти на заходи владних структур у сфері соціалістичного будівництва. Органічним продовженням зусиль по відтворенню історичної правди стала наступна монографія В.Пристайка та Ю.Шаповала "Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття 1924-1934"[24], написана на основі справи-формуляра видатного українського політичного та громадського діяча, непересічного вченого-історика.

Якщо дві попередні монографії згаданих авторів присвячувалися конкретним подіям та особам, то їх збірник "ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи", піднімає практично невідомі сторони оперативної діяльності спецслужб у 20-30-ті роки[25]. Опубліковані в ньому матеріали (оперативні накази, інструкції, доповідні записки, внутрішнє листування) дозволяють глибше зрозуміти не лише зміст, напрямки і форми роботи спецслужб, а й психологію їх працівників.

Розцінюючи праці В.Пристайка, Ю.Шаповала як істотний крок вперед у розробці і оприлюдненні архівів колишніх

спецслужб, не можна одночасно не відзначити, що ними не вичерпується необхідність серйозної археографічної роботи по підготовці до друку раніше закритих для дослідників документів.

На широкій документальній основі побудована монографія ректора Академії Служби безпеки України В.С.Сідака[26]. Їх всебічне опрацювання дозволило, певним чином, переглянути таке поняття в українській історіографії як "політичний бандитизм", довести, що в період національно-визвольних змагань українського народу було докладено чимало зусиль для формування і розгортання спецслужб.

Введення в науковий обіг документів колишніх спецслужб поставило на порядок денний питання їх джерелознавчої критики. Одним з перших висловився щодо цього кандидат філологічних наук С.І.Білокінь, який у своїй статті порушив джерелознавчі проблеми опрацювання архівно-слідчих справ[27]. На жаль, вказана робота показує не стільки шляхи визначення достовірності інформації, скільки розкриває форми і методи фальсифікації архівно-слідчих справ. Наступна праця автора вражає насиченістю фактичним матеріалом. Захоплюючись переліком злочинів більшовицького режиму, С.І.Білокінь іноді втрачає думку в дослідженні[28].

На необхідність вироблення методики опрацювання архівно-слідчих справ звернули О.В.Гранкіна, Д.В.Омельчук, Н.П.Московченко. У підготовлених ними рекомендаціях проаналізована структура архівно-слідчих справ, подана їх загальна характеристика[29].

Питання джерелознавчої критики архівно-слідчих справ активно обговорювалися на науковій конференції у жовтні 1997 року. Розбіжність висловлених на ній думок засвідчила, що специфіка таких джерел вимагає вироблення нових нетрадиційних прийомів їх критики[30]. Не меншої уваги до себе потребують аналітичні, оперативні документи колишніх спецслужб, опрацювання яких ще знаходиться на своїх самих початкових етапах. Останнє довело дисертаційне дослідження В.В.Ченцова, яке до цього часу в розробці зазначених проблем залишається чи не єдиним на теренах колишнього СРСР[31]. Його автор, спираючись на широке коло джерел партійних і відомчих архівів, зумів переконливо довести, що документи органів держбезпеки, незважаючи на свою специфіку, спрямованість, мають виключну цінність для дослідження політичних, соціально-економічних, культурних, релігійних та інших процесів, що відбувалися в Україні у 20-х рр.

Таким чином, проаналізувавши літературу з досліджуваної тематики, можна стверджувати, що незважаючи на свою чисельність вона не відображає цілого ряду важливих сторін роботи колишніх спецслужб, до того ж обмежуючись періодом ВНК-ВУНК, який в силу об'єктивних і суб'єктивних причин не став характерним для їх подальшої діяльності. Оригінальні розвідки окремих авторів, публікації документів можна вважати сьогодні лише першим підходом до теми. Причому, введені в науковий обіг документальні матеріали ВУНК-ДПУ-НКВС не стали предметом джерелознавчих досліджень, які б дозволили визначити ступінь достовірності закладеної в них інформації, їх цінність як джерела з історії України 20-30-х рр.

ПРИМІТКИ

[1] Антипов Н. Очерки из деятельности Петроградской чрезвычайной комиссии//Петроградская правда.-1919.-1-22 января; Дукельський С. ЧК-ДПУ // Український історичний журнал.-1991.-№1.-С.25-36; №3.-С.16-25; його ж. ЧК на Україні.-Торонто, 1989.-150 с.; Лацис М. Два года борьбы на внутреннем фронте.-М., 1920-115 с.; його ж. Чрезвычайные комиссии по борьбе с контрреволюцией.-М., 1921-96 с.; його ж. Тов. Дзержинский и ВЧК//Пролетарская революция.-1926.-№9-С. 81-97; його ж. Правда о красном терроре.//Известия ВЦИК.-1920.-6 февраля; Петерс Я. Воспоминания о работе в ВЧК в первый год революции//Пролетарская революция.-1924.-№10.-С. 5-32; його ж. Несколько слов о работе ВЧК-ОГПУ.//Правда.-1928.-18 декабря; його ж. Доклад на заседании Московского совета об антисоветской деятельности правых эсеров и меньшевиков.//Известия ВЦИК.-1918.-26 июня.

[2] Мельгунов С.П. Красный террор в России. - М.: СП "PUICO", 1990-208 с.

[3] Даниель А.Ю., Охотин Н.П. О Мельгунове и его книге//Мельгунов С.П. Красный террор в России.-М.: СП "PUICO", 1990.-С. 203.

[4] Авербух (Авериус) Н.Н. Одесская "чрезвычайка".-Кишинев, 1920.-37 с.

[5] Бычков Л. ВЧК в годы гражданской войны.-М.: Воениздат, 1940.-80с.; Корнатовский Н.А. Заговор против социалистической Родины (осень 1919 г.) в Петрограде//Красная летопись.-1937.-№3.-С. 10-18; Самсонов Т.П. Войска ВЧК в гражданской войне//10 лет Красной Армии. Приложения к газете "На боевом посту".-М., 1928.-С. 1-25.

[6] Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР.В

2-х кн.-М.: Политиздат, 1986.- Кн. 1.-333 с.; Кн. 2.-397 с.

[7] Софинов П.Г. Очерки истории ВЧК.-М.: Госполитиздат, 1960.-248 с.

[8] Велидов А.С. На страже завоеваний Октября//История СССР.-1970.-№1.-С. 3-26; Львов Г.Д. Карающий меч революции//Вопросы истории.-1968.-№12.-С. 201-204.

[9] Голіченко В. Боротьба за додержання соціалістичної законності чекістськими органами України//Радянське право.-1963.-№6.-С. 13-20; його ж. Партійне керівництво органами державної безпеки. На матеріалах України.-К.: Вид-во Київського ун-ту, 1968.-183 с.; його ж. Вартові революції.-К.: Політвидав України, 1966.-163 с.

[10] Бачинский П.П. Органи ВУЧК у захисті Радянської влади на Україні//Український історичний журнал.-1969.-№1.-С. 57-63.

[11] Ленін В.І. М.І.Лацісу//Повн. зібр. тв.-Т. 50.-С. 338.

[12] Курицын В.М. Переход к нэпу и революционная законность, М.: Наука, 1972.-216 с.; його ж. Становление социалистической законности.-М.: Наука, 1983.-193 с.; Титов Ю.П. ВЧК в первые годы Советской власти//Вестник МГУ. Право.-1963.-№1.-С. 4-8; його ж. Создание ВЧК, ее правовое положение и деятельность.-М.: ВЮЗИ, 1981.-141с.; його ж. Система советских революционных трибуналов в первые годы НЕПа//Вопросы истории органов борьбы с преступностью.-М.: ВЮЗИ, 1987.-С. 70-134.

[13] Литвин А.Л. ВЧК в советской исторической литературе//Вопросы истории.-1986.-№5.-С. 96-103.

[14] Красная книга ВЧК.-2-е изд.-М.: Политиздат, 1989.-Т. 1.-415 с.; Т. 2.-540 с.

[15] Там само.-Т. 2.-С. 4.

[16] Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии. 1917-1921 гг.-М.: Госполитиздат, 1958.-511 с.

[17] На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии 1917-1922.-К.: Политиздат, 1971.-392 с.

[18] В.И.Ленин и ВЧК. (1917-1922).-М.: Политиздат, 1975.-680 с.

[19] Доклад Центрального Комитета Российского Красного Креста о деятельности Чрезвычайной Комиссии в Киеве//Архив русской революции. В 22 т.-М.: Терра, Политиздат, 1991.-Т. 6.-С. 339-364.

[20] Остряков С.З. Военные чекисты.-М.: Воениздат, 1979.-320 с.; Смирнов Д.М. Записки чекиста.-Минск: Беларусь, 1965.-256 с.; Тимофеев В.А. На незримом посту. Записки военного разведчика.-М.: Политиздат, 1981.-211 с.; Фомин Ф.Т. Записки старого чекиста.-М.: Госполитиздат, 1962.-205 с.; Разглашению не подлежит. Очерки, статьи, воспоминания о чекистах Винничины.-Одесса, Маяк, 1989.-208 с.; Рыцари долга. Воспоминания чекистов.-Донецк: Донбасс, 1982.-95 с.

[21] Альбрехт К.И. В подвалах ГПУ. Б.М., Б.Г. - 52 с.; Багряний І. Чому я не хочу вертатися до СРСР?- Вінніпег, Манітоба. Б.Р.-38 с.; Білінський А. В концтаборах СРСР. 1944-1955: спогади і спостереження.-Мюнхен: Орлик-Чикаго, 1961-379 с.; Дубровський В.В. 2-й відділ БАМЛАГу у ГПУ-НКВС.-Нью-Йорк: Наша Батьківщина, 1965.-79 с.; Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний//Архив русской революции. В 22 т.-М.: Терра, Политиздат, 1991.-Т. 6.-С. 161-303; Хахуля О. Б.Антоненко-Давидович у пазурях чекістів: спогади.-Мельбурн: Ластівка, 1987.-218 с.

[22] Реабілітовані історією.-Київ-Полтава: Рідний край, 1992.-401 с.; Червоні жорна.-Вінниця, 1994.-90 с.; Час чорного ворона.-Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1995.-166 с.; "Гіркий був келих життєвий..."-Вінниця, 1995.-66 с.; Лихолобова З.Г. Сталінський тоталітарний режим та політичні репресії кінця 30-х років в Україні.-Донецьк: ДонДУ, 1996.-145 с.; Відомості про громадян, що зазнали політичних репресій.-Миколаїв, облредколегія "Реабілітовані історією", 1997.-48 с.; Вінниця: злочин без кари. Документи, свідчення.-К.: Воскресіння, 1994.-334 с.

[23] Пристайко В., Шаповал Ю. Справа "Спілки визволення України".-К.: Інтел, 1995.-448 с.

[24] Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД - трагічне десятиліття: 1924-1934.-К.: Україна, 1996.-335 с.

[25] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи.-К.: Абрис, 1997.-608 с.

[26] Сідак В.С. Національні спецслужби в період Української революції.-К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1998.-320 с.

[27] Білокінь С.І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС//Проблеми історії України.-К.: Наукова думка, 1994.-Вип. 3.-С. 90-101.

[28] Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління СРСР. — К., 1999. — 448 с.

[29] Гранкіна О.В., Омельчук Д.В., Московченко Н.П. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920-1950-ті рр. Методичні рекомендації.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1997.-35 с.

[30] Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичний аспект використання: Зб. наук. пр.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1998.-161 с.

[31] Ченцов В.В. Документы органов госбезопасности как источник по социа-льно-политической истории Украины в 1921-1925 гг. На материалах Екатеринославской губернии.: Дис.. канд. истор. наук.- 07.-00.09..-Днепропетровск, 1992.-325 с.

РОЗДІЛ ІІ

ДІЯЛЬНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ

Тривалий час історія ВУНК-ДПУ-НКВС, як і відкладені в процесі їх діяльності документи, залишалися поза увагою дослідників. Разом з тим, в силу специфіки радянської тоталітарної системи колишні спецслужби активно впливали на всі без виключення сторони суспільного життя, визначали ті основоположні процеси, які здійснювалися в країні протягом більш як семи десятиріч її історії.

Таким чином, без визначення місця і ролі спецслужб в суспільному житті практично неможливо уявити собі історію СРСР в цілому і України зокрема. Останню думку яскраво підтверджує начальник Головного архівного управління Російської Федерації В.Козлов, якому в силу своїх службових обов'язків вдалося ознайомитися з переданими останнім часом на державне зберігання документами вищого політичного керівництва, а також окремими матеріалами з архівів Федеральної Служби безпеки та її обласних управлінь. "Думаю, - відзначав він, - що історії XX століття в повному обсязі ніхто не знає і, навряд чи узнає, хоча б тому, що її творцями значною мірою були спецслужби"[1]. Введені в науковий обіг документальні матеріали, певна лібералізація режиму державних і відомчих архівів дозволяє з'ясувати основні етапи формування колишніх спецслужб, виявити покладені на них функції, дати загальну характеристику пов'язаних з їх діяльністю документальних масивів.

2.1. Перші кроки у формуванні радянських спецслужб: політичний, ідеологічний, організаційний аспекти.

Вже в перші пореволюційні дні з ініціативи уряду Радянської Росії стала формуватися система каральних органів, які повинні були стати опорою для новоявленного режиму. Так, 21 листопада 1917 р., за пропозицією Ф.Дзержинського при Петроградському Військово-революційному комітеті (ВРК) була створена комісія по боротьбі з контрреволюцією, до складу якої увійшли М.Скрипник, Г.Благонравов, І.Флеровський, А.Галкін,

В.Трифонов. Аналогічні слідчо-юридичні відділи, штаби по боротьбі з контрреволюцією створювалися на місцях при військово-революційних комітетах[2].

Великими повноваженнями був також наділений спеціальний Комітет по боротьбі з погромами та контрреволюцією (т.з. "75 кімната" Смольного), який очолював керуючий справами Раднаркому В.Д. Бонч-Бруєвич[3].

Незважаючи на те, що вищеозначені органи, як вказувалося у директивних документах, мали стати дієвим механізмом для наведення правопорядку в Україні, припинити дії погромників, мародерів, різноманітних кримінальних елементів, їх діяльність вже з перших кроків було зорієнтовано на придушення політичної опозиції, яка визначалася тоді популярним терміном "контрреволюція". Сам Володимир Бонч-Бруєвич вже в розквіті своєї політичної кар'єри не без гордощів пригадував як керований ним Комітет винищував одну за однією контрреволюційні організації[4].

Подібна активна діяльність згаданих органів, очевидно, не влаштовувала уряд. Саме тому на порядок денний постало питання про організацію централізованого, розгалуженого органу, здатного охопити різноманітні сфери суспільного життя, здійснювати на практиці винятково широкі функції.

7(20) грудня 1917 р. Раднарком РСФРР, заслухавши доповідь Ф.Дзержинського, схвалив постанову про утворення Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем (ВНК)

У відповідності з поставленими завданнями Всеросійська надзвичайна комісія поділялася на такі основні структурні підрозділи: 1) інформаційний відділ; 2) організаційний відділ (для організації боротьби з контрреволюцією в усій Росії); 3) відділ боротьби[5].

За короткий період своєї діяльності Всеросійській надзвичайній комісії вдалося створити широку та розгалужену мережу місцевих органів. Відомо, що вже в першій половині 1918 р. на території Росії діяло 40 губернських, 365 повітових надзвичайних комісії[6]. Зміцнившись кадрово і організаційно, вони провели ряд широкомасштабних операцій, чим довели свою здатність стати могутньою зброєю правлячої партії. До того ж їх функції на початку 1918 р. значно розширилися.

21 лютого 1918 р. Рада Народних Комісарів РСФРР ухвалила відомий декрет "Соціалістична Вітчизна в небезпеці", написаний і проведений через уряд особисто В.І.Леніним. Він

проголошував: "Ворожі агенти, спекулянти, громили, хулігани, контрреволюційні агітатори, німецькі шпигуни розстрілюються на місці злочину"[7]. Як відомо, цей пункт викликав гостру дискусію. Ліві есери намагалися вилучити ці слова з тексту документу. Однак, і Ленін, і його найближчі соратники були непохитними.

Спираючись на положення декрету, Всеросійська надзвичайна комісія опублікувала заяву такого змісту:

"Всеросійська надзвичайна комісія, спираючись на постанову Ради Народних Комісарів, не бачить інших заходів боротьби з контрреволюціонерами і шпигунами, спекулянтами, громилами, хуліганами, саботажниками і іншими паразитами, окрім безпощадного знищення на місці злочину"[8]. Одночасно з цим Всеросійська надзвичайна комісія звернулася з радіограмою до всіх Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, в якій зажадала термінових і рішучих заходів у боротьбі з зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією.

Інструктивні матеріали уряду Радянської Росії, Всеросійської надзвичайної комісії надходили і в Україну, точніше в ту її частину, яка перебувала під контролем радянського уряду. Причому, слід відзначити, що в Україні централізований надзвичайний орган по боротьбі з контрреволюцією ще був відсутній і знаходився ще в стадії формування.

Наприклад, в грудні 1917 р. був організований Харківський надзвичайний штаб по боротьбі з контрреволюцією, який очолив С.Петриківський. Дещо пізніше його було реорганізовано в Харківський губернський Головний штаб з широкими повноваженнями, а 27 лютого 1918 р. вищеозначений орган був переіменований в Головний штаб Донецької республіки по боротьбі з контрреволюцією.

Одночасно з цим при народному комісарі по боротьбі з контрреволюцією В.Антонову-Овсієнку діяла Харківська надзвичайна комісія, яка займалася виявленням контрреволюціонерів і вела слідство в їх справах[9]. До речі, діяльність В.Антонова-Овсієнка, який за мандатом радянського уряду прибув в Україну для придушення каледінського заколоту і одночасно прибрав до рук функції охорони громадського порядку і безпеки, була відома далеко за межами республіки. Так, з'ясовуючи конфлікт "між працею і капіталом", харківськими підприємцями і робітниками, він заарештував 15 найбільших промисловців цього індустріального міста, вимагаючи 1 млн.крб. для виплати робітникам[10].

Акція В.Антонова-Овсієнка, без сумніву, сподобалась В.І.Леніну, який в своїй телеграмі 29 грудня 1917 р. писав: "Схвалюю і вітаю арешт мільйонерів- саботажників у вагоні 1 і 2 класу. Раджу послати їх на півроку на примусові работи в копальні"[11].

Подібними прикладами була сповнена діяльність Вищої автономної колегії по боротьбі з румунською і українською контрреволюцією, створеної в Одесі під безпосереднім керівництвом Х.Г.Раковського. На жаль, ми не маємо докладного звіту про діяльність цієї колегії. Однак, про методи її роботи можна судити з подій, які розгорнулися 31 грудня 1917 р. (13 січня 1918 р.) у Москві. В цей день у відповідь на відмову румунських властей пропустити радянські війська через територію Румунії Голова Раднаркому РСФРР, всупереч міжнародним нормам, наказав заарештувати всіх співробітників румунського посольства, румунської військової місії та інших румунських установ[12]. Незважаючи на те, що румунські дипломати і службовці згодом були звільнені, цією акцією радянський уряд яскраво продемонстрував усьому світові своє ставлення до насилля, як можливого засобу в міжнародній політиці.

Виняткову жорстокість методів надзвичайних органів в Одесі засвідчив М.Авербух (Аверіус), діяльність яких виходила не стільки з доцільності боротьби з контрреволюцією, скільки спрямовувалась на тотальне знищення всіх невдоволених радянською владою[13].

Зусилля регіональних органів по боротьбі з контрреволюцією мала об'єднати Надзвичайна комісія Народного секретаріату України для захисту країни і революції, створена 22 лютого 1918 р. з наближенням австро-німецьких військ. До її складу увійшли М.Скрипник, В.Примаков, С.Бакинський. Очолив комісію Ю.Коцюбинський. Незважаючи на короткочасність діяльності вищеозначеної комісії, ряд дослідників цілком справедливо вважає її першим кроком до створення спеціалізованого і централізованого органу по боротьбі з контрреволюцією в масштабах України[14].

Сам факт організації та функціонування названих комісій, як вказувалось в численних інструкціях та директивах, ставив за мету ствердження законності, встановлення суспільного миру і спокою на українській землі. Однак, постанови, що виходили з центру, разюче контрастували з реальною дійсністю. Повідомлення з різних міст України свідчили про масові розправи над місцевим населенням, в першу чергу, його непролетарськими

верствами. Для того, щоб уявити собі ту вкрай тривожну атмосферу, досить ознайомитися з постановою Ради робітничих і солдатських депутатів Горлівсько-Щербинівського підрайону від 2(15) січня 1918 р. "Про введення військового стану і застосування надзвичайних заходів проти контрреволюції". З неї довідуємося, що "...дії, які суперечать революційному стану, з якого б боку вони не виходили, підлягають найсуворішому суду аж до розстрілу"[15]. Чи може найкваліфікованіший юрист зрозуміти і розтлумачити, про які саме дії йдеться у цьому суворому документі? І чи не відкривала подібна невизначеність в термінології можливість для сваволі...?

Масові незаконні репресії та відновлення смертної кари викликали справжнє обурення різних політичних сил, навіть тих, які за своїми переконаннями найбільш близькі до більшовицької партії.

Характерним в цьому відношенні є лист П.Дибенка, опублікований в газеті "Анархія" 30 липня 1918 р.: "Невже немає чесного більшовика, який би публічно заявив протест проти відновлення смертної кари? Жалюгідні боягузи! Вони бояться відкрито показати свій голос - голос протесту. Але якщо є хоч ще чесний соціаліст, він зобов'язаний заявити протест перед світовим пролетаріатом..."[16].

Звертаючи увагу на цей красномовний документ, не можна водночас не зазначити, що пройде зовсім небагато часу і "легендарний матрос Дибенко" стане одним з рішучих і послідовних провідників "червоного терору", заплямує себе кров'ю співвітчизників в Криму і Кронштадті. Не обмине і його самого трагічна доля. Нова хвиля терору 30-х років відбере у Дибенка чесне ім'я, друзів, життя.

"Червоний терор", оголошений начебто у відповідь на контрреволюційні дії ворогів радянської влади, став однією з найбільш трагічних сторінок в історії країни.

2 вересня 1918 р. ВЦВК за пропозицією Я.Свердлова прийняв резолюцію, в якій говорилося: "На білий терор ворогів робітничо-селянської влади робітники і селяни дадуть відповідь масовим червоним терором проти буржуазії та її агентів"[17].

Не забарилася відреагувати і Всеросійська надзвичайна комісія, яка виклала свою позицію в заяві від 1 вересня 1918 р.: "Злочинна авантюра соціалістів-революціонерів, білогвардійців і всіх інших лже-соціалістів змушує нас на злочинні задуми ворогів робітничого класу відповідати масовим терором"[18].

Отже, машина жорсткого, майже незрозумілого з точки зору людської свідомості терору, починала набирати свої все нові і нові оберти.

5 вересня 1918 р. Раднарком РСФРР, заслухавши доповідь Ф.Дзержинського, прийняв постанову "Про червоний терор", скріплену підписами наркома юстиції Д.Курського, наркома внутрішніх справ Г.Петровського та керуючого справами Раднаркому В.Бонч-Брує́вича. В ній, зокрема, говорилося: "Рада Народних Комісарів, заслухала доповідь голови Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією..., про діяльність такої комісії, знаходить , що за даної ситуації забезпечення тилу шляхом терору є прямою необхідністю..., що необхідно звільнити Радянську республіку від класових ворогів шляхом ізолювання їх в концентраційних таборах, що підлягають розстрілу всі особи, приналежні до білогвардійських організацій, змов, заколотів, що необхідно опублікувати імена розстріляних, а також підстави застосування до них цієї міри"[19].

Політика "червоного терору" породила цілий ряд негативних явищ, таких як система заручництва, створення мережі концентраційних таборів тощо[20]. Вона тривалий час залишалася ідеологічним обгрунтуванням діяльності Всеросійської надзвичайної комісії та її органів на місцях.

Одним з місцевих органів Всеросійської надзвичайної комісії стала на практиці Всеукраїнська надзвичайна комісія. Формально підпорядкована Українському радянському уряду, вона в усьому наслідувала відомство Дзержинського, очолювалася надісланими з Москви емісарами, комплектувалася найбільш випробуваними бійцями з Радянської Росії.

Доцільно відзначити, що перші місцеві органи надзвичайної комісії в Україні почали діяти ще влітку-восени 1918 р. в губерніях, що прилягали до території Росії. Повсякденну діяльність останніх повністю спрямовували досвідчені чекісти з Москви. Лише в грудні 1918 р. Декретом Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України була утворена Всеукраїнська надзвичайна комісія[21]. Її очолив І.І.Шварц.

Дещо пізніше, 30 травня 1919 р. спільною постановою ВУЦВКу, РНК УСРР, НКВС та Всеукраїнської надзвичайної комісії було затверджено "Положення про Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії". Згаданий документ визначав і основні завдання надзвичайних комісій, до яких входили "...боротьба з всілякими контрреволюційними проявами,

шпигунством і бандитизмом як на внутрішньому фронті, так і в армії та флоті УСРР". Для виконання цих завдань надзвичайним комісіям надавалося право застосування збройної сили в разі виникнення контрреволюційних виступів, погромів та чорносотенних безпорядків, порушувати питання щодо введення надзвичайного або військового стану, здійснювати оперативні заходи, вести слідство і виносити вироки в справах осіб, підозрюваних у контрреволюційних злочинах, шпигунстві[22].

Навіть на перший погляд видно, наскільки широкими повноваженнями були наділені надзвичайні комісії як в центрі, так і на місцях. Причому закладений в "Положенні..." механізм контролю за їх діями з боку Рад, органів юстиції, як довела вся подальша практика, виявилися неефективним.

В травні 1919 р. Раднаркомом УСРР було затверджено також "Положення про Особливий відділ при Всеукраїнській надзвичайній комісії", який мав працювати під безпосереднім контролем Реввійськради Південного фронту, виконувати всі її завдання, а також доручення Народного комісаріату у військових справах УСРР. Особливий відділ при Всеукраїнській надзвичайній комісії повинен був керувати цілою мережею особливих відділів і пунктів, спрямовувати діяльність агентури за кордоном, а також на зайнятих збройними силами іноземних держав та білогвардійською армією територіях[23].

Виняткове значення організації та становленню Всеукраїнської надзвичайної комісії надавав В.І.Ленін. Зокрема, в липні 1918 р. він прийняв комуністів, які відряджалися на роботу в Україну. Серед тих, хто слухав настанови вождя, був і І.Шварц[24]. Не можна достеменно сказати, в чому полягали ці настанови. Але відразу після призначення, свої першочергові завдання голова Всеукраїнської надзвичайної комісії І.Шварц виклав таким чином: "Оголошений червоний терор необхідно проводити по - пролетарськи... Якщо для ствердження пролетарської диктатури в усьому світі нам необхідно знищити всіх слуг царизму і капіталу, то ми перед цим не зупинимося і з честю виконаємо завдання, покладене на нас Революцією"[25].

Наскільки "ефективною" була діяльність І.Шварца на чолі Всеукраїнської надзвичайної комісії свідчить доповідь Центрального Комітету Російського Червоного Хреста, в якій систематичне винищення супротивників не без підстав порівнювалась з діями середньовічної інквізиції[26].

Не менш вражаючі свідчення про діяльність Київської надзвичайної комісії залишила дружина директора Київського

цукрового заводу Катерина Гауг. Її книги "За кулісами більшовизму" та "Під кривавим гнітом червоної зірки" лягли в основу захисту на процесі Конраді[27].

Документальні матеріали про масовий терор, розв'язаний в Україні, зокрема у Києві, військовим командуванням, Всеукраїнською надзвичайною комісією, ставали надбанням громадськості, викликали протест в самих різноманітних колах населення. Очевидно, щоб з'ясувати реальний стан справ, заспокоїти громадську думку, була утворена спеціальна комісія по розслідуванню діяльності Всеукраїнської надзвичайної комісії, очолювана Д.Мануїльським та Ф.Коном. Як свідчать самі різноманітні джерела, комісія енергійно взялася за доручену їй справу, зустрілася з заарештованими, відвідала в'язниці і концтабори. Характерно, що навіть комісія Рерберга, створена при денікінському командуванні для розслідування злочинів більшовиків, відзначила позитивні моменти в інспекції Д.Мануїльського та Ф.Кона. Однак, дії останньої були надзвичайно обмеженими і суттєво вплинути на стан справ не могли.

Відомо також те, що повідомлення комісії про широке громадське збудження, викликане діями Всеукраїнської надзвичайної комісії, дійшли до Москви. Стала очевидна необхідність заміни одіозної фігури І.Шварца.

Тому в квітні 1919 р. в Україну був направлений один з найближчих співробітників Ф.Дзержинського Мартін Лаціс. Це про нього "залізний Фелікс" на урочистому засіданні з нагоди 5-ої річниці органів ВНК-ДПУ говорив: "...Ми знаємо одного нашого товариша, якого називаємо погромником буржуазії і поміщиків - тов.Лаціса, який був страшною грозою на чехословацькому і українському фронтах"[28].

Місії М.Лаціса у Москві надавали виняткової уваги. Ніхто інший, як він, мав "підбілити" заплямовані фасади Всеукраїнської та місцевих надзвичайних комісій, надати їм більш привабливого вигляду. Вже через короткий після призначення відрізок часу Голова ВУНК доповідав В.І.Леніну про серйозні кадрові перестановки, здійснення інспекції на місцях, боротьбу з поборами, незаконними реквізиціями[29].

Ленін не забарився відповісти М.Лацісу, висловивши свої міркування щодо стану справ в Україні. В своєму листі 4 червня 1919 р.: "...Дорогий товаришу! Листа Вашого і додатки одержав. Каменєв говорить і заявляє, що кілька найвидатніших чекістів підтверджують, що на Україні ЧеКа завдали величезної

шкоди, будучи створені надто рано і впустивши в себе дуже багато таких, що примазалися"[30].

Якщо уважно проаналізувати наведений ленінський документ, то можна помітити, що його автор пояснював причини злодіянь Всеукраїнської надзвичайної комісії лише негативним підбором кадрів, діями негідників, що потрапили до надзвичайних органів. Як нам здається, стратег пролетарської революції цим своєрідним прийомом відмежовував більшовицьке керівництво, радянський уряд від чинимих злочинів, вбачав їх не у цілеспрямованій державній політиці, а в помилках окремих осіб.

Мартін Лаціс пробув в Україні недовго, лише декілька місяців. Однак і цього часу цілком вистачило для того, щоб його ім'я уособлювало собою невимовну жорстокість, холодний цинізм, повну зневагу до людського життя. Ймовірно, що експерименти Лаціса продовжувалися б довше, але до кінця літа 1919 р. радянський уряд втратив контроль над українськими землями, поступившись добре організованим, згуртованим ідеєю "єдиної і неділимої Росії" денікінським формуванням. Численні радянські установи або ж розпадались, або евакуйовувались до Росії. Припинила свою діяльність і Всеукраїнська надзвичайна комісія. Її доля, як завжди, вирішувалася у Москві. З протоколу об'єднаного засідання політбюро і оргбюро ЦК РКП(б) від 13 серпня 1919 р. довідуємося, що останні, заслухали питання про ситуацію в Україні, прийняли постанову про загальне становище в Україні, де серед іншого було і таке: "Всеукраїнську надзвичайну комісію "раскассировать": доручити це здійснити т.Петерсу"[31].

"Раскассировать" власне було нічого, оскільки надзвичайні комісії в Україні і так вже не існували. Більшість українських чекістів пішла на фронт, частина поповнила ряди російської "надзвичайки". Навіть архіви вберегти не вдалося. Цілі масиви документів за особистими підписами І.Шварца, М.Лаціса потрапили до денікінців і згодом демонструвалися світовій громадськості.

Таким чином, це доручення не вимагало від Петерса особливих зусиль. Як, власне, і друге, обумовлене постановою об'єднаного засідання політбюро і оргбюро ЦК РКП(б) від 16 серпня 1919 р. В ній говорилося: "3... б) Призначити т.Петерса представником ВНК при Раднаркомі України і доручити йому провести через ЦВК України об'єднання Всеукраїнської надзвичайної комісії з Всеросійською надзвичайною комісією"[32]. Не

зовсім зрозуміло, для чого вищому політичному керівництву було необхідне таке об'єднання. Можливо, воно діяло з погляду на майбутнє, прагнучи вже без будь-якого прикриття сконцентрувати керівництво українськими надзвичайними комісіями безпосередньо у Москві. Як би там не було, але подібна перспектива мало влаштовувала українське керівництво. Тому воно зовсім не поспішало реалізовувати на практиці згадані вказівки. Не сприймалася в Україні і кандидатура самого Петерса, який відзначався крутою вдачею, невмінням і небажанням рахуватися з місцевими умовами[33].

З відновленням радянської влади в ряді регіонів України поступово відтворювались і надзвичайні органи. В грудні 1919 р. при Всеукраїнському революційному комітеті було утворене Управління надзвичайних комісій і Особливих відділів. Останнє займалося налагодженням роботи місцевих органів. Керував управлінням надісланий ЦК РКП(б) заступник голови Московської губернської надзвичайної комісії В.Манцев. Згодом він додатково обійняв ще одну посаду начальника Особливого відділу Південного фронту.

Московські кадровики підбирали кандидатури не лише на посаду начальника Управління надзвичайних комісій і Особливих відділів України. Ними ж були рекомендовані і заступники Манцева, здатні стати його надійною опорою і підтримкою - Ю.Євдокимов та К.Карлсон.

Причому, всі вони були практично несамостійні у прийнятті найбільш важливих і відповідальних рішень. Так, в січні 1920 р. без будь-якої згоди і навіть супроти їх волі представником ВНК на Правобережній Україні був призначений В.Балицький. Останнє викликало рішучий протест В.Манцева на адресу колегії ВНК[34]. Холодна і стримана відповідь Ф.Дзержинського голові Цупрнадзвичкому мала ще раз нагадати, хто насправді вирішує кадрові питання[35]. Дещо пізніше до Харкова, Києва, Одеси, Катеринослава за дорученням Дзержинського приїхала велика група російських чекістів, які зайняли керівне становище в центральному апараті і місцевих надзвичайних комісіях.

Весною 1920 р., як представник ЦК РКП(б), прибув в Україну і сам Ф.Дзержинський. Схвалення голови Всеросійської надзвичайної комісії дістав, зокрема декрет ВУЦВК від 17 березня 1920 р. про реорганізацію Управління надзвичайних комісій та Особливих відділів при Всеукраїнському ревкомі в Центральне управління надзвичайних комісій по боротьбі з

контрреволюцією, спекуляцією і посадовими злочинами (Цупрнадзвичком) при Раднаркомі УСРР[36]. Цей захід ставив за мету пристосувати діяльність надзвичайних комісій та Особливих відділів до умов мирного часу, визначити їх місце в структурі органів державної влади та управління України.

В особистому фонді Ф.Дзержинського в Російському державному архіві соціально-політичної історії нами виявлено кілька листів голови ВНК, спрямованих на активізацію діяльності Цупрнадзвичкому. В одному з них йшлося про необхідність посилення уваги українських чекістів до виявлення та ліквідації наявних осередків меншовицької партії[37]. В інших листах піднімалися питання кадрового забезпечення Цупрнадзвичкому за рахунок співробітників Всеросійської надзвичайної комісії[38]. Так, в листі з Харкова від 28 травня 1920 року Ф.Е.Дзержинський ставив перед своїми московськими колегами завдання збільшення і зміцнення ВОХР, зазначаючи: "Ми вирішили тут повести нещадну боротьбу, необхідні лише збройні сили. Без них нічого не зробиш. ВОХР повинен мати на Україні не менше 50 тис.чоловік"[39].

Ф.Дзержинський брав найактивнішу участь в роботі вищого політичного керівництва України, регулярно відвідував засідання політбюро ЦК КП(б)У, виступав на них з доповідями та повідомленнями. Діяльність голови Всеросійської надзвичайної комісії в Україні була досить різноманітною. Під його особистим наглядом працював Цупрнадзвичком, губернські надзвичайні комісії, управління залізниці тощо. Однак, предметом його особливого зацікавлення стало створення низових ланок чекістського апарату, в першу чергу, повітових, транспортних надзвичайних комісій[40].

Процес утворення місцевих органів надзвичайних комісій проходив не без складностей. Вся їх попередня діяльність викликала обгрунтоване невдоволення і внутрішній протест місцевого населення. До того ж, оприлюднення масових злочинів надзвичайних органів денікінського генерала Рерберга не сприяло зростанню їх авторитета. Саме тому в ряді міст губревкоми не поспішали називати каральні органи надзвичайними комісіями, прикриваючи їх назвами "слідкоми" (слідчі комісії), які формувалися при міських комендатурах (Катеринослав, Харків), або безпосередньо при ревкомах (Житомир, Миколаїв).

Певна обережність була витримана і в процесі реорганізації каральних органів у 1920 р. Так, замість повітових надзвичайних комісій, які раніше були наділені судовими функціями,

утворювались політбюро, які таких прав вже не мали. Повітові надзвичайні комісії були організовані лише у виняткових випадках, в найбільш неспокійних регіонах (Маріуполь, Таганрог, Кам'янець-Подільський, Бердянськ)[41].

Дещо обмеженими були права і губернських надзвичайних комісій, які вироки до вищої міри покарання могли виконувати лише після затвердження їх начальником Цупрнадзвичкому.

Поряд з губернськими надзвичайними комісіями, їх органами на місцях формувалися і залізничні надзвичайні комісії, в коло обов'язків яких входило розслідування злочинів на залізниці.

Постійна увага з боку керівництва надзвичайних органів України приділялася створенню спеціальних збройних формувань, зорієнтованих, в першу чергу, на боротьбу з внутрішньою контрреволюцією. Вже на початку 1919 р. в складі Всеукраїнської надзвичайної комісії з'являються військові частини. В січні 1919 р. утворився Особливий корпус Всеукраїнської надзвичайної комісії. З штатного розкладу, поданого на розгляд керівництву НКВС тогочасним головою Надзвичайної комісії І.Шварцем, довідуємося, що корпус мав об'єднати кавалерійський полк особливого призначення і 32 окремих батальйони. Очевидно, розклад був затверджений, оскільки весною і влітку 1919 р. відповідні батальйони були сформовані у Харківській, Катеринославській, Вінницькій, Чернігівській, Полтавській і Житомирській губерніях. Наприклад, при Харківській надзвичайній комісії батальйон нараховував 500 бійців, при Вінницькій - 430 бійців з двома гарматами і чотирма кулеметами. Окремі роти батальйонів розквартировувались безпосередньо у повітах[42].

Дещо пізніше, на початку 1920 р., в Україні за прикладом Москви були здійснені перші кроки в об'єднанні всіх внутрішніх військ, що належали різним відомствам, в єдині Війська внутрішньої охорони республіки (ВОХР), які б підпорядковувались єдиному центру. Провідне становище у вищеозначених військах зайняли війська Всеросійської надзвичайної комісії. Не випадково, у відповідності з прийнятими документами, штаб військ Всеросійської надзвичайної комісії перетворювався в штаб ВОХР.

Таким чином, як вважають Л.Маймескулов, А.Рогожин та В.Сташис, різні види військ були підняті до рівня чекістських і в розумінні керівництва ними, і в функціональному та політичному відношеннях.

В січні 1920 р. розпочалося створення Харківського (Харківська, Полтавська, Катеринославська і Таврійська губернії) та Київського (Київська, Чернігівська, Подільська, Волинська, Херсонська губернії) секторів ВОХР. На них серед іншого були покладені завдання підтримання порядку в тилу Південного, а згодом і Північно-Західного фронтів, боротьба з контрреволюційними виступами на території України[43].

Отже, на початок 20-х років в Україні сформувалася система надзвичайних комісій, яка являла собою могутній розгалужений орган зі своїми губернськими відділами, повітовими відділками, збройними силами, виробленими і апробованими на практиці формами роботи.

Остаточному організаційному оформленню системи надзвичайних органів в Україні мало служити рішення ВУЦВКу від 30 березня 1921 р. про перейменування Центрального управління надзвичайних комісій по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією та посадовими злочинами. Головою останньої спільною постановою ВУЦВКу і РНК УСРР від 2 квітня 1921 р. був призначений В.Манцев.

Аналізуючи діяльність чекістських органів в Україні, можна помітити, що вже в другій половині 1920 р. вона поступово переміщується в площину боротьби з політичними супротивниками.

Так, 10 серпня 1920 р. в структурі Центрального управління надзвичайних комісій і Особливих відділів було утворено секретно-політичний відділ. До його складу входили групи: по боротьбі з контрреволюцією, анархо-бандитизмом, з народницькими партіями, з лівими політичними партіями, з українською контрреволюцією, з буржуазними партіями[44]. Вже сама структура секретно-політичного відділу переконливо свідчила про те коло питань, якими доводилось йому займатися.

В роки громадянської війни в жорна репресій потрапили не лише представники "відживаючих класів", як висловлювались більшовики - буржуазія, військовослужбовці царської та білої армій, духовенство тощо. Їх жертвами стали активісти політичних партій і рухів, технічна, наукова та творча інтелігенція, робітники і селяни.

На жаль, вивести статистику кривавих злочинів військового командування і надзвичайних органів в Україні практично неможливо, оскільки веденням документації органи революційного правопорядку майже не займалися. Значна кількість

громадян йшла в могилу безіменними з традиційним ярликом "контрреволюціонер", "білогвардієць", "ворог трудового народу" тощо. Звідси і розбіжності у визначенні кількості жертв "червоного терору".

Один з перших історіографів надзвичайних органів М.Лаціс в своїй книзі "Два года борьбы на внутреннем фронте" стверджував, що у 1918-1919 рр. за постановами центральних та місцевих надзвичайних комісій було розстріляно 9641 чоловік, з них 7068 контрреволюціонерів[45]. Якщо навіть повірити у достовірність цієї цифри, то очевидно Мартін Лаціс не враховував кількості громадян, які були розстріляні без будь-яких постанов надзвичайних органів безпосередньо, як тоді писалося, на місці злочину.

Дещо іншу точку зору висловлює у своїй книзі "Похмелье большевиков" Нілостонський, який користувався здебільшого матеріалами комісії генерала Рерберга. Зокрема, опираючись на судово-медичні звіти про ексгумацію трупів, фотофіксацію, він вважає, що доведена кількість розстріляних становить 48000 чоловік. Однак, як рахує Нілостонський, ця цифра далеко не повна, оскільки кількість страчених більшовиками громадян лише у Києві становила не менше 12000[46].

Початок 1920 р. подарував певну надію. В січні цього року голова Всеросійської надзвичайної комісії Ф.Дзержинський виступив з ініціативою про припинення з 1 лютого 1920 р. усіма місцевими надзвичайними комісіями застосування вищої міри покарання та про передачу всіх справ, за якими могло б загрожувати таке покарання, Революційному трибуналу. ЦК РКП(б) своєю постановою від 13 січня 1920 р. підтримало згадану пропозицію і запропонувало спеціальній комісії у складі Ф.Дзержинського, Л.Каменєва та Л.Троцького підготувати з цього приводу необхідні документи[47].

Невдовзі, 17 січня 1920 р. такий документ був опублікований. В ньому говорилося, що "розгром контрреволюції ззовні і усередині, знищення найбільших таємних організацій контрреволюціонерів та бандитів і досягнуте цим зміцнення радянської влади дають зараз можливість робітничо-селянському уряду відмовитись від застосування вищої міри покарання до ворогів Радянської влади, тобто розстрілу".

Виходячи з вище викладеного, Всеросійський Центральний Виконавчий комітет і Рада Народних Комісарів постановляють: "Відмінити застосування вищої міри покарання (розстрілу) як за вироками Всеросійської надзвичайної комісії і її

місцевих органів, так і за вироками міських, губернських, а також і Верховного при Всеросійському Центральному Виконавчому Комітеті трибуналу"[48].

Як бачимо, в даному випадку ВЦВК і Раднарком пішли навіть далі пропозиції Ф.Дзержинського і відмінили смертну кару не лише за вироками надзвичайних комісій, а й взагалі. Однак, схвалена постанова несла в собі і ряд негативних моментів. По-перше, смертна кара була досить швидко поновлена, а, по-друге, заходи, передбачені наведеною постановою, не стосувалися України.

2 лютого 1920 р. Всеукраїнський ревком телеграфно довів місцевим органам свою постанову "Про застосування вищої міри покарання - розстрілу до активних контрреволюціонерів на Україні", підписану головою Всеукраїнського революційного комітету Г.Петровським, членами Всеукраїнського ревкому В.Затонським, Г.Гриньком та заступником голови Комісії юстиції при Всеукрревкомі Канарським. В ній говорилося, що заходи, передбачені для Російської Федерації, не можуть бути здійснені в межах України, "де умови, що загрожували існуванню Радянської влади на Україні ще не ліквідовані, де ворог чинить нашій Червоній Армії ще достатній опір, де з кожним днем виявляються все нові заколоти проти Радянської влади на Україні, а тому аж до повного знищення перепон, що порушують стійкість Радянської влади на Україні, Всеукраїнський революційний комітет відповідальний перед робітничо-селянською масою України за всебічне зміцнення її в своїй неухильній і рішучій боротьбі з будь-якими спробами контрреволюційного характеру, не може зупинитися ні перед якими заходами, аж до застосування системи червоного терору"[49].

Отже, в Україні все залишилося без змін, як, власне, і в Росії, де постанова ВЦВК та Раднаркому від 17 січня 1920 р. була більш схожа на політичний демарш, розрахований більш на світову громадську думку, ніж акт гуманізму.

Аналіз наведених фактів дозволяє зробити такі висновки:

- створення надзвичайних комісій обумовлювалось курсом внутрішньої і зовнішньої політики більшовицької партії, спрямованої на упокорення, а то і на фізичне винищення "класово-ворожих" елементів, репрезентованих непролетарськими верствами населення;

- Всеросійська, а з нею і Всеукраїнська надзвичайні комісії органічно успадкували і продовжили традиції, форми і методи роботи надзвичайних органів, що виникли і сформувалися

в період Жовтневих подій у Петрограді;

- характерною рисою діяльності надзвичайних комісій була відсутність законодавчо-нормативної бази для їх роботи. Останнє, як правило, спрямовувалось внутрішніми актами вищого політичного керівництва і лише згодом, затверджувалось вищими органами державної влади та управління.

2.2. Реформування радянських спецслужб: причини та наслідки.

Трагічні непоправні наслідки політики, яку проводила більшовицька партія в період громадянської війни в принципово нових умовах мирного розвитку країни, призводили до всезростаючої дестабілізації суспільства, поглиблення економічної та політичної кризи, посилення невдоволення самих різноманітних верств населення. Активно виступали проти таких підходів політичні кола, в тому числі і соціалістичні зарубіжних країн[50].

З погляду на це, єдиним можливим засобом для відведення соціальної катастрофи, що насувалася на країну, було введення нової економічної політики, яка б гарантувала підживлення економічного механізму, застосування певних демократичних засад в суспільно-політичному житті.

Водночас, цілком очевидним було і те, що створений у роки громадянської війни репресивний механізм потребував суттєвого оновлення, пристосування до нових умов розвитку країни. Останнє добре розуміло як вище політичне керівництво країною, так і надзвичайних комісій. Вже в наказі від 8 січня 1921 р. голова Всеросійської надзвичайної комісії звернув увагу підлеглих йому органів на необхідність відмовитися від непопулярних серед населення заходів, націлював їх на вироблення більш гнучких форм повсякденної роботи[51]. Одночасно з цим, 13 січня 1921 р. запрацювала Комісія по зміні тюремної і каральної політики ВНК та інших судових органів, яка ставила за мету перегляд ряду кримінальних справ осіб "пролетарського та селянського походження", а також вироблення нових "принципів каральної політики"[52].

Надалі своєрідним "капітальним ремонтом" мала стати реформа Всеросійської надзвичайної комісії, обумовлена рішеннями вищого політичного керівництва. Постановою політбюро ЦК РКП(б) від 1 грудня 1921 р. була призначена спеціальна комісія у складі Л.Каменєва, Д.Курського та Ф.Дзержинського, якій доручалося виробити з цього приводу відповідні пропозиції. Як визначило політбюро ЦК РКП(б), вони мали:

"...а) звузити компетенцію Всеросійської надзвичайної комісії; б) звузити права арешту; в) призначити місячний термін для загального ведення справ; г) суди посилити; д) обговорити питання про зміну назви; є) підготувати і провести через ВЦВК загальне положення про зміни в плані серйозних пом'якшень"[53].

Серед членів комісії не було єдиної думки щодо шляхів реформування Всеросійської надзвичайної комісії. Так, колегія ВНК на чолі з Ф.Дзержинським при підтримці наркома юстиції РСФРР Д.Курського пропонувала залишити в компетенції надзвичайних комісій справи, про посадові злочини, розкрадання народного майна в особливо великих розмірах. Заступник голови Всеросійської надзвичайної комісії Уншліхт обгрунтовував ідею обмеження функцій надзвичайних комісій боротьбою з контрреволюцією, але з тим, щоб залишити стару назву карального органу. Л.Каменєв пропонував залишити за надзвичайними комісіями лише справи про політичні злочини, шпигунство, бандитизм, охорону доріг і складів, решту передати наркомату юстиції. Близькою до позиції Л.Каменєва була позиція В.Леніна, який ставився до проведення реформи з великою увагою[54].

Питання про реформування надзвичайних комісій було винесене 28 грудня 1921 р. на IX-й Всеросійський з'їзд Рад. Його делегати, не стримуючись в похвалах на адресу надзвичайних комісій, відзначаючи їх роль в класовій боротьбі пролетаріату, врешті-решт ухвалили рішення про необхідність вжиття дієвих заходів в напрямку звуження компетенції ВНК і зміцнення законності[55].

Спираючись на вищеозначене рішення, ВЦВК своєю постановою від 6 лютого 1922 р. розформував Всеросійську надзвичайну комісію і її органи на місцях, натомість утворивши в структурі НКВС РСФРР Державне політичне управління (ДПУ)[56].

Незабаром, 9 березня 1922 р. "Положення про ДПУ" схвалило політбюро ЦК РКП(б). Серед іншого воно передбачало: "...Доручити ДПУ і т.Сталіну розробити питання про взаємовідносини органів ДПУ і урядів незалежних республік та провести угодою з урядами незалежних республік"[57].

Згодом рішення, прийняті в Москві, були продубльовані і в Україні. Керуючись директивами ЦК РКП(б), політбюро ЦК КП(б)У на своїх засіданнях 13 і 15 лютого 1922 р. розглянуло питання про реорганізацію органів Всеукраїнської

надзвичайної комісії. 15 лютого по доповіді В.Манцева було прийняте рішення перебудувати органи по боротьбі з контрреволюцією в Україні так, як це було зроблено в РСФРР, тобто створити замість Всеукраїнської надзвичайної комісії Державне політичне управління в складі НКВС УСРР. Наркомом внутрішніх справ та головою ДПУ був затверджений В.Манцев.

10 березня 1922 р. політбюро ЦК КП(б)У знову розглянуло питання про реформування Всеукраїнської надзвичайної комісії. Спеціальній колегії у складі М.Скрипника, В.Манцева та М.Вєтошкіна було доручено розробити проект декрету з даного питання. Представлений останньою документ був схвалений політбюро ЦК КП(б)У 17 березня 1922 р.[58].

22 березня 1922 р. була прийнята постанова ВУЦВКу про ліквідацію Всеукраїнської надзвичайної комісії і організацію Державного політичного управління УСРР. Таким чином, як справедливо зазначає І.Б.Усенко, новий орган державної безпеки вже не розглядався як непередбачений конституцією, а включався через НКВС в загальну систему радянської державності[59].

Аналізуючи схвалені документи, не можна не звернути увагу на два важливих, на наш погляд, моменти. По-перше, ним підкреслювалося виключне місце ДПУ в системі НКВС, оскільки його мав очолити або сам нарком внутрішніх справ, або призначений Раднаркомом заступник народного комісара. По-друге, голова Держполітуправління УСРР призначався одночасно повноважним представником ДПУ РСФРР в Україні. Як нам здається, цей захід не стільки відповідав завданням координації роботи, скільки підпорядковував українські органи державної безпеки безпосередньо московському керівництву.

Постановою ВУЦВКу від 22 березня 1922 р. встановлювався порядок, відповідно з яким кримінальні справи по спекуляціям, посадовим та іншим злочинам, які перебували у виробництві Всеукраїнської надзвичайної комісії та її органів, належало в двотижневий термін передати в ревтрибунали та народні суди. І надалі всі справи щодо злочинів проти радянського устрою або що є порушенням законів УСРР мали передаватися виключно на розгляд ревтрибуналів та народних судів[60].

Таким чином, вищеозначені заходи передбачали суттєве звуження функцій органів Державного політичного управління і

зміцнення судових органів. Чи означало це на практиці відмову від політичних репресій взагалі або певну гуманізацію репресивного механізму? Ні в якому разі. Просто репресії мали набути більш цивілізованих форм, мали спиратися на чинне законодавство.

Найактивнішу участь у підготовці судової реформи брав В.І.Ленін. Саме йому належало формулювання сумнозвісної статті Кримінального кодексу, в якій давалося визначення контрреволюційного злочину і заходів покарання за нього. До подібних злочинів В.І.Ленін відносив контрреволюційну пропаганду і агітацію, участь в антирадянських організаціях або сприяння їм. Ці злочини він пропонував карати вищою мірою покарання, з заміною у випадку пом'якшувальних обставин, позбавленням волі або висланням за кордон.

Аргументуючи свою позицію, В.І.Ленін писав Д.Курському: "Основна думка, сподіваюсь, ясна... відкрито виставити принципіальне і політично правдиве (а не тільки юридично вузьке) положення, що мотивує суть і виправдання терору, його необхідність, його межі. Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обгрунтувати і узаконити його принципіально, ясно, без фальші і без прикрас. Формулювати треба якомога ширше, бо тільки революційна правосвідомість і революційна совість ставлять умови застосування на ділі більш-менш широкого"[61].

В ході судової реформи В.І.Ленін відверто заспокоював тих, хто вважав, що внаслідок вилучення у ДПУ каральних функцій, репресивний механізм може давати непередбачені збої, внаслідок чого його ефективність значно зменшиться. Так, в листі до Й.Уншліхта, датованому січнем 1922 р., він зазначав: "Гласність ревтрибуналів - не завжди; склад їх посилити "вашими" людьми; посилити їх зв'язок (всілякий) з ВЧК; посилити швидкість і силу їх репресій, посилити увагу ЧК до цього. Найменше посилення бандитизму і т.п. повинно повести за собою воєнний стан і розстріли на місці. РНК зуміє це швидко провести, якщо ви не прогавите, то і по телефону можна"[62].

Марно хвилювався Уншліхт щодо втрати органами ДПУ судових функцій. Вже 9 березня 1922 р. політбюро ЦК РКП(б), заслухавши його ж доповідь, затвердило постанову такого змісту: "Прийняти наступну пропозицію Й.Уншліхта: надати ДПУ право безпосередньої розправи: а) з особами, викритими у збройних пограбуваннях, кримінальниками,

рецидивістами, спійманими зі зброєю; б) заслання і ув'язнення в Архангельськ підпільників- анархістів і лівих есерів... Секретар ЦК Молотов"[63].

27 квітня 1922 р. політбюро ЦК РКП(б) вирішило питання про надання Держполітуправлінню права розстрілу "бандитських елементів" безпосередньо на місці злочину, а також висилання кримінальних злочинців[64]. Причому раз у раз права органів ДПУ все розширювались і розширювались. Адміністративна висилка за контрреволюційні злочини..., право засудження до ув'язнення в таборах примусової праці..., розстріли...- все це було в арсеналі органів ДПУ РСФРР.

В Україні, на відміну від Росії, права на позасудові репресії не мали. Тут спрацьовував інший механізм, винайдений і апробований в роки громадянської війни - надзвичайні трійки з правами революційних трибуналів. За трійками, куди входили командир військової частини, представники партійних комітетів та органів ВУНК-ДПУ, залишалося право застосовувати вищу міру покарання, брати заручників тощо.

Цікавий факт наводить І.Б.Усенко. Коли Постійна нарада по боротьбі з бандитизмом при Раднаркомі УСРР на початку лютого 1923 р. запропонувала наркому юстиції М.Скрипнику підготувати відповідний нормативний документ щодо діяльності надзвичайних трійок, останній заявив, що подібне доручення, як таке, що пропонує наркому юстиції узаконити протизаконні дії (розстріли заручників тощо) не може бути прийняте[65].

За аналогією з Російською Федерацією, поступово розширювалися права і органів ДПУ України. Здійснювалося все це на тлі реального обмеження прокурорського нагляду, будь-якого контролю з боку радянських органів. Система подвійної підлеглості (вищестоящим органам і Радам) спрацьовувала лише в одному напрямку. Саме тому в діяльності органів Держполітуправління республіки протягом тривалого часу зберігалися і навіть набували поширення такі ганебні пережитки недалекого минулого, як інститут заручників, відповідачів, що бралися, як правило, з числа заможного населення.

З утворенням СРСР певні зміни відбулися в структурі органів ДПУ. В листопаді 1923 р. розпочало свою роботу Об'єднане державне політичне управління СРСР. Його новий офіційний статус мало нагадував попередній. Так, якщо раніше входили до структури НКВС, то ОДПУ підпорядковувалось безпосередньо союзному Раднаркому. Аналогічним чином були

перебудовані республіканські Державні політичні управління, в т.ч. в Україні. Їх голови набували самостійності, входили до складу уряду з правом дорадчого голосу. І дуже скоро цей дорадчий голос став вирішальним. Більше того, керівництво ДПУ з часом взагалі стало ігнорувати уряд, відмовляючи останньому в представленні на узгодження власної документації, планів, звітності тощо. І.Б.Усенко наводить в своїй статті характерний лист члена колегії ДПУ УСРР Н.Бистрих до Управління справами Раднаркому УСРР, датований жовтнем 1924 р. Його автор, посилаючись на централізоване фінансування і специфіку оперативної роботи, відмовлявся подати на розгляд уряду план діяльності ДПУ на наступний 1925 р.[66]. Аж ніяк не змінилася ситуація на краще і в майбутньому.

Майже безконтрольними в структурі ОДПУ та республіканських Держполітуправлінь залишалися Особливі наради та судові трійки. Зокрема, контроль за діяльністю Особливої наради при Колегії ОДПУ СРСР, що мала право засуджувати громадян до заслання, вислання, ув'язнення на термін до 3-х років, повинен був здійснений ЦВК СРСР. Однак, як свідчать документи Центрального Виконавчого Комітету Союзу РСР, безумовно, погоджував всі подані йому пропозиції[66].

Всесильність органів ОДПУ, невиправдане розширення їх функцій, зростання штатів викликало цілком обгрунтовану тривогу в самих різноманітних політичних і громадських колах. З погляду на це в 1924 р. М.Бухарін та Г.Сокольников порушили питання про суттєве скорочення кошторису ОДПУ. Викладаючи свою позицію в листі до Ф.Дзержинського, Микола Бухарін писав: "Я вважаю, що ми повинні швидше переходити до більш "ліберальної" форми Радвлади: менше репресій, більше законності, більше обговорень, самоуправління (під керівництвом партії naturaliter) та ін. Тому я іноді виступаю проти пропозицій, які розширюють права ДПУ тощо. Зрозумійте, дорогий Фелікс Едмундович (Ви знаєте, як я Вас люблю), що ви не маєте ніяковісіньких підстав підозрювати мене в будь-яких поганих почуттях і до Вас особисто, і до ДПУ як установи. Питання принципові - ось у чому справа"[67].

Позицію М.Бухаріна і Г.Сокольникова в даному випадку повністю підтримав прокурор СРСР М.Криленко, який в листі до політбюро ЦК РКП(б) відзначав, "...що ОДПУ на практиці розширило свої права, розглядаючи різноманітні справи, не передає справи до суду, застосовує надто суворі покарання". Наприклад, М.В.Криленко вказував, що

табори насправді перетворилися в тюремне ув'язнення. В зв'язку з цим він пропонував обмежити права ОДПУ, піднести роль судів і прокурорського нагляду[68].

Звичайно, подібні пропозиції викликали, та й не могли не викликати в Ф.Дзержинського рішучий внутрішній протест. Архітектор Всеросійської надзвичайної комісії, Об'єднаного державного політичного управління вбачав в цих органах реальний механізм, здатний стати надійною опорою більшовицької партії в досягненні нею політичних і соціальних цілей. За його уявленнями, які пізніше окреслились формулою "Чекісту до всього є справа..." органи державної безпеки мали охопити самі різноманітні сфери життя, всіляко взяти під свій щільний контроль наявні суспільні процеси. Саме тому в структурі ОДПУ час від часу з'являються все нові і нові підрозділи та служби, значно зростає апарат негласних співробітників, певною мірою активізується оперативна робота.

В 20-х - на початку 30-х років органами ОДПУ СРСР було зініційовано ряд резонансних справ. Серед них "Шахтинська справа", справи "Промпартії", "Трудової селянської партії". Їх політичне підгрунтя не викликало ні в кого сумніву. Не приховував його і прокурор СРСР М.В.Криленко: "Наш суд, - підкреслював він, - є суспільний інструмент, який діє перед обличчям тисяч і мільйонів народних мас, наш суд є орган, за допомогою якого керуючий авангард пролетаріату - робітничий клас в цілому будує нове суспільство. Ось чому його вироки повинні бути певним знаряддям політичної роботи..."[69].

За прикладом союзних органів ряд резонансних справ порушили і органи ДПУ УСРР. Йдеться про сумнозвісні справи "Уряду УНР", "Київського центру дій", "Спілки визволення України", "Українського національного центру" та інших. Їх жертвами стали кращі представники української інтелігенції, активні учасники національно-визвольних змагань українського народу тощо.

Заради справедливості, необхідно відзначити, що підготовка цих спектаклів, як і покарання притягнутих до відповідальності осіб, здійснювалося під безпосереднім керівництвом вищого політичного керівництва республіки. Так, з 1925 р. при політбюро ЦК КП(б)У функціонувала комісія у політичних справах. До її складу входили Скрипник (голова), Владимирський, Балицький (члени комісії), Михайлик (кандидат в члени комісії). Причому, персональний склад комісії при політбюро ЦК КП(б)У неодноразово змінювався. До неї входили

керівні працівники ДПУ, прокуратури, ЦКК-РСІ та ін. Розглядаючи конкретні справи, з яких доповідали представники Держполітуправління, комісія ухвалювала такі рішення: "вважати можливим застосування вищої міри покарання", або "вважати застосування вищої міри покарання недоцільним". Одночасно в партійному порядку вирішувались питання щодо судового органу, де буде розглядатися справа, порядок судового виробництва, склад суду[70].

Рішення комісії не вважалося остаточним. Зокрема, справи, за якими не виносилось смертного вироку, погоджувались з секретарем ЦК КП(б)У. Рішення ж щодо застосування вищої міри покарання проводились опитом членів політбюро ЦК і ставились на засідання лише за ініціативою комісії, або за пропозицією членів політбюро[71].

Одночасно з фабрикацією кримінальних справ органи ДПУ УСРР провели ряд масових операцій "по вилученню куркульського елементу на селі". Як свідчить В.Земсков, лише в 1930-1931 рр. з України було виселено 63817 сімей. З них у Північний край - 19658, за Урал - 32127, у Західний Сибір - 6556, у Східний Сибір - 5056, у Якутію - 97, на Далекий Схід - 323[72].

Непоправної шкоди сільськогосподарському виробництву України нанесла операція ДПУ в період хлібозаготівельної кампанії 1932-1933 рр., проведена у відповідності до директиви ЦК КП(б)У від 19 листопада 1932 р. За нею передбачалося заарештувати 3425 громадян, здебільшого керівних сільськогосподарських працівників. Операція мала охопити 243 райони України[73].

Наскільки ефективною була робота українських чекістів засвідчує той факт, що вони істотно перевиконали заданий ліміт, ліквідувавши в листопаді 1932 - січні 1933 рр. -1208 "контрреволюційних колгоспних груп" і заарештувавши 6682 чоловіка[74].

Зростання невдоволення серед самих різноманітних верств населення обумовило вже на початку 30-х років схвалення ряду рішень, які певною мірою обмежували права органів ДПУ. Так, 1 липня 1931 р. політбюро ЦК ВКП(б) схвалило 2 постанови. Перша з них забороняла арешти комуністів без відома ЦК ВКП(б), а також фахівців (інженерно-технічний персонал, військові, агрономи, лікарі) без згоди союзного чи республіканського наркому. Одночасно встановлювалися жорсткі терміни ведення слідства. Друга - містила механізм юридичної і політичної реабілітації репресованих фахівців[75].

Наступні кроки по реорганізації ОДПУ спостерігаються в 1934 році. Як не парадоксально, але ініціатором виступив Й.В.Сталін, який як ніхто усвідомлював необхідність певного маневрування в сфері каральної політики. Як свідчить О.В.Хлевнюк, питання реорганізації ОДПУ Сталін поставив вже на першому ж засіданні політбюро нового скликання 20 лютого 1934 р. Причому, у порядку денному він не значився і був поставлений Сталіним на самому засіданні. В прийнятому рішенні говорилося: "Визнати необхідним організацію Союзного наркомату внутрішніх справ з виключенням реорганізованого ОДПУ". У відповідності з прийнятим рішенням відновлювали свою роботу і республіканські наркомати внутрішніх справ, ліквідовані спільною постановою ЦВК СРСР та Раднаркому СРСР від 15 грудня 1930 р. та аналогічного нормативного акту ВУЦВКу та РНК УСРР[76].

Пізніше, постановою політбюро від 10 липня 1934 р., яка була оформлена згодом постановою ЦВК СРСР ОДПУ на правах Головного управління державної безпеки увійшло до складу новоутвореного комісаріату внутрішніх справ СРСР. Дещо обмежувалися і функції Особливої наради при НКВС СРСР, якій надавалося право виносити вироки щодо позбавлення волі, заслання, вислання терміном до 5 років або вислання за межі СРСР[77].

Оцінюючи наслідки реорганізації, можна погодитися з В.І.Бетєєвим та В.Д.Пановим, які вважають, що внаслідок здійснення заходів в складі центральних органів країни вперше в її історії з'явилося відомство, яке сконцентрувало в своїх руках практично всю повноту адміністративно-політичних функцій, мало прикордонні і внутрішні війська, а також воєнізований склад центральних і місцевих органів внутрішніх справ[78].

Зазначені автори, звертаючись до середини 30-х років, небезпідставно вважають їх своєрідним етапом перегрупування сил. Як приклад, наводиться відособлення і обмеження прокурорського нагляду у справах, пов'язаних з "контрреволюційними злочинами", створення прокуратури військ НКВС, а також підрозділу спеціальної підсудності в обласних, краєвих та республіканських прокуратурах. У відповідності з постановою ЦВК Союзу РСР від 10 липня 1934 р. керівником могутнього новоутвореного відомства було призначено Г.Г.Ягоду, а його заступниками Я.С.Агранова, Г.Є.Прокоф'єва[79]. У 1934 р. для розгляду справ, пов'язаних з контрреволюційними злочинами у

складі Верховного суду РСФРР, Верховних Судів союзних та автономних республік, краєвих, обласних та окружних судів організуються спеціальні судові колегії, що розглядали справи без народних засідателів, лише за участю головуючого і двох членів суду[80].

Як виявилось, "період затишшя" тривав зовсім недовго. Вбивство С.М.Кірова у грудні 1934 р. викликало новий шквал репресій. Причому, прийняті на законодавчому рівні рішення передбачали прискорене ведення слідства щодо політичних супротивників, позбавлення права на касаційні скарги, клопотання про помилування, вимагали негайного здійснення вироків.

Характерно, що до подібних масштабів репресій виявилися неготовими навіть каральні органи. Так, на 1 березня 1935 р. контингент ув'язнених українських в'язниць в 3,5 рази перевищував їх можливості. В зв'язку з цим, Голова РНК УСРР П.П.Любченко ставив перед головою союзного уряду В.М.Молотовим питання про негайне розвантаження українських в'язниць і вивезення засуджених до виправно-трудових таборів НКВС СРСР.

Активізації репресивного апарату мали послужити численні справи "Робітничої опозиції", "Троцькістсько-зінов'євського центру", "Боротьбістської організації на Україні", "Української військової організації" тощо.

Масштаби репресій, очевидно, не влаштовували вище політичне керівництво. Його невдоволення виявилось у відомій шифрограмі від 25 вересня 1936 р., надісланої з Сочі до Москви за підписами Сталіна та Жданова: "Вважаємо абсолютно необхідною і терміновою справою призначення т.Єжова на посаду наркома внутрішніх справ. Ягода був не на висоті у справі викриття троцькістсько-зінов'євського блоку. ОДПУ запізнилося з цією справою на чотири роки. Про це говорять усі партійні працівники і більшість обласних представників НКВС"[81].

Шшифрограма наперед визначала долю Г.Г.Ягоди. Останню крапку в його політичній біографії поставив лист Сталіна членам ЦК ВКП(б) від 31 березня 1937 р. такого змісту: "Внаслідок виявлення антидержавних і кримінальних злочинів наркома зв'язку Ягоди, здійснених під час його перебування наркомом внутрішніх справ, а також після його переходу до Наркомату зв'язку, політбюро ЦК ВКП(б) вважає за необхідне виключення його з партії та ЦК і негайний його арешт.

Політбюро ЦК ВКП(б) доводить до відома членів ЦК ВКП(б), що внаслідок небезпеки залишення Ягоди на волі хоча б на один день, воно було вимушене дати розпорядження про негайний арешт Ягоди. Політбюро ЦК ВКП(б) просить членів ЦК ВКП(б) санкціонувати виключення Ягоди з партії і ЦК та його арешт"[82].

Підхльостуванню подій мали також служити закриті листи ЦК ВКП(б) від 18 січня 1935 р. та 29 липня 1936 р. В першому з них, зокрема, говорилося: "Треба покінчити з опортуністичним благодушшям, яке виходить з помилкових припущень про те, що в міру зростання наших сил ворог стає нібито все більш ручним і необразливим. Таке припущення в корені не вірне... Не справа більшовиків спочивати на лаврах і ловити гав. Не благодушшя потрібно нам, а пильність, справжня більшовицька революційна пильність"[83].

Заходи вищого політичного керівництва дали свої результати. Сумну статистику наводять в своїй роботі Г.Ковтун, В.Войналович, Ю.Данилюк. Так, в 1935 р. в Україні було заарештовано 24934 громадянина, в 1936 - 15717, в 1937 - 159573, в 1938 - 108006. Таким чином, в 1937-1938 рр. (пік репресій) було заарештовано 267579 громадян. З них протягом останніх двох років засуджено 197617 громадян (за шпигунство - 25627, зраду Батьківщині - 1487, терор - 5193, диверсії - 13996, шкідництво - 7731, повстанську контрреволюційну діяльність - 99822, контрреволюційну агітацію - 22315, інші злочини - 18903). Причому треба взяти до уваги, що з другої половини 1938 р. у статзвітності НКВС УРСР характер злочинів не враховувався[84].

Масові незаконні репресії другої половини 30-х років завдали непоправних втрат народногосподарському комплексу, науці, освіті, культури, позбавили найбільш відповідальні ділянки роботи висококваліфікованих фахівців, зруйнували село, призвели до загибелі декількох сот тисяч громадян.

Щоб заспокоїти в черговий раз громадську думку, вище політичне керівництво вдалося до нового маневру, основні контури якого розкривала спільна постанова ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР від 17 листопада 1938 р. "Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства". Остання передбачала ряд позитивних змін в системі органів НКВС. Так, їм заборонялося проведення масових операцій, пов'язаних з арештом і висланням громадян, ліквідовувалися "трійки" та спрощене виробництво справ, встановлювався жорсткий прокурорський

нагляд за веденням справ, пов'язаних з контрреволюційними злочинами.

Половинчастість рішень засвідчує той факт, що при НКВС продовжує функціонувати такий позасудовий репресивний орган як Особлива нарада, не були відмінені постанови ЦВК СРСР "Про порядок ведення справ, про підготовку та здійснення терористичних актів" від 1 грудня 1934 р. та "Про внесення змін в діючі Кримінально-процесуальні кодекси союзних республік" від 14 вересня 1937 р., якими встановлювалися виключний порядок розслідування і судового розгляду справ про шкідництво, терористичні акти та контрабанду[85].

Досить обережно і обмежено проходив процес реабілітації жертв репресій. Так, за пропозицією прокурора СРСР М.Панкратьєва рішення про відміну або зміну постанови трійок НКВС чи Особливої наради про розстріл виносилось в цілком таємному порядку і ніяким установам, крім НКВС та прокуратури, а також ніяким особам, в т.ч. і родичам не видавалося[86]. До порядку справ засуджених Військовою Колегією не допускався навіть повний склад Верховного Суду. Долю засуджених вирішувала спеціально створена група у складі Голови Верховного Суду Голякова, його заступників Нікітченка та Ульріха, а також прокурора Панкратьєва[87]. Подібна половинчастість і непослідовність дала змогу репресивній машині вже в 1940 році запрацювати з новою силою. Так, в 1940 році, в порівнянні з 1939 р. з геометричною прогресією зростає кількість заарештованих органами НКВС України і досягає позначки 44303 чол. (2458 чол. у 1939 р.)[88]. Причому цей показник вже в найближчі місяці повинен був значно зрости, оскільки НКВС СРСР своїм наказом №07 від 11 січня 1941 р. "...з метою створення нормальних умов для проведення оперативної роботи органів НКВС СРСР дозволив вивезти до 15 лютого 1941 р. з українських в'язниць до виправно-трудових таборів НКВС СРСР 29 тисяч в'язнів[89].

Таким чином, викладені матеріали дають підстави для таких основних висновків:

- протягом 20-30-х років спецслужби СРСР в цілому і України зокрема, пройшли складний і суперечливий шлях свого формування. Їх функції обумовлювалися зовнішньо- і внутрішньополітичною ситуацією на тому чи іншому історичному етапі;

- якщо на перших своїх етапах радянські спецслужби охоплювали широкий спектр питань, пов'язаних з боротьбою з

кримінальними злочинами, то з часом їх увага зосереджується лише на т.з. “контрреволюційних злочинах”, яка спрямовувалась на нейтралізацію політичних і ідеологічних супротивників правлячої партії;

- українські спецслужби від початку свого утворення не мали самостійного впливу на перебіг подій, а повністю підпорядковувалися керівним органам ВНК-ДПУ-НКВС у Москві. Останнє засвідчує структура українських спецслужб, яка повністю визначалась російським і союзним керівництвом.

ПРИМІТКИ

[1] Козлов В.П. Тяжкое бремя правды//Вестник Российской академии наук.-1997.-Т. 67.-№3.-С. 237.

[2] Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922).-Харьков: Основа, 1990.-С. 17.

[3] Там само.

[4] Голинков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. Кн.1.-М.: Политиздат, 1986.-С. 57.

[5] Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917-1922). -М.: Политиздат, 1975. - С.36-37.

[6] Софинов П.Г. Очерки истории Всероссийской чрезвычайной комиссии (1917-1922).-М., Госполитиздат, 1960.- С. 34.

[7] Ленін В.І. Соціалістична Вітчизна в небезпеці. //Повне зібр. тв. - Т. 35. - С. 344.

[8] Софинов П.Г. Вказ. праця.-С. 34.

[9] Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Вказ. праця.-С. 33-34.

[10] Голинков Д.Л. Вказ. праця. Кн. 1.-С. 64.

[11] Ленін В.І. Телеграма В.О.Антонову-Овсієнку.//Повн. зібр. тв. - Т. 50.- С. 21-22.

[12] Декреты Советской власти.-В 14 т. - М.: Госполитиздат,1957.-Т. 1.-С. 554.

[13] Авербух (Авериус) Н.Н. Одесская "чрезвычайка".-Кишинев, 1920.-37 с.

[14] Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Вказ. праця.-С. 34.

[15] На защите революции. Из истории Всеукраинской Чрезвычайной комиссии. 1917-1922 рр. Сборник документов и материалов.-К.: Политиздат, 1971.-С. 16-17.

[16] Мельгунов С.П. Вказ. праця.-С. 19.

[17] Декреты Советской власти. В 14 т.-М.: Политиздат, 1964.-Т. 3.-С. 266.

[18] Голинков Д.Л. Вказ. праця. Кн. 1.-С. 188.

[19] Документы по истории гражданской войны в СССР. -М.: Политиздат, 1940.-Т. 1.- С. 216-217.

[20] Курносов Ю.О. Насилля - головний аргумент більшовизму// Український історичний журнал-1991.-№12.-С. 16, 21.

[21] На защите революции...-С. 29.

[22] Там само.-С. 88-89.

[23] Там само.-С. 67-68.

[24] Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Вказ. праця.-С. 39.

[25] Мельгунов С.П. Вказ. праця.-С. 43.

[26] Доклад Центрального Комитета Российского Красного Креста о дея тельности Чрезвычайной Комиссии в Киеве//Архив русской революции. В 22 т.- М.: Терра, Политиздат, 1991. - Т. 6.-С. 340.

[27] Белое дело. Летопись белой борьбы. Материалы, собранные и разработанные бароном П.Н.Врангелем, герцогом Г.И.Лейтенберским и светлейшим князем А.П.Ливеном. /Под ред. Л.А. фон Лемке.-II.-Берлин, 1927.-С. 1.

[28] Державний архів Служби безпеки України (далі ДА СБУ). Довідка про керівні кадри Всеукраїнської надзвичайної комісії - Комітету державної безпеки України.-Арк. 1, 2.

[29] Ленін В.І. М.І.Лацісу. //Повн. зібр. тв.-Т. 50.-С. 338.

[30] В.И.Ленин и ВЧК...-С. 245.

[31] Там само.-С. 248.

[32] Гуль Р. Дзержинский.-Париж, 1931.-С. 82-83.

[33] Російський державний архів соціально-політичної історії (далі - РДАСПІ).-Ф. 76, оп. 3, спр. 70.-Арк. 39, 39 зв.

[34] Там само.-Арк. 44-45.

[35] На защите революции...-С. 151-152.

[36] РДАСПІ.-Ф. 76, оп. 3, спр. 22.-Арк. 4, 4 зв.

[37] Там само.-Спр. 159.-Арк. 7, 7 зв.

[38] Там само.-Спр. 70.-Арк. 6, 6 зв.

[39] Там само.-Спр. 159. - Арк. 1-3.

[40] Отчет Центрального управления Чрезвычайных комиссий при Совнаркоме Украины за 1920 год. К 5-му Всеукраинскому съезду Советов.-Харьков, 1921.-С. 4, 7.

[41] Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Вказ. праця.-С. 76-77.

[42] Там само.- С.78-79, 81.

[43] Отчет Центрального управления Чрезвычайных комиссий при Совнаркоме Украины за 1920 г.-С. 11.

[44] Лацис М.Я. Два года борьбы на внутреннем фронте.-М., 1921.-С. 28.
[45] Мельгунов С.П. Вказ. праця.-С. 47-48.
[46] В.И.Ленин и ВЧК...-С. 324.
[47] Декреты Советской власти. В 14т.-М.: Политиздат, 1975.-Т.7.-С.104-105.
[48] На защите революции...-С. 139.
[49] Большевистская диктатура в свете анархизма.-Париж, 1928.-С. 28.
[50] Из истории Всероссийской Чрезвычайной комиссии. 1917-1921. Сборник документов.-М.: Госполитиздат, 1958.-С. 418-420.
[51] РДАСПІ.-Ф. 76, оп. 3, спр. 149.-Арк. 9.
[52] В.И.Ленин и ВЧК...-С. 539.
[53] Усенко И.Б. Внесудебная репрессия. Как это начиналось? //Коммунист Украины.-1990.-№2.-С. 44.
[54] В.И.Ленин и ВЧК.-С. 545.
[55] Там само.-С. 551-552.
[56] РДАСПІ.-Ф. 17, оп. 3, спр. 279.-Арк. 2.
[57] Маймескулов Л.Н., Рогожин, А.И., Сташис В.В. Вказ.праця.-С.118-119.
[58] Усенко И.Б. Вказ. праця.-С. 44.
[59] На защите революции...-С. 363-365.
[60] Ленін В.І. Доповнення до проекту ввідного закону до кримінального кодексу РСФРР і листи Д.І.Курському//Повн. зібр. тв.-Т. 45.-С. 181.
[61] Ленін В.І. З листа Й.С.Уншліхту//Повн. зібр. тв.-Т. 54.-С. 144.
[62] Волкогонов Д.А. Триумф и трагедия (политический портрет И.В.Сталина).-В 2-х кн.-Кн. II.-Ч. 2.-М.: Изд-во АПН, 1989.-С. 172.
[63] Усенко И.Б. Вказ. праця.-С. 46.
[64] Там само.
[65] Там само.-С. 50.
[66] Волкогонов Д.А. Вказ. праця.-С. 172.
[67] Письма Н.И.Бухарина //Вопросы истории КПСС. - 1988. - №11. - С.42-45.
[68] РДАСПІ.-Ф. 76, оп. 3, спр. 362.-Арк. 7.
[69] Экономическая контрреволюция в Донбассе (итоги "Шахтинского дела"). Статьи и документы.-М., 1928.-С. 213-214.
[70] Усенко И.Б. Вказ. праця.-С. 50.
[71] Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України).-Ф. 1, оп. 16, спр. 2.-Арк. 20.
[72] Земсков В.Н. Спецпереселенцы (по документам НКВД-МВД СССР)// Социологические исследования.-1990.-№11.-С. 3-4.

[73] ДА СБУ.-Ф. 16, оп. 25, спр. 3.-Арк. 73-74.

[74] Там само.-Арк. 113.

[75] Хлевнюк О.В. Политбюро. Механизмы политической власти в 1930-е годы.-М.: Росспэн, 1996.-С. 55.

[76] Державний архів Російської Федерації (далі - ДАРФ).-Ф. 3316, оп. 23, спр. 393.-Арк. 22, 24, 32-33.

[77] Хлевнюк О.В. Вказ. праця.-С. 127.

[78] Бетеев В.И., Панов В.Д. Оправданию не подлежит.-М.: Политиздат, 1989.-С. 59.

[79] Известия.-1934.-11 июля.

[80] Бетеев В.И., Панов В.Д. Вказ. праця. -С. 62-63.

[81] О так называемом "параллельном антисоветском троцкистском центре"//Известия ЦК КПСС.-1989.-№9.-С. 39.

[82] Російський державний архів новітньої історії (далі - РДАНІ).-Ф. 89, оп. 48, спр. 2.-Арк. 1.

[83] Закрытое письмо ЦК ВКП(б). Уроки событий, связанных с злодейским убийством тов.Кирова. Ко всем организациям партии. 18 января 1935 г.//Реабилитация. Политические процессы 30-50-х годов.-М.: Политиздат, 1991.-С. 195.

[84] Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Масові незаконні репресії 20-х - початку 50-х років на Полтавщині//Реабілітовані історією.-К.: Рідний край, 1992.-С. 21.

[85] Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Кн. 1.-М.: Книга и бизнес, 1995.-С. 3-9.

[86] РДАНІ.-Ф. 89, оп. 43, спр. 7.-Арк. 1-3.

[87] Там само.-Спр. 5.-Арк. 2, 3.

[88] Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця.-С. 44.

[89] ДАРФ.-Ф. 5401, оп. 12, спр. 95.-Арк. 8.

РОЗДІЛ ІІІ

ДОКУМЕНТИ ВУНК-ДПУ-НКВС В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Якщо каральні функції ВУНК-ДПУ-НКВС, причини і трагічні наслідки масових репресій, пов'язані з ними нормативні та організаційно-розпорядчі документи знайшли своє відображення в науковій та публіцистичній літературі, то інші важливі сторони діяльності колишніх спецслужб досі залишаються поза увагою дослідників. Йдеться про інформаційно-аналітичну, оперативну роботу, яка не лише дозволяла відстежувати ситуацію в СРСР в цілому та в Україні зокрема, а й впливала на формування внутрішнього і зовнішнього курсу керівництва країни, визначала практичні кроки місцевих партійних та державних органів.

Співставляючи різні за своїм змістом і спрямуванням документи спецслужб з рішеннями різного рівня партійних та радянських органів, можна переконатися, що саме вони відігравали першорядну роль в процесі їх схвалення.

З'ясування всіх інформаційно-аналітичних напрямків діяльності спецслужб на сьогодні як в силу об'єктивних, так і суб'єктивних причин практично неможливе. Однак, задекларована певна відкритість спецслужб, їх готовність йти на співпрацю з науково-дослідними установами, громадськими організаціями дають можливість простежити місце і роль інформаційно-аналітичної роботи спецслужб в оцінці, регулюванні та визначенні суспільних процесів.

3.1. Налагодження інформаційно-аналітичних та облікових систем як один з напрямків діяльності спецслужб.

Завдання проведення інформаційно-аналітичної та оперативної роботи знайшли своє відображення вже в перших нормативних документах, що визначали діяльність надзвичайних комісій. Так, в "Положенні про надзвичайні комісії на місцях", схвалені Всеросійською конференцією надзвичайних комісій 1 червня 1918 р. вказувалося, що Комісії повинні здійснювати: "...б) нагляд за місцевою буржуазією і за спрямуванням в її середовищі контрреволюційної роботи; в) доведення до відому місцевої і центральної влади про чинимі безпорядки та припинення їх..."[1].

Налагодження серйозної інформаційно-аналітичної і оперативної роботи вимагав від працівників спецслужб Ф.Е.Дзержинський. В листі до Уншліхта, Месінга та Самсонова він пропонував

зосередитись на нагляді за роботою комуністичних осередків фабрик, заводів, майстерень, профспілковими і молодіжними організаціями, вкоріненні в їх середовище агентури, підготовки щомісячних зведень про зазначений напрямок діяльності[2].

Особливі вимоги висувалися перед повітовими та волосними комісарами, які мали здійснювати: "...нагляд за революційним порядком у своєму районі, стежити за тим, щоб не було контрреволюційної, погромної агітації, пильно слідкувати за місцевою буржуазією, проводити дізнання, здійснювати нагляд за ненадійними контрреволюційними елементами, куркулями та іншими ворогами радянської влади"[3]. Волосний комісар зобов'язувався надавати щотижня зведення повітовій комісії або комісару про всі події, що відбулися на його території. В свою чергу повітові комісари або комісії повинні були подавати раз на два тижні в губернську надзвичайну комісію розгорнуті доповіді з висвітленням самих різноманітних сторін політичного, соціально-економічного життя повіту.

Одночасно з цим вище політичне керівництво країни та колегія ВНК рішуче вимагали від місцевих надзвичайних органів налагодження чітких обліків "політично-неблагонадійних осіб". Так, в своїх пропозиціях про роботу ВНК голова РНК РСФРР В.І.Ленін пропонував з метою контролю здійснити облік технічних сил, старих і досвідчених фахівців, що співпрацювали з радянською владою. Дещо пізніше, В.І.Ленін запропонував спецслужбам взяти під щільний контроль наукову і творчу інтелігенцію. В листі до Ф.Дзержинського від 19 травня 1922 р. він вимагав "...збирати систематичні відомості про політичний стан, роботу і літературну діяльність професорів і письменників"[4].

Цим завданням, незважаючи на свою мінливість, підпорядковувалась і структура спецслужб. В 1918-1921 рр. у складі ВНК було утворено ряд підрозділів. Серед них Особливий відділ, що відстежував процеси у військовому відомстві та армії, Транспортний відділ, який здійснював нагляд за залізничним і водним транспортом, Економічний відділ, який контролював самі різноманітні сторони економічного життя, Секретний відділ, створений для протидії "антирадянським партіям, політичним групам та організаціям". В січня 1921 р. на базі Секретного та Економічного відділів та одного відділення Особливого відділу було утворено Секретно-оперативне управління[5].

Аналогічною була структура ВУНК. Однак, в травні 1921 р. у відповідності з наказом по ВУНК №20/114 була проведена реорганізація центрального апарату відомства, яка більш чітко

розмежовувала повноваження і обов'язки між окремими підрозділами. Так, в складі ВУНК було створено три основних управління: Адміністративно-організаційне, Секретно-оперативне, Економічне та два допоміжних відділи - Загальний та Господарський. Безпосередньо при колегії ВУНК функціонував секретаріат колегії.

Інформаційно-аналітичні та облікові функції розподілялися між усіма управліннями. Так, у складі Адміністративно-організаційного управління діяв інформаційно-статистичний відділ, який мав "...представляти у формі звітів діяльності і стану всіх надзвичайних і особливих органів та ВУНК в цілому, принагідно до політичного та економічного становища в республіці, висвітлювати цю діяльність у пресі і, у взаємодії з відповідними відділами Секретно-оперативного і Економічного управлінь, керувати організацією звітно-інформаційної та статистичної роботи на місцях[6]. В компетенції Адміністративно-організаційного управління, зокрема, його Адміністративного відділу перебували також "...підготовка, облік, розподілення та тестування особового складу ВУНК".

Широкі та різноманітні кола питань перебували в полі зору Секретно-оперативного управління у складі якого знаходилися відділи: Політичний (по політичних партіях і угрупованнях), Особливий (по військовому відомству і армії), Боротьби з бандитизмом та Оперативний. Зокрема, в оперативному відділі концентрувалися всі обліки на "політично неблагонадійних осіб". Як визначалося в наказі від 6 травня 1921 р. на Економічне управління ВУНК покладалася "...боротьба з факторами, що гальмували відновлення економічного життя республіки і сприяли господарській розрусі"[7].

Якщо структура центрального апарату ВУНК на початок 20-х років вималювалася більш-менш чітко і набула стрункого вигляду, то значно важче йшло налагодження оперативної та інформаційно-аналітичної роботи безпосередньо на місцях. Давалися взнаки відсутність відповідних фахівців, низький рівень їх підготовленості, налагодженого і чіткого керівництва з боку центрального апарату.

Лише в першій половині 1920 року були зроблені певні кроки по організації структурних підрозділів на місцях, підпорядкованих основним завданням, визначеним політичним керівництвом для колишніх спецслужб. У відповідності з встановленою схемою в структурі губернських надзвичайних комісій утворювались: Секретно-оперативний відділ; Особливий відділ; Загальний відділ. В свою чергу Секретно-оперативний відділ складався з таких основних груп: 1) група політичних

партій; 2) група контрреволюції; 3) група спекуляції, посадових злочинів та боротьби з бандитизмом. Сюди ж входили бюро розвідки, оперативна частина, інформаційно-реєстраційна частина. Особливий відділ включав в себе активно-агентурну частину та інформаційну частину[8].

На Поділлі структура губернської надзвичайної комісії, внаслідок окупації регіону поляками, склалася в кінці 1920 р. - на початку 1921 р. Підпорядковуючись загальній схемі, вона разом з тим мала свою специфіку. Наявність широкого повстанського руху та підтримка його місцевим населенням обумовило створення тут окремого самостійного підрозділу по боротьбі з бандитизмом[9].

В масштабах губернських надзвичайних комісій здійснення інформаційно-аналітичної та оперативної роботи покладалося на секретно-оперативні відділи, які в кінці 1920 р. - на початку 1921 р. виглядали таким чином: а) інформаційно-статистична частина; б) політвідділення; в) економічне відділення; г) відділення по боротьбі з бандитизмом; д) секретний відділ; є) оперативна частина, бюро зовнішньої розвідки; ж) загальна група; з) канцелярія[10].

Для усвідомлення шляхів, форм і методів, виявлення і збору інформації, формування обліків доцільно розглянути функції зазначених підрозділів. Так, одним з провідних підрозділів вважалася інформаційно-реєстраційно-статистична частина, яка здійснювала регіональні обліки членів колишніх політичних партій, іноземних підданих, всіх політично неблагонадійних осіб, заводила літерні справи, збирала і реєструвала повідомлення інформаторів. Для цього на підприємствах, в організаціях, установах, місцях проживання громадян утворювалась спеціальна мережа уповноважених, їх помічників та інформаторів, що працювали в напрямку виявлення та збору інформації. Внутрішню структуру зазначеної мережі можна простежити за рис. 2.1.

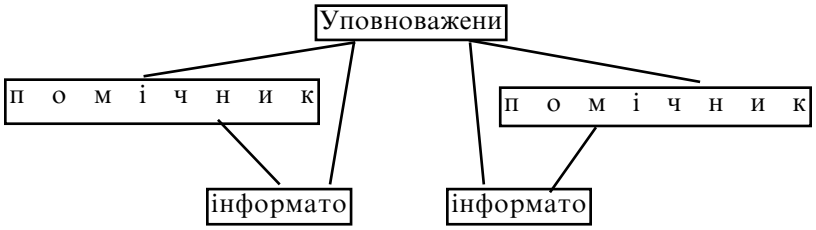

Рис. 2.1. **Внутрішня структура інформаційної мережі.**

Як видно з наведеної схеми, уповноважений та його помічники тримали на зв'язку інформаторів, отримували від них інформацію, готували зведення щодо окремих подій і осіб.

Цілком очевидно, що кількість інформаторів залежала від багатьох факторів: оперативної обстановки, ініціативності та вміння спілкуватися з людьми самого інформатора, фінансових можливостей губернських відділів ВУНК. Тому розгалуженість мережі інформаторів в кожній з губерній була різною. На Поділлі на початку 20-х років вона досягла 2219 осіб. Серед них: по місту Вінниці - 71 чол., в окрузі - 97; по м.Могилів-Подільську - 17, в окрузі - 32; по м.Тульчину - 27, в окрузі - 336; по м.Проскурів - 55, в окрузі - 386; м.Кам'янець-Подільську - 78, в окрузі - 334; по м.Гайсину - 22, в окрузі - 464[11].

Заслуговує на увагу і наявність мережі спеціального інформування в державних органах Подільської губернії. Так, в раднаргоспі налічувалося 3 інформатори; губфінвідділі - 3; шкіртресті - 1; держбанку - 2; на чорній біржі - 5; в губкомгоспі - 1; губпромспілці - 1; губтрансі - 1; губстатбюро - 1; тресті "Поділляспирт" - 1; держстраху - 1; табакотресті - 1; тресті "Поділляліс"- 2; губпродкомі - 5; губсобезі - 2; цукротресті - 6; губнаросвіті - 2[12].

Таким чином, через мережу інформаторів органи губернських надзвичайних комісій не лише контролювали роботу радянських органів, впливали на партійні, профспілкові комітети, а й часто підміняли їх діяльність. Цікавим в цьому плані є зізнання одного з керівних діячів ВУНК М.Біксона в його доповідній записці начальнику Цупрнадзвичкому: "Коли губНК не стала займатися виловленням дрібних спекулянтів, крадіїв, а поставила перед собою певну мету боротьби з контрреволюцією, звідки б вона не виходила, і стала поступово втручатися в усі сфери життя Радянської республіки, тоді це і стало нестерпно для відомої групи осіб. Для прикладу взяти хоча б партійне життя. Секретно-оперативний відділ збирає відомості про проведення губпарткомом роботи в повіті і в місті. Можна з великою достовірністю сказати, що села знаходяться в самому безпорадному стані. Всюди існує засилля куркульства, агітаційна робота не ведеться ніяка, літератури не видно ніде, часто загалом губНК доводиться вести чисто партійну роботу. За допомогою селянської бідноти проводимо вибори Рад..."[13].

Внутрішній контроль за діяльністю партійних, радянських, профспілкових організацій та державних установ відображав лише одну сторону діяльності секретних політичних відділів губернських надзвичайних комісій. "Головне завдання секретної

роботи в теперішній час, - говорилося в доповіді Кам'янець-Подільського прикордонного загону, - пристосуватися до тактики наших ворогів, проводячи продуману, серйозну і тривалу роботу, опираючись на наступні принципи: облік, налагодження внутрішнього інформування і систематичного висвітлення діяльності контрреволюційного елементу, який тяжіє за своєю ідеологією чи соціальним станом до того чи іншого угрупування. Методи роботи по обліку і постановці інформаційного апарату наступні: облік... здійснюється майже завжди у первісному його стані через відповідальних працівників радянських установ (комуністів) і політкомів вищих навчальних закладів. Потім проводиться повне встановлення особи і доповнення по питанням єдиної системи, а також, по можливості, часткове висвітлення діяльності окремих осіб, вже взятих на облік"[14].

Відстеження політичних процесів в середовищі колишніх політичних партій, інтелігенції, студентства, духовенства, як правило, здійснювалися двома шляхами - легальним і конспіративним. Легальний спосіб полягав у відкритому нагляді за об'єктом уваги спецслужб, опитуванні керівників підприємств, політкомісарів, секретарів партійних осередків тощо. Конспіративний метод грунтувався на вербуванні інформаторів з числа членів політичних партій, інтелігенції, студентства, духовенства, а також організації інформування серед тих прошарків населення, де робота певних політичних партій і груп користувалася помітним впливом[15].

Як проходило вербування, довідуємося вже з цитованого документу Кам'янець-Подільського прикордонного загону: "Вербування проходить при наявності відповідного компрометуючого матеріалу на ту чи іншу особу, яка може бути корисною у справі висвітлення діяльності неблагонадійного елементу. Після попередньої обробки ця людина вербується як внутрішній агент громадського угрупування. При постановці завдань вживаються заходи по попередженню розшифровки інформатора"[16].

Характерно, що з наступними реорганізаціями, як зазначають автори оригінальної праці О.Кокурін та М.Петров, зазначені напрямки діяльності чи сфера інтересів радянських органів держбезпеки залишалися незмінними (змінювалися лише назви) і завжди знаходили своє оформлення в тому чи іншому структурному підрозділі центрального чи місцевого апаратів держбезпеки (відділення, відділ, управління, Головне управління)[17].

Наприклад, структура ДПУ мало чим вирізнялася від ліквідованої ВНК. Лише в 1922 р. до його складу увійшли Контррозвідувальний

та Юридичний відділи. В 1927 році структура Центрального апарату ОДПУ знову зазнала змін і складалася з Адміністративно-організаційного управління (АОУ), Секретно-оперативного управління (СОУ), Економічного управління, Головного управління прикордонної охорони і військ ОДПУ, Спецвідділу (шифрувальний), Особливо-уповноваженого при Колегії, Особливої наради при Колегії, Судової колегії. На цей період до складу СОУ входили такі відділи: Секретний, Контррозвідувальний, Особливий, Інформаційний, Транспортний, Східний, Оперативний та Відділ центральної регістратури. В 1930 році Контррозвідувальний, Особливий і Східний відділи були об'єднанні в єдиний Особливий відділ ОДПУ. Наступного року об'єдналися Секретний і Інформаційний відділи. В 1932 р. СОУ було розформоване, а на базі Відділу центральної регістратури був утворений Обліково-статистичний відділ ОДПУ.

Як свідчать О.Кокурін і М.Петров, в результаті всіх реорганізацій до початку 1934 р. структура апарату ОДПУ була такою: Колегія ОДПУ, Управління справами, відділи: Кадрів, Особливий, СПВ, ІНВ, Оперативний, Транспортний, Спеціальний, Обліково-статистичний, Фінансовий, а також Економічне управління, Головне управління пожежної охорони і військ ОДПУ, Головне управління робітничо-селянської міліції, Головне управління виправно-трудових таборів, Особливоуповноважений при Колегії, Особлива нарада при Колегії, Судова колегія[18].

З утворенням НКВС в липні 1934 р. ОДПУ з своїми підрозділами увійшло до його складу на правах Головного управління державної безпеки. Така структура з невеликими змінами існувала до 29 вересня 1938 р. Після нової реорганізації до НКВС увійшли: Головне управління державної безпеки, Головне економічне управління, Головне транспортне управління, Головне управління прикордонних і внутрішніх військ, Головне управління робітничо-селянської міліції, Головне управління таборів, Головне управління пожежної охорони, Головне тюремне управління, Головне архівне управління, Адміністративно-господарське управління, Дальбуд, 1 спецвідділ (обліково-реєстраційний), 2 спецвідділ (оперативна техніка), 3 спецвідділ (обшук, арешти, зовнішнє стеження), Центральний відділ актів громадського стану, Центральний фінансово-плановий відділ, Відділ кадрів, Переселенський відділ, Особливоуповноважений НКВС СРСР, Особливе конструкторське бюро, Бюро по прийому і розгляду скарг, Інспекція по котлонадзору, Секретаріат НКВС СРСР. В Головне управління

державної безпеки увійшли відділи: 1 відділ (охорони уряду), 2-й - СПВ, 3-й - КРВ, 4-й - ОВ, 5-й - ІНВ, 6-й - Відділ воєнізованих організацій, 7-й - Спецвідділ[19].

Структура Всеукраїнської надзвичайної комісії, Державного політичного управління, Народного комісаріату внутрішніх справ України свого аналізу не потребує, оскільки повністю підпорядковані союзному керівництву, вони більшою або меншою мірою повторювали їх структуру. Аналогічним чином конструювалися органи ВУНК-ДПУ-НКВС України на місцях. Таким чином, наведені факти підтверджують думку О.Кокуріна та М.Петрова про наступність усталеної структури радянських спецслужб протягом усієї її історії.

Що стосується спадковості інтересів і напрямків роботи, доцільно проаналізувати нормативні документи колишніх спецслужб, пов'язані з організацією інформаційно-аналітичної роботи. Одним з перших таких документів стала, підготовлена начальником інформаційного відділу Всеросійської надзвичайної комісії Ошмаріним, інструкція по держінформації, затверджена наказом ВНК від 7 листопада 1922 р. Остання мала стати своєрідним регламентом діяльності державних інформаційних трійок, створених на рівні повітів під керівництвом ДПУ, за участю представників повітового партійного та виконавчого комітетів.

Як вказувалося в інструкції "...основною метою держінформації є інформування центру про ступінь стійкості становища на місцях і про проведення та зміцнення на місцях нашої політики. Тому, в основу державної інформаційної роботи лягло висвітлення політичного стану даного району і виявлення економічних причин, що впливають на зміну цього стану, а також висвітлення ступеня успішності проведення в життя найголовніших заходів радянської влади як в політичній, так і в економічній сферах. Детальне висвітлення цих питань повинно дати точну картину політико-економічного становища даного району. Цілком зрозуміло, що розміри телеграфної інформації не дають можливості деталізувати картину політико-економічного стану місць. Тому перед держінформацією стоїть завдання - врахувати і поставити питання, що мають державне значення, виділити на перший план найбільш важливі фактори, що мають суттєве значення для даного району і моменту"[20].

Одночасно з цим конкретизувалися основні напрямки збору та узагальнення необхідної інформації. По-перше, рекомендувалося з'ясовувати настрій всіх груп населення і факторів, що впливали на зміну цих настроїв, реакцію населення

(робітників, селян, червоноармійців та ін.) на заходи радянської влади.

Друге важливе завдання, як вважали організатори системи держінформування, полягало у відстежуванні процесів у "...дрібнобуржуазній стихії, проявів дрібнобуржуазних настроїв в робітничій, партійній, союзній масах". Особлива увага зверталася на стару інтелігенцію, що від початку розглядалася в якості небезпечного носія дрібнобуржуазного настрою".

Третім пріоритетним напрямком роботи вважалося вивчення і висвітлення економічного розвитку районів, нагляд за проведенням нової економічної політики, організацією та результатами "ударних кампаній", "ударних тижнів та днів", виконанням виробничих завдань.

Четвертим, "чисто чекістським" завданням держінформації повинно було стати" ...інформування центру про активні прояви відкритої і таємної контрреволюції, про роботу контрреволюційних партій і угрупувань, звичайно, лише там, де вони виходять за рамки звичайного агентурного нагляду і набирають розмірів явищ державної ваги"[21].

До інструкції по держінформації додавався перелік питань, які по відповідним розділам підлягали висвітленню в державних зведеннях. Особлива увага зверталася на такі питання: 1) політичний стан робітників, стан промисловості: державної, приватної, кустарної; 2) політико-економічний стан селянства (хід сільськогосподарських кампаній, повинностей, податків, робота радянських сільських господарств, артілей, заготівля палива); 3) робота кооперації і стан вільного ринку; 4) політичний настрій червоноармійців і стан військових частин; 5) настрій союзної і партійної маси, робота професійних і партійних організацій; 6) настрій радянських службовців і радянське будівництво; 7) санітарний стан населених пунктів і організація допомоги голодуючим; 8) робота контрреволюційних партій, організацій духовенства, сект, активне виявлення контрреволюційних настроїв; 9) політико-економічний стан шкільних працівників, політико-освітня робота; 10) політико-економічний стан залізничників, робота транспорту; 11) для прикордонних губерній інформація про стан кордонів і закордонні зведення[22].

Характеризуючи систему державного інформування під безпосереднім керівництвом ВНК-ДПУ, яка склалася на початку 20-х років, слід відзначити, що в зазначений період спецслужби мали і власну систему інформування вищестоящих організацій, партійних і радянських органів, яка спиралася на

результати їх оперативної діяльності, причому, на кожному історичному етапі перед останньою ставилися нові специфічні завдання.

Яскравим свідченням цього може служити інструкція про організацію інформаційної роботи окружних відділів ДПУ, розісланих на місця в травні 1930 р. за підписом начальника Секретно- оперативного управління ДПУ УСРР Леплевського та начальника Відділу інформації та політконтролю Кривця. В ній, зокрема, функції інформаційних відділень окружних відділів ДПУ розглядалися за такими основними лініями:

- по лінії інформації: 1) інформаційне відділення, виконуючи одне з найважливіших завдань апарату ДПУ в сфері політичної інформації, сконцентровує на ній основну увагу. З цією метою веде глибоке висвітлення політичних настроїв всіх верств населення як міста, так і села, робітників, селян, інтелігенції, учнів, службовців, колишніх партизан, національних меншин, своєчасно сигналізуючи про наявні процеси і назріваючі явища; 2) систематично інформує ДПУ УСРР і відповідні окружні організації про коливання і зміни у політичному стані всіх соціальних прошарків; 3) своєчасно сигналізує про наростаючі політичні події, про активні антирадянські прояви; 4) спеціально вивчає назріваючі політико-економічні процеси серед всіх соціальних прошарків міста і села; 5) веде облік і статистику активних антирадянських проявів найважливіших подій, типових явищ по всім об'єктам; 6) узагальнює весь матеріал по політичному стану округу або окремої ділянки на основі відомостей, здобутих усіма підрозділами секретно-оперативного управління;

- по підсобній роботі: 1) широка оперативна інформація, яка повинна живити спеціальні відділення ДПУ; 2) систематичне висвітлення взятих на облік осіб іншим спеціальним відділенням; 3) виявлення не взятих на облік кадрів "куркульсько-контрреволюційного активу" на селі, в промисловості та в місті; 4) підсобний облік осіб, що проходять за матеріалами інфо (концентруються в реєстраційній групі); 5) виконання завдань усіх частин апарату ДПУ.

В усій своїй підсобній роботі інформаційне відділення повинне мати установку на виявлення конкретних політичних та економічних справ, а також ненормальних явищ зловживань і дефектів в радянському, кооперативному, інших апаратах та на виробництві.

По лінії оперативній: 1) заводити агентурні розробки в

порядку перевірки первинних матеріалів по "куркульській контрреволюції і антирадянському елементу"; 2) вести роботу по оперативній профілактиці, вживаючи заходи до видалення "класово-чужого елемента та куркульства" з підприємств міста та на селі, низового радянського адміністративно-судового та кооперативного апаратів; 3) ліквідувати перегини і викривлення в низовому радянському кооперативному апараті шляхом інформаційної постановки питань у відповідних органах начальниками окрвідділу"[23].

У відповідності з поставленими завданнями формувалася інформаційна мережа, яку на рівні району очолювали районні уповноважені ДПУ. В інструкції зазначалося, що їх основні обов'язки полягають в "...чіткому і безперебійному обслуговуванні району, в якому вони працюють". З цією метою уповноважені ДПУ утримували на зв'язку резидентуру* , яка в свою чергу спиралася на мережу інформаторів.

Як довідуємося з інструкції, мережа інформаторів будувалася за такими принципами:"... 1) обліку господарсько-політичного стану населеного пункту промислового підприємства, прошарку, окремої системи, ланок в апараті; 2) насиченості окремих ділянок обслуговування контрреволюційним елементом; 3) ураженості їх активними антирадянськими проявами"[24].

За встановленими правилами районний уповноважений зведення інформаторів "в сирому вигляді" з своїми помітками мав регулярно і своєчасно надсилати до інформаційного відділення окрвідділу ДПУ, де вони оброблялися і узагальнювалися. Надалі інформація у вигляді періодичних зведень надходила до місцевих партійних комітетів, вищестоящих органів ДПУ.

Державне політичне управління України встановлювало досить жорсткі терміни подання зведень, які вже самі по собі характеризують зацікавленість спецслужб у з'ясуванні тих чи інших питань (див. таблицю 3.1)[25].

Характеризуючи систему подання зведень, звітності органами ДПУ не можна не відзначити, що коло порушених в них питань, як правило, визначалося вищим політичним керівництвом республіки, країни, місцевими партійними комітетами. Так, політбюро ЦК КП(б)У, заслухавши 25 червня 1925 р. доповідь голови ДПУ УСРР В.Балицького, своєю постановою доручило ДПУ звернути увагу на вивчення діяльності рад (хто ними керує, який вплив ради мають на селі, особливо на роботу на селі у літній період, їх робота серед молоді тощо), зайнятися вивченням питання про положення селянства у прикордонній смузі,

з'ясувати його настрій[26].

Аналогічні завдання отримували органи держбезпеки від губернських, окружних, обласних комітетів КП(б)У. Наприклад, Могилів-Подільський окрпартком 22 жовтня 1927 р. звертався до окружного відділу ДПУ з проханням терміново з'ясувати коло таких питань: 1) настрої щодо можливої війни (бідняків, середняків, молоді, жінок, куркулів, інтелігенції тощо); 2) ставлення селян до робітників; 3) церковні справи (релігійні угрупування, вплив, боротьба, ставлення селян); 4) бандитизм (характер, причини, форми, ставлення населення); 5) чи знаходяться в обігу золоті монети старої чеканки, які гроші краще сприймаються населенням[27].

В іншому випадку Могилів-Подільський окружком КП(б)У доручав ДПУ налагодити інформування про окремі факти спекуляцій, викривлення політики цін, звернути особливу увагу на порушення партійних директив по хлібозаготівлям[28].

Для опрацювання зазначених матеріалів як в центрі, так і на місцях створювалися спеціальні органи. Так, постановою ЦК КП(б)У від 25 червня 1925 р. при ЦК КП(б)У створювалась постійно діюча нарада під головуванням секретаря ЦК КП(б)У Владимирського, за участю завідуючого інформаційно-статистичним відділом ЦК КП(б)У, завідуючого інформаційним відділом Українського військового округу, прокурора республіки та голови ДПУ. Останній доручалося "...стежити за питаннями організаційно-політичного значення і за своєчасним реагуванням відповідних органів з періодичними доповідями до політбюро[29].

Постановою політбюро ЦК КП(б)У від 8 січня 1926 року вищеозначена постійно діюча нарада була реорганізована в спеціальну комісію під головуванням В.П.Затонського. Аналогічні комісії створювалися на місцях. Наприклад, у Могилів-Подільському окрузі до її складу входили секретар окрпарткому Наготович, голова окрвиконкому Макаров, начальник окрвідділу ДПУ Семенов, уповноважений контрольної комісії Безсонов, помічних окружного прокурора Чворун.

Про коло питань, опрацьованих Могилів-Подільською комісією по використанню держінформзведень ДПУ довідуємося з протоколу її засідання від 26 січня 1926 р. Так, комісія серед іншого розглянула зведення окружного ДПУ з таких питань: 1) про затримки і невиплату заробітньої плати на Струсівському кар'єрі; 2) про обважування селян, які здають цукровий буряк на Джуринський цукровий завод;

3) про виправдання окружним судом 7-и бандитів, затриманих в Озаринецькому районі; 4) про розкуркулену землю в с.Лозова Шаргородського району; 5) про антирадянські елементи в с.Жеребилівка; 6) про засміченість сільськогосподарської кооперації с.Татариски; 7) про невдоволення селян деякими вчителями; 8) про виступи робітників на Ялтушківському цукрозаводі[30].

Як правило, на своїх засіданнях місцеві комісії по використанню держінформзведень ДПУ розглядали близько 15-20 самих різноманітних зведень. По кожному з них давалися доручення відповідним партійним, радянським, господарським, правоохоронним органам вжити необхідних термінових заходів. Останні включали в себе, як загальні обговорення питань, так і суворі покарання.

Інформаційна база колишніх спецслужб формува-лася не лише за рахунок широкої і розгалуженої інформаційної мережі та відповідної оперативної роботи. Для цього використовувалися численні документальні фонди, наявні в державних і приватних архівах.

До архівних фондів спецслужби звернулися вже на початку 20-х років, відшукуючи в документах департаменту поліції та жандармерії, губернських канцелярій, судових органів імена провокаторів, членів різних політичних партій, поповнюючи ними оперативні обліки. Лише в 1925 році в процесі опрацювання архівів Південно-Східного охоронного відділення та фондів колишнього департаменту поліції було виявлене 2461 ім'я осіб, що співпрацювали з правоохоронними органами царської Росії. На основі цього було заарештовано 118 осіб, 2061 - перебували у розшуку[31]. Аналогічним чином проводилась робота в українських архівах.

В 1926 році за погодженням з вищим політичним керівництвом республіки було прийнято рішення: згадані документальні фонди з архівів Катеринослава, Одеси, Чернігова, Києва, Житомира, Вінниці та Полтави перевести до єдиного архівосховища. Спеціально для цього в округах була утворена повноважна комісія за участю представників окружного відділу ДПУ, дорожньо-транспортного відділу ДПУ УСРР, окружного архіву, Укрцентрархіву або Центрального Істпарту. Як доповідав голова ДПУ УСРР В.Балицький секретарю ЦК КП(б)У І.Клименку, зазначена "операція" вимагала великих обсягів роботи і значних коштів. Лише з Центрального архіву революції необхідно було вивезти кількість справ загальною

вагою близько 4 тисяч пудів, що вимагало для цього 5 тис.крб.[32] Тому очевидно, що повною мірою її провести так і не вдалося. Останнє засвідчує наявність на сьогодняшній день запланованих до вивозу фондів в ряді архівів України та публікацій відповідної тематики[33].

Разом з тим, на початку 20-х років режим допуску до документальних матеріалів ставав все жорсткішим і жорсткішим. Особливо це спостерігається з другої половини 30-х років, коли режим секретності охопив переважну більшість діловодства партійних, радянських, профспілкових органів, промислових підприємств тощо. Не можна не погодитися з Г.М.Івановою, яка говорить про "тотальне засекречення" різного роду документальних матеріалів[34]. Її думку повністю підтверджує Указ Президії Верховної Ради СРСР від 16 квітня 1938 р., відповідний наказ НКВС СРСР №360 від 11 червня 1938 р. про включення Центрального архівного управління до складу НКВС СРСР на правах Головного архівного управління.

Аналіз викладених матеріалів може служити основою для таких висновків:

- інформаційно-аналітична та облікова робота в досліджуваний період залишалася одним з основних напрямків їх діяльності, охоплювала практично всі підрозділи органів ВУНК-ДПУ-НКВС і спиралася на широкий та розгалужений інформаційний апарат на місцях;
- інформаційно-аналітичні матеріали проходили глибоке і всебічне опрацювання в партійних, радянських органах, для чого як в центрі, так і на місцях створювалися відповідні комісії по вивченню зведень державного інформування спецслужб;
- паралельно з інформаційними системами в органах ВУНК-ДПУ-НКВС формувалися обліки політично неблагонадійних громадян, які надалі широко використовувалися при здійсненні оперативної роботи, а також служили основою для порушення окремих кримінальних справ, проведенні масових каральних операцій.

3.2. Загальна характеристика документального масиву спецслужб та ступеню його розробленості.

За своєю тематикою документальний масив, що відклався внаслідок діяльності органів ВУНК-ДПУ-НКВС України, можна класифікувати таким чином:

1. документи вищого політичного керівництва України,

пов'язані з організацією та діяльністю колишніх спецслужб;

2. законодавчі та нормативні акти ВУЦВК (Президії Верховної Ради) УСРР та Раднаркому України, що стосуються діяльності спецслужб;

3. внутрішні нормативні акти органів ВНК-ОДПУ-НКВС СРСР та ВУНК -ДПУ-НКВС України та їх місцевих органів;

4. листування центральних та місцевих органів ВУНК-ДПУ-НКВС з партійними, радянськими, правоохоронними та судовими органами;

5. заяви громадян до органів держбезпеки;

6. інформаційно-аналітичні матеріали, що готувалися як по лінії спецслужб, так і для партійних радянських органів;

7. літерні, агентурні справи, справи-формуляри, заведені в процесі оперативної розробки об'єкту, особи або групи осіб;

8. особові справи на працівників ВУНК-ДПУ-НКВС;

9. особові справи резидентів та інформаторів;

10. матеріали спецперевірки громадян;

11. оперативні обліки;

12. матеріали періодичної преси про діяльність органів ВУНК-ДПУ-НКВС.

Наведену класифікацію слід вважати умовною, оскільки переважна більшість документальних матеріалів до цього часу залишаються невідомими як для дослідників, так і широкого загалу. В зв'язку з цим подати загальну характеристику певних корпусів документів можна лише на основі суміжних матеріалів (інструкцій, директив, розпоряджень, листів), що відходили від союзного та республіканського керівництва спецслужб.

Для дослідження історії України, її регіонів, як власне і історії самих спецслужб, винятковий інтерес представляють документи вищого політичного керівництва СРСР і України, які спрямовували діяльність спецслужб, ідеологічно обгрунтовували здійснені ними акції. Постанови політбюро і секретаріату ЦК РКП(б) (ВКП(б)), ЦК КП(б)У повністю спростовують думку, яка десятиріччями побутувала в літературі про те, що органи ДПУ-НКВС нібито вийшли з-під контролю партії, стали знаряддям невеликої групки авантюристів. Спираючись на матеріали вищого політичного керівництва, можемо з певністю твердити, що жодне більш-менш важливе рішення, пов'язане з діяльністю спецслужб, не приймалося без участі ЦК РКП(б) (ВКП(б)) та ЦК КП(б)У. За нашими підрахунками в 20-30-х рр. політбюро та секретаріат ЦК КП(б)У розглянули близько 150 питань,

пов'язаних з діяльністю спецслужб. Переважна більшість їх стосувалася проведення масових операцій по очищенню прикордонної смуги, виселення куркульських господарств, застосування репресій щодо членів колишніх політичних партій та рухів, політичних супротивників в середовищі самої правлячої партії, організації гучних політичних процесів на зразок "Центру дій", "Спілки визволення України" тощо.

Характерною рисою в процесі розгляду вищим політичним керівництвом країни справ, пов'язаних з діяльністю спецслужб, стала низька питома вага прийняття рішень з кадрових питань. Останнє не підтверджує думку про те, що всі кадрові питання за поданням союзного керівництва спецслужб вирішувалися вищим політичним керівництвом країни. Лише після постанови ЦК ВКП(б), прийнятій в листопаді 1938 р. та листа Й.В.Сталіна про облік, перевірку та затвердження працівників НКВС на адресу бюро міськкомів, обкомів, крайкомів та ЦК нацкомпартій від 14 листопада 1938 р. Центральний та місцеві партійні комітети України стали більш активно втручатися в кадрову політику зазначеного наркомату[35].

Аналізуючи документи вищого політичного керівництва, слід відзначити, що значна їх частина містить в собі матеріали, необхідні для усвідомлення витоків і наслідків цілого ряду процесів, які проходили в регіонах України, зокрема на Поділлі в 20-30-х рр. Вони послідовно висвітлюють хід, наслідки, організаторів і безпосередніх виконавців безпрецедентної кампанії по очищенню прикордонної смуги, яка перманентно проходила в 20-30-х рр.[36]

Якщо операції по очищенню прикордонної смуги в першій половині 20-х рр. носили здебільшого локальний характер і обмежувалися виселенням за межі повіту, губернії, то, починаючи з 1927 р., вони вилилися у загальнодержавну акцію. Так, секретаріат ЦК КП(б)У, заслухавши 19 липня 1927 р. В.Балицького, доручив йому подати "план чистки прикордонної смуги від контрреволюційних елементів" для спеціального розгляду на секретаріаті ЦК[37]. Надалі політичне керівництво неодноразово зверталося до цього питання, заслуховувало інформації голови ДПУ України про роботу в даному напрямку.

В 1930 році, у зв'язку з наростаючим невдоволенням населення в ряді округів України, в тому числі Шепетівському, Проскурівському, Вінницькому, Кам'янець-Подільському[38]

політбюро ЦК КП(б)У знову поставило на порядок денний питання прикордонних округів і доручило і затвердило розроблений ДПУ УСРР план проведення "операції по вилученню куркульських, контрреволюційних і шпигунських елементів"[39].

В матеріалах політбюро і секретаріату ЦК компартії України відображені не лише політичні рішення щодо проведення тієї чи іншої каральної акції, а й конкретні завдання, поставлені перед органами ДПУ. Характерними в цьому відношенні є матеріали, пов'язані з масовими депортаціями українського населення з Поділля 1935-1936 рр. Наприклад, постанова політбюро ЦК КП(б)У від 15 березня 1936 року, прийнята на виконання постанови ЦК ВКП(б) від 17 січня 1936 року, встановлювала для Вінницької області ліміт на депортацію до Казахстану в кількості 2 тисячі польських сімей[40].

Іншою постановою політбюро ЦК КП(б)У від 9 квітня 1936 р., затверджувався протокол Комісії по переселенню у складі І.Шелехеса, М.Попова, І.Ільїна, М.Олександровського, М.Зоріна, В.Левицького, Соколинського (начальника УНКВС по Вінницькій області), яка визнала за необхідне провести виселення в першу чергу по Проскурівському, Шепетівському, Бердовському, Славутському, Плужнянському, Волочиському районах. Причому ліміти були збільшені від попереднього на 250 сімей[41].

Вище політичне керівництво в зазначеному і в інших випадках приймало рішення щодо проведення депортацій, встановлювало ліміти, визначало відповідальних за проведення подібних операцій. Остаточну долю репресованих вирішували органи державної безпеки, які на основі оперативних обліків добирали кандидатури на виселення, вживали практичних заходів щодо реалізації рішень вищого політичного керівництва.

За документами ЦК КП(б)У яскраво простежується відхід партійного державного керівництва від широко задекларованої "політики коренізації". Так, постановою політбюро від 20 жовтня 1935 року було визнано за доцільне провести реорганізацію польських сільрад на території Київської та Вінницької областей[42]. Незабаром за пропозицією Вінницького обкому КП(б)У вищим політичним керівництвом України було прийнято рішення про реорганізацію 40 з 352-х польських сільрад на території області[43]. Така ж доля очікувала і польські школи. За постановою політбюро

ЦК КП(б)У від 27 жовтня 1935 року було реорганізовано 117 з 152 польських шкіл[44].

Характерно, що пропозиції по реорганізації сільрад і шкіл виходили здебільшого не від органів вищої державної влади та управління, керівних органів освіти, а від наркома внутрішніх справ В.Балицького, який в своїй доповідній записці до ЦК ВКП(б) наголошував, що польські національні організації та установи створили підгрунтя для діяльності антирадянської контрреволюційної "Польської організації військової"[45]. Останній в своїй доповіді спирався на повідомлення місцевих органів державної безпеки. Наприклад, Вінницький апарат ДПУ-НКВС, починаючи ще з 20-х років, постійно інформував свій центральний орган про наявність компрометуючих матеріалів на польських вчителів Залуську, Стадник, Колодницьку, Радвилович, Кожинську та багато інших, рішуче вимагав їх відлучення від роботи[46].

Аналізуючи документи вищого політичного керівництва стосовно органів державної безпеки, не можна не відзначити їх певну особливість. Так, притаманний для постанов стиль дозволяє встановити витоки і причини прийняття того чи іншого політичного рішення, конкретні терміни його виконання, відповідальних за них посадових осіб.

З'ясувати механізм реалізації рішення вищого політичного керівництва можна лише на основі грунтовного опрацювання внутрішніх нормативних актів органів ДПУ-НКВС, їх листування з центральними, місцевими партійними органами.

Для відтворення основних етапів історії спецслужб важливу роль відіграють нормативні документи вищих органів влади України - рішення про створення надзвичайних комісій в грудні 1918 р.[47], заснування Центрального управління надзвичайних комісій у березні 1920 р.[48], про уточнення функцій органів Держполітуправління УСРР, про взаємовідносини органів ДПУ, прокурорського нагляду і суду[49] та інші.

Звертаючись до законодавчих і нормативних документів вищих органів влади, можна помітити певну еволюцію у схваленні ними рішень. Якщо в 20-х роках постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР ще носили самостійний характер, то в кінці 20-х - 30-х рр. із утвердженням тоталітарної системи вони практично дублювали рішення вищого політичного керівництва.

З'ясувати структуру і напрямки діяльності органів ВУНК-

ДПУ-НКВС не можливо без всебічного опрацювання внутрішніх нормативних документів колишніх спецслужб, які до сьогодні у своїй сукупності залишаються закритими для дослідників. Разом з тим, окремі документи, їх фрагменти, наявні в центральних, місцевих державних архівах, дають можливість певною мірою відтворити цей корпус документів. Окрему групу серед них складають накази, розпорядження, інструкції стосовно структурних реорганізацій колишніх спецслужб. Так, наказом №20/14 від 6 травня 1921 р. по ВУНК визначалася структура Центрального апарату Всеукраїнської надзвичайної комісії, конкретизувалися їх функціональні обов'язки[50]. В 1922-1923 рр. керівництвом ДПУ було видано близько 20 наказів, пов'язаних з реорганізацією органів Держполітуправління як в центрі, так і на місцях. За підрахунками, зробленими на основі праці О.Кокуріна та М.Петрова, можна твердити, що накази, пов'язані з реорганізацією органів держбезпеки, складали в 20-30-х роках приблизно 7% всіх внутрішніх нормативних актів органів ДПУ-НКВС[51].

Другу групу внутрішніх нормативних документів складають накази, розпорядження, інструкції, обіжники, пов'язані з основними напрямками діяльності колишніх спецслужб. В них розкривається методика оперативних заходів, спрямованих на нейтралізацію політичних противників, політично неблагонадійних осіб, встановлювалися терміни проведення масових каральних операцій тощо. Наприклад, оперативним наказом ДПУ УСРР №44722 від 11 лютого 1930 р. повідомлялося про початок масової операції по виселенню куркулів в районах суцільної колективізації, розподілялися обов'язки між партійно-господарським активом, комнезамами, оперативними підрозділами та військами ДПУ[52].

Винятковий інтерес являють собою оперативні накази 1937-1938 рр., коли масові репресії досягли свого апогею. Лише невелика частина з них опублікована на сьогодні і стала надбанням дослідників. До цього часу лише фрагментарно відомий наказ наркома внутрішніх справ УРСР І.Леплевського, прийнятий на основі наказу наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова №00485 "Про фашистсько-повстанську шпигунську диверсійну, пораженську і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР"[53].

Якщо в наказі союзного наркому містилися загальні положення, то наказ І.Леплевського містив вже конкретну директиву: "...З 20 серпня 1937 р. розпочати широку операцію, в

першу чергу, по Червоній Армії, військових заводах, оборонних цехах, по залізничному, водному, повітряному транспорті, електросиловому господарству, на газових і нафтопереробних заводах"[54].

У відповідності з наказом від 25 липня 1937 р. в республіці проходила операція по німецькій лінії. Як і в попередньому випадку в поле зору держбезпеки потрапили німецькі піддані - працівники оборонних заводів тощо[55].

У другій половині 1937 року, як видно з наказів та розпоряджень, проходили інші масові операції по вилученню контрреволюційних елементів. Так, розпорядження наркома внутрішніх справ УРСР №83798 від 1 вересня 1937 р. зобов'язувало "негайно приступити до рішучого розгрому антирадянського есерівського підпілля, ліквідувати всі агентурні справи по есерах... Піддати арешту всіх колишніх членів ЦК, губернських, окружних, повітових комісій ПСР. Заарештувати всіх есерів, що повернулися із заслання та таборів".

Розпорядження НКВС №83724 від 30 серпня 1937 р., №83731 від 28 грудня 1937 р. передбачало початок масових операцій по боротьбістах та сіоністському активу[56].

Третю групу відомчих нормативних актів складають накази по кадровому складу органів ДПУ-НКВС. Здебільшого вони висвітлюють переміщення посадових осіб, присвоєння їм чергових і позачергових звань, винесення стягнень та оголошення подяк.

Окрему групу внутрішніх нормативних документів ВУНК-ДПУ-НКВС складають інструкції та обіжники. Якщо перші здебільшого визначали функції окремих підрозділів держбезпеки, конкретизували форми і методи чекістських операцій, порядок діловодства, то другі ставили за мету зорієнтувати місцеві організації в політичній ситуації, ідеологічно обгрунтовували проведення наступних масових каральних заходів. Яскравим прикладом таких документів може служити обіжник, опублікований Ю.Шаповалом, В.Пристайком, В.Золотарьовим "Про український сепаратизм", підписаний 4 вересня 1926 р. заступником голови ДПУ УСРР Карлсоном, помічником начальника секретного відділу Абуговим, тимчасово виконуючим обов'язки начальника відділення секретного відділу Козельським. В ньому наголошується на зміну тактики українських національних сил, що поступово перейшли від збройних виступів проти радянської влади, до тактики культурної боротьби,

дається негативна оцінка діяльності Всеукраїнської Академії наук, Української автокефальної церкви, окремим діячам науки і культури. Не висуваючи ніяких конкретних звинувачень, керівництво ДПУ орієнтувало свої місцеві органи, партійні комітети на необхідність посилення оперативної, ідеологічної роботи, спрямованої проти кіл національно свідомої інтелігенції, солідарних з нею робітництва і селянства[57].

Аналізуючи зміст наведеного обіжника, неважко переконатися, що в середині 20-х років з ініціативи вищого політичного керівництва, підпорядкованих йому органів ДПУ йшла масована ідеологічна оперативна підготовка рішучого наступу проти "націонал ухильницьких" сил в КП(б)У, передової української інтелігенції, традиційного носія народної культури - селянства.

Розглядаючи внутрішні нормативні акти органів ВУНК-ДПУ-НКВС як важливе джерело для з'ясування механізму формування і функціонування тоталітарної системи, важливо зазначити, що відсутність повного переліку зазначених документів значною мірою утруднює їх використання у відтворенні досліджуваних процесів. При цьому найбільш повно і всебічно уявити підоснову політичних, ідеологічних кампаній, масових репресій громадян 20-30-х років можна лише в процесі співставлення внутрішніх нормативних актів союзного і республіканського керівництва органів держбезпеки.

Чимало важливої інформації містить в собі відомче листування органів ВУНК-ДПУ-НКВС, а також листування в порядку підпорядкованості з вищим партійно-державним керівництвом, місцевими партійними і радянськими органами. За своїм характером листування відображає саме різноманітне коло питань. В ньому, зокрема, порушувалися питання оперативної роботи, підбору і розподілу кадрів, матеріально-технічного забезпечення спецслужб та їх працівників.

Безперечний інтерес являє собою листування ВУНК-ДПУ-НКВС з союзним керівництвом. Воно дозволяє краще зрозуміти взаємостосунки в системі спецслужб, розкрити позицію її окремих керівників, простежити хід і наслідки тієї чи іншої акції. Наприклад, телеграма начальника ВУНК УСРР В.М.Манцева яскраво ілюструє принципи комплектування керівного складу Всеукраїнської надзвичайної комісії, внаслідок чого без будь-якого погодження з вищим політичним керівництвом республіки і самим головою ВУНК повноважним представником Всеросійської надзвичайної комісії на

Правобережній Україні був призначений В.А.Балицький. В ній, зокрема, говорилося: "...Отримана мною виписка з протоколів засідання колегії ВНК з постановою про призначення т.Балицького представником ВНК на Правобережжі мені зовсім не зрозуміла. В постанові немає абсолютно ніякого мотивування, по-перше, по-друге, навіть не переговорили ні слова зі мною з цього приводу. І в той же час телеграфно запитувалось про мою згоду на це. З призначенням Балицького порушується наша робота у Всеукраїнському масштабі. Якщо ВНК керувалося тим, що деякі плітники розповсюджують плітки про неузгодженість в роботі між мною і Євдокимовим, з однієї сторони, та Балицьким, з іншої, то, помоєму, плітка не може служити якоюсь підставою. А крім того, між нами трьома існує такий контакт, який би я рекомендував би працівникам у ВНК. Крім того, звертаю увагу колегії на неконституційність цієї постанови. Думаю, що останній пункт не вважатимете проявом моєї нелояльності стосовно ВНК, бо т.Дзержинський додержання конституційності вважав сам дуже важливою умовою роботи"[58].

Наведена телеграма яскраво ілюструє принципи кадрової політики радянських спецслужб на самих початкових етапах її історії, висвітлює права і можливості керівників надзвичайних комісій, нездатних без згоди Москви формувати керівний склад підпорядкованих їм підрозділів.

Не могло реально впливати на прийняття рішень і вище політичне керівництво республіки, яке в питаннях діяльності органів держбезпеки повністю орієнтувалося на позицію ЦК РКП(б) і союзного керівництва спецслужб. Яскравою ілюстрацією цього може служити конфлікт, що виник в 1924 р. між головою ДПУ УСРР В.А.Балицьким та народним комісаром юстиції і прокурором республіки М.О.Скрипником.

Рішуче виступаючи проти практики позасудових репресій, М.О.Скрипник звернувся з листом до ЦК КП(б)У з пропозицією про скорочення повноважень Держполітуправління про засудження членів колишніх політичних партій, які протягом свого часу виступали союзниками РКП(б) - меншовиків, есерів, анархістів та інших. В докладному листі до Центрального Комітету КП(б)У М.О.Скрипник висловлював думку про необхідність розгляду справ у судовому порядку . Як і очікувалось, врешті-решт, отримала верх позиція В.А.Балицького, який у своєму листі на ім'я І.Квірінга та заступника голови ОДПУ В.Менжинського писав: "Згідно циркуляру секретного

відділу ОДПУ за №50277 від 14 березня 1923 р. члени антирадянських партій (меншовики, есери, монархісти та інші), що підлягають ізоляції Держполітуправлінням України, до цього часу не піддавалися гласному суду, а висилалися в адміністративному порядку в інші міста УСРР або за межі такої. Між іншим, міркування секретно-агентурного порядку не допускають стосовно більшості владних меншовиків і членів антирадянських партій взагалі гласного суду. Дуже рідко в останніх при обшуку вдається виявити компрометуючі матеріали (літературу, прокламації тощо), які б могли б служити для гласного суду речовим доказом провини останніх[59].

Як і можна було очікувати, при розгляді згаданого питання у ЦК КП(б)У перемогла позиція В.А.Балицького, підтримана керівництвом ОДПУ СРСР. Внаслідок цього політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою від 28 лютого 1924 р. не визнало "розгляд в судовому порядку справ про діяльність осіб, приналежних до антирадянських партій політично доцільним". Цією ж постановою пропозиція М.О.Скрипник була відхилена[60].

Іноді при прийнятті рішень, політбюро ЦК КПУ необхідно було знати реальну ситуацію в республіці. Тому вище політичне керівництво України зверталося до голови ДПУ чи його заступників з проханням надати вичерпні відомості про ті чи інші моменти громадсько-політичного життя. Так, 2 лютого 1927 р. секретар ЦК КП(б)У В.Затонський звернувся до голови ДПУ В.Балицького з проханням "надати матеріали про інтелігенцію України (українську і російську у формі таблиць і пояснень до них), які характеризують активність інтелігенції в радянській, профспілковій, кооперативній, господарській і культурній роботі, а також відношення цієї інтелігенції до постанов партії по національному питанню взагалі і літературній дискусії зокрема. Бажано вказати перспективні плани різноманітних груп, а також висвітлити приблизно їх переконання.

Крім того, прохання надати аналогічні відомості про релігійні течії, які можливі наслідки при проведенні нацполітики"[61].

Того ж року секретар ЦК КП(б)У О.Медведєв звертався в черговий раз до керівництва ДПУ з проханням терміново проінформувати ЦК "...чи мають місце матеріали, які характеризують діяльність ворожих нам політичних чи куркульських груп, які стосуються майбутніх перевиборів і підготовки до

них (листівки, усна агітація — конкретні факти), під якими лозунгами вона проходила і у зв'язку з цим настрої в середовищі робітників і селян"[62].

Якщо в листуванні між вищим політичним керівництвом та республіканськими органами ДПУ-НКВС виходили на перший план питання загальнодержавного характеру, висвітлювались завдання оперативної і кадрової роботи, то листування місцевих органів держбезпеки з губернськими, обласними, окружними комітетами КП(б)У в більшості своїй торкалося окремих сторін політичного, економічного, культурного життя регіонів.

Аналізуючи листування місцевих органів ДПУ Поділля з окружними партійними комітетами, окрвиконкомами, слід зазначити, що значну питому вагу серед них займали питання життєдіяльності населених пунктів регіону в районі прикордонної смуги. Так, 3 березня 1923 р. начальник Подільського губернського відділу ДПУ Леплевський своєю телеграмою до всіх начальників окружних відділів ДПУ та секретарів окрпарткомів звернув увагу на необхідність розглядати всіх перебіжчиків з території Польщі та Румунії, як агентів Антанти, заарештувати їх і направляти в губернський відділ ДПУ[63].

Так, 19 лютого 1928 р. заступник начальника Могилів-Подільського окружного відділу ДПУ, начальник 24 прикордонного загону Зайцев повідомляв секретаря Могилів-Подільського окрпарткому КП(б)У про недоцільність проведення в прикордонній смузі різного роду мітингів і демонстрацій, оскільки останнє викликає негативну реакцію прилеглих держав[64].

В інших своїх численних листах Подільські окружні відділи ДПУ повідомляли партійні комітети про інциденти на промислових підприємствах, селах, вищих учбових закладах. Особливо неспокійною була ситуація на селі, де перманентний голод породжував серед селянства вороже ставлення до радянської влади. Так, начальник Вінницького окружного відділу ДПУ Кайзер своїм листом до секретаря Вінницького окрпарткому Чайки від 5 липня 1928 р. зазначав: "Так, в доповнення нашої з вами розмови Вінокрвідділ ДПУ ставить Вас до відому, що в Літинському районі в селі Багринівцях передбачаються такі ж ексцеси, як і в Пиківському районі зі сторони бідноти на грунті голодування і відсутності можливості дістати хліб в кооперації... З ініціа-

тиви бідняків в цьому селі організувалася велика група бідноти з метою розгрому кооперативу, вони також погрожували членам правління, якщо вони не дадуть їм хліба, то вони не будуть жити, вірніше, погрожували їм смертю..."[65]. Подібні приклади непоодинокі. Лише в 1928-1929 рр. нами нараховано близько 200 листів про зростання невдоволення селян на грунті проведення хлібозаготівель та масового голодування[66].

Характерно, що, повідомляючи про негативні наслідки хлібозаготівель, органи ДПУ водночас всіляко стимулювали їх проведення, позбавляючи місцеве населення найнеобхідніших запасів зернових культур. Так, начальник Тульчинського окрвідділу ДПУ Петерс, звертаючись 6 листопада 1929 р. до всіх секретарів райкомів округу, просив їх інформувати окрвідділ про всі факти опору і перешкод хлібозаготівель з метою їх оперативного подолання[67].

Здійснюючи контрольні функції, органи ДПУ-НКВС повідомляли партійні радянські органи про недоліки в роботі окремих підприємств і організацій, збоїв виробничих процесів, зловживання посадових осіб. Наприклад, в короткій записці "Про плодосушилку" в травні 1928 р. Вінницький окрвідділ ДПУ повідомляв голову робітничо-селянської інспекції, секретаря ОПК, ОВК і голову окрплану про безгосподарність керівництва плодосушилки, яке призвело до руйнування цінного імпортного обладнання. Одночасно з цим, окрвідділ ДПУ зазначав, що подібне устаткування можна було б придбати в СРСР удвічі дешевше, чим зберегти значні валютні кошти[68].

В листі від 7 жовтня 1928 року заступник начальника Вінницького окрвідділу ДПУ Кайзер інформував завідуючого Вінницьким окрфінвідділом та окрпартком про факти хабарництва у фінансових органах, що викликало потік скарг від малоімущих платників[69].

В листуванні органів безпеки знайшли своє відображення окремі факти і явища в релігійному і культурному житті регіонів. Наприклад, 21 вересня 1923 року начальник Гайсинського окрвідділу ДПУ Адамович повідомляв окрпартком про факти оновлення ікон в сс.Ситківці, Нараївка, Кузьмінці, Корабелівка, Пологи. В зв'язку з цим пропонувалось створити спеціальну комісію по розвінчуванню зазначених явищ. Незважаючи на те, що представник ДПУ формально не входив до цієї комісії, вона всеодно працювала під його безпосереднім керівництвом[70].

2 червня 1924 р. Подільський губернський відділ ДПУ загострював увагу на такому явищі, як розпад театральних труп, внаслідок чого безробітні актори були змушені об'єднуватися в мандруючі колективи без необхідної матеріально-технічної бази та репертуару[71].

В жовтні 1928 р. Вінницький окрвідділ ДПУ вказував окружному відділу народної освіти на відсутність єврейської літератури в м.Чернівці, Джурині, Шаргороді. В зв'язку з цим висловлювалось прохання терміново сформувати пересувні бібліотеки єврейської літератури, направити їх у зазначені населенні пункти[72].

Слід відзначити, що листи органів ВУНК-ДПУ-НКВС ставали предметом всебічного розгляду партійних та радянських органів. На основі більшості з них готувалися питання на засідання окружних партійних комітетів, приймалися по них відповідні рішення. Для прикладу можна навести витяг закритого засідання бюро Могилів-Подільського окрпарткому 11 вересня 1928 р. Ознайомившись з листом окружного відділу ДПУ про антирелігійну роботу, бюро парткому ухвалило: "Доручити агітпропвідділу в кошторис 1928/1929 рр. включити окремим пунктом кошти на антирелігійну роботу. Фракції ОВК передбачити такі кошти при складанні бюджету"[73].

За своєю змістовною частиною близькими до листування можна вважати таку групу документів як листи, заяви, скарги громадян до органів ВУНК-ДПУ-НКВС. Причому, їх цінність полягає не лише в інформативності, а й в можливості з'ясувати і відобразити основні етапи еволюції суспільної свідомості, ціннісну орієнтацію та моральні принципи суспільства на певному історичному етапі.

Так, аналізуючи скарги і заяви громадян, можна помітити як поступово змінюється їх тональність. Якщо в першій половині 20-х років скарги і заяви, як правило, торкалися конкретних порушень, вчинків громадян, то з другої половини 20-х рр. в переважній більшості таких документів робиться спроба нерозривно пов'язати вчинки або дії особи або групи осіб з їх "політичним обличчям", соціальним походженням, зв'язками тощо. Істотно збільшуються в цей період кількість заяв, в яких повідомлялося про "опозиційні настрої" окремих громадян, необережно кинуті слова, розказані анекдоти тощо. Характерною в цьому відношенні є заява членів партосередку комунгоспу Венцковича, Стрель-

бицького, Нікітіна, Баранцевича, Дубинського до начальника Вінницького окружного відділу ДПУ. В ній повідомлялося, що громадянин Ф.Артштейн, "помічений в підтримці опозиції", при перевиборах місцевкому намагався "провалити" кандидатури членів місцевкому з числа комуністів[74].

Виключним цинізмом відзначається скарга ланкових піонерів с.Хрінівка Фані Токарчук, Павла Безчаснюка, Трохима Камінера на свого вчителя Т.Д.Присяжнюка. В ній, зокрема, говорилося: "Прохаємо звернути увагу на нашу скаргу, котру ми зараз розкажемо по відношенню до нашого вчителя, завідуючого Т.Д.Присяжнюка...".

До неї можна було б поставитися скептично, якби не додана до неї коротенька записка секретарю окрпарткому і голові окрРСІ начальника окрвідділу ДПУ Корнєва: "При цьому надсилається копія заяви піонерів с.Хрінівки на вчителя того ж села Присяжнюка Т.Д. на Ваше розпорядження. Одночасно розповідаємо, що нами прийняті заходи до висвітлення його політфізіономії"[75].

Як переконуємося, аналогічні звернення, заяви всіляко стимулювали вищим політичним керівництвом країни. Влітку 1937 р. Сталін без будь-яких застережень висловив незадоволення недостатньою кількістю сигналів з місць, що призвело, на його думку, до втрати пильності, вимагав ретельної перевірки таких сигналів, відзначаючи, що коли " в них буде правди на 5%, то і це хліб"[76].

За матеріалами скарг і заяв нерідко порушувалися кримінальні справи, вони служили своєрідною відправною точкою для оперативних розробок, окремих осіб або груп громадян, об'єктів народного господарства тощо.

Розглядаючи скарги і заяви до органів ВУНК-ДПУ-НКВС як історичне джерело, не можна не відзначити наявність в ньому високого елементу суб'єктивізму, залежність від освітнього рівня, політичних переконань і, нарешті, порядності заявника. Тому, використання зазначеного джерела, визначення в ньому рівня достовірності викладеної інформації можливо лише на основі інших додаткових документів - матеріалів перевірок, пояснювальних записок, літерних і архівно-слідчих справ.

Виняткову цінність являють собою інформаційно-аналітичні матеріали ВУНК-ДПУ-НКВС, що готувалися центральними і місцевими органами держбезпеки для вищого політичного керівництва, партійних та радянських органів в регіонах. Класифікувати їх можна за ознаками: а) приналеж-

ності: інформаційно-аналітичні зведення та звіти Центрального апарату ВУНК-ДПУ-НКВС та їх місцевих відділів; б) часу: періодичні квартальні, піврічні, річні звіти центрального апарату ВУНК-ДПУ-НКВС та їх місцевих органів; одно-, три-, семиденні, декадні, двотижневі, щомісячні зведення місцевих органів держбезпеки; в) предмету[77].

Слід відмітити, що інформаційно-аналітичні зведення мають певний суб'єктивний характер. Адже уповноважений інформаційного відділу ДПУ, як правило, член РКП(б) і в його аналізі явищ і подій закладалися ідеологічні позиції його партії. Але суб'єктивність у сприйнятті дійсності автором цього джерела не означає його ілюзорність, неадекватність дійсності, недостовірність у передачі історичних подій. При всій неповторній сукупності індивідуальних рис і можливостей людей, при самій різній відмінності класових, політичних поглядів, всі вони невідворотно відбивають у своїх уявлених образах різні сторони об'єктивної реальності. Тому, будь-якому інформаційно-аналітичному зведенні може бути виявлено відбиток тих історичних явищ, які мимоволі були зафіксовані автором джерела.

Якщо інформаційно-аналітичні матеріали відклалися в центральних і місцевих державних архівах, Державному архіві СБУ та архівах його обласних управлінь, поступово надходять на опрацювання дослідників, то практично недоступними для них залишаються літерні, оперативні справи, справи-формуляри, які відображають комплекс оперативних заходів і містять в собі спеціальні зведення працівників ДПУ, повідомлення інформаторів, результати літерних операцій (зовнішній нагляд, прослуховування телефонних розмов, перлюстрація кореспонденції тощо).

Зазначені справи заводились: а) по факту (інформація про можливість диверсії, терористичного акту, антирадянського прояву); б) на об'єкти, що знаходилися під наглядом органів держбезпеки (заводи, заклади освіти і культури тощо); в) на політично-неблагонадійних громадян або групу осіб; д) для з'ясування необхідного кола питань (хід хлібозаготівель, настрої груп населення).

В 20-30-х роках на Поділлі було заведено кілька десятків літерних справ. Серед них "ОУН" (можливі зв'язки місцевого населення з зарубіжними націоналістичними центрами), "Плавці" (виявлення баз перебіжчиків, оперативна робота в їх середовищі), "Емігранти" (інформаційна робота серед

громадян Польщі і Румунії, що перейшли на територію СРСР) та інші[78]. В Одеському окрузі декілька сіл Цебриківського району охопила літерна справа "Катування"[79]. Широкого резонансу набула також оперативна розробка "Підбурювачі", яка проводилася у Червоноповстанському районі[80].

Яскравий приклад справи-формуляра подали у своїй книзі В.Пристайко та Ю.Шаповал "Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934"[81]. За встановленими правилами справи-формуляри відкривалися на основі постанов відповідальних працівників органів ДПУ-НКВС такого змісту: "Я, помічник уповноваженого 1-ої групи контррозвідувального відділу Київського губвідділу ДПУ, Ейсмонтов Г.С., розглянувши матеріали, компрометуючі гр.Грушевського М.С., як колишнього к-р діяча, і знаходячи, що матеріали цілком достатні для підозри вищевказаного громадянина в контрреволюції постановив: взяти гр.Грушевського М.С. на облік неблагонадійних; зарахувати його до групи української контрреволюції, забарвлення лівого і завести на нього справу-формуляр для подальшої розробки наявних про нього відомостей"[82].

В справі-формулярі М.Грушевського знаходимо численні оперативні записки, спецповідомлення, меморандуми, перлюстрації листів вченого та листів до нього, агентурні донесення. В своїй сукупності вони дають можливість відтворити маловідомі сторінки життя та діяльності визнаного патріарха історичної науки, висвітлити певні сторони наукового і культурного життя другої половини 20-х - початку 30-х років.

Цей комплекс документів демонструє таємні плани вищого політичного керівництва, колишніх спецслужб використати авторитет М.С.Грушевського для "розколу націоналістично-настроєних кіл" у Всеукраїнській Академії Наук.

На використання літерних, оперативних справ, справ-формулярів, що мають досить високу ступінь достовірності, оскільки констатують конкретні факти, наводять особисті документи і листи перебуваючої на обліку особи, вимагає разом з тим певної обережності і такту. Наприклад, нерідко в них містяться подробиці особистого життя, які далеко не завжди слід виносити на широкий осуд. Критичного ставлення вимагають і повідомлення інформаторів, які значною мірою обумовлюються їх особистим ставленням до особи, що перебувала під наглядом спецслужб, а також особи оперативного працівника, який знаходився на зв'язку з інформатором.

В порівнянні з літерними, оперативними справами, справами-формулярами, які поступово вводяться в науковий обіг, цілком таємним і закритими ще залишатимуться десятиріччями для суспільства такий документальний масив як особові справи резидентів і інформаторів. За встановленим в органах ВУНК-ДПУ-НКВС порядком ведення діловодства особиста справа інформатора складалася з 2-х частин: а) матеріали попередньої обробки, анкета обробки, характеристика оперуповноваженого про працездатність інформатора тощо; б) всі донесення, що надходили від інформатора з примітками про їх використання.

Особисті справи резидентури включали в себе: матеріали попередньої обробки, особисту анкету, автобіографію, матеріали перевірки резидента по місцю його колишнього проживання, матеріали контрольного інформування, а також ті, що надходили безпосередньо від самого резидента[83].

В деяких особистих справах, особливо раннього періоду збереглися т.зв. завдання секретному розвіднику (інформатору), в яких останньому доручалося з'ясувати певне коло питань[84].

Відсутність зазначених документальних матеріалів не дозволяє повною мірою дати їм розгорнуту характеристику як історичного джерела і визначити їх місце та роль у висвітленні досліджуваних процесів. Разом з тим, їх повне або хоча б часткове введення в науковий обіг дозволили б не лише збагатити історичну науку новим фактичним матеріалом, викладеними у агентурних зведеннях, показати певні сторони оперативної роботи, а й зрозуміти психологію людей, які в силу різних, часто несхожих причин, пішли на співпрацю з спецслужбами.

Більш відкритими для дослідників на сьогодні стали особові справи працівників спецслужб. Велику роботу по їх опрацюванню проводить В.А.Золотарьов, який останнім часом опублікував в колективних працях, наукових періодичних виданнях ряд оригінальних, коротких біографічних довідок на працівників органів ВУНК-ДПУ-НКВС[85].

Особиста справа працівника ВУНК-ДПУ-НКВС включала в себе ряд обов'язкових документів. Першорядне місце серед них займає анкета спеціального призначення, яка нараховувала близько 100 самих різноманітних питань. Крім традиційних біографічних даних, вимагалося подати відомості щодо світоглядних переконань, ставлення до опозиційних партій і

рухів, наявності компрометуючих матеріалів на близьких родичів. Аналогічним чином, вимагалося висвітлити життєвий і трудовий шлях батьків, дружини або чоловіка, братів і сестер[86]. Як переконуємося, всі викладені в анкеті відомості детально перевірялися службами кадрів органів ВУНК-ДПУ-НКВС. Причому, починаючи з 30-х років ці перевірки набували все більш жорстких форм.

До числа обов'язкових документів в особовій справі належить послужний список. За своїм спрямуванням, при наявності розгорнутих анкет він мав би відображати кадрові переміщення посадової особи в системі спецслужб. Однак і в послужному списку значне місце приділялося з'ясуванню біографічних моментів, можливих зв'язків з різними колишніми політичними партіями і рухами, опозиційними колами в середовищі більшовицької партії. Лише незначне місце в послужному списку займають відомості про переміщення працівника спецслужб з тієї чи іншої посади, наводиться внутрішній нормативний акт (наказ, розпорядження), згідно з яким воно здійснене. В послужному списку наведені також матеріали про заохочення кадрових працівників, органів державної безпеки (нагородження Почесною грамотою, іменною зброєю, відзначення наказом, матеріальне заохочення, вручення цінного подарунку тощо). Характерно, що зазначені відомості дають уявлення не лише про окремі віхи діяльності працівника спецслужб, а дозволяють прослідкувати відомості щодо окремих масштабних операцій органів держбезпеки в масштабах всієї країни, певною мірою з'ясувати їх результати[87].

Обов'язковим елементом кожної особової справи є санітарно-статистична карта, яка відображає основні фізичні параметри працівника, стан його здоров'я, наявність спадкових і інших хвороб. Вже в 30-х рр. при визначенні стану здоров'я працівника спецслужб робилися перші кроки по його психологічному тестуванню, а на основі цього - придатності до служби. Особова справа працівника НКВС значною мірою комплектувалася за рахунок різнома-нітних характеристик і атестацій, які проводилися при проведенні перевірок, переміщенні з посади на посаду, відзначенні урядовими та іншими нагородами.

Яскравим прикладом зазначеної групи документів можуть служити атестації на кадрового працівника органів ВУНК-ДПУ-НКВС Івана Андрійовича Жабрєва, який в

другій половині 30-х років обіймав посаду начальника управління НКВС УРСР по Кам'янець-Подільській області.

Атестації передувала особова характеристика атестованого, яка мала в стислій формі висвітлити такі питання: партійність і стаж, соціальне походження атестованого та його батьків, освіту, стан здоров'я, загальний політичний розвиток, роботу над собою, ступінь участі в громадській і партійній роботі, особистий побут, знайомство і відносини з людьми, що його оточують.

В справі І.А.Жабрєва зазначений пункт атестації висвітлювався таким чином: "Член ВКП(б) з 1918 р. За особистим станом - службовець, за походженням - з сім'ї робітника. Закінчив в 1916 р. міське училище підвищеного типу. Практично здоровий. Загальний робітничий рівень розвитку високий; працює в цьому напрямку над собою достатньо. В партійному і громадському житті активний. Особистий побут і зв'язки нормальні. Взаємовідношення з радпарткерівництвом нормальні..., перед підлеглим йому складом працівників апарату... цілком авторитетний".

Особисту характеристику атестованого доповнювала службова характеристика, в якій могли розкриватися такі позиції: ставлення до виконуваної роботи, працездатність, інтенсивність роботи, ступінь знайомства з іншими галузями чекістської роботи, схильність і бажання працювати в тій чи іншій галузі роботи, досвідченість, кмітливість, вміння орієнтуватися в обстановці, ініціатива, точність і швидкість при виконанні завдань, світогляд, здатність до навчання нових чекістських кадрів, конкретного проведення операцій.

Атестуючи І.А.Жабрєва, комісія дала йому таку службову характеристику: "Пройшов низову оперативну школу, має значний оперативний досвід, цілком рухомий, енергійний, рішучий. Апаратом керує достатньою мірою, бере активну участь в оперативній роботі. Має хороші адміністративно-організаційні здібності. Керівництво забезпечує. Необхідно відзначити його уважне, терпляче ставлення до навчання кадрів та їх збереження".

Надалі йшов висновок атестуючого: "...посаді, що займає, відповідає". Висновок атестуючого підтверджувала Центральна атестаційна комісія[88].

Заради справедливості відзначимо, що в атестаціях відзначалися не лише позитивні якості працівника. Наприклад, атестаційна комісія в 1924 р., що розглядала діяльність

О.О.Волкова, який в другій половині 30-х рр. займав керівні посади в ряді обласних управлінь НКВС України, відзначила: "В органах ОДПУ з 1921 р. Особливих практичних навичок в роботі ОДПУ, зокрема, по інформації, не має достатньою мірою, тобто більшість своєї роботи провів у кабінеті, а не на місцях, а тому канцелярщина наклала на нього свій відбиток. До роботи ставиться акуратно, але не дуже відверто, оскільки з переміщенням з вищої посади на меншу помітне було невдоволення і ниття. Наділений струнокою кар'єризму, шкурна струнка в розумінні матеріального також має місце. Особливо цінних заслуг по роботі немає. Член ВКП(б) з 1920 р.

Політично розвинутий задовільно, але партвитримку має в достатньому ступені, а якщо і має, то скоріше показову, силою волі не наділений. Ініціативу в роботі проявляє, рухливий та кмітливий, в ситуації розбирається, орієнтуватися вміє. Ставлення до співробітників йому рівних за посадою та вище, а також до начальства належне, до нижчих - горде. Висуненню на більш відповідальну посаду - роботу не підлягає, своїй посаді повністю відповідає"[89].

Аналізуючи атестації працівників ВУНК-ДПУ-НКВС, можна помітити таку характерну рису: якщо в 20-х - на початку 30-х років вони носили більш принциповий характер, відображали особисті якості атестованого, то в другій половині 30-х років висновки атестаційної комісії носили здебільше загальний характер і не дозволяли в повному обсязі уявити діяльність працівника НКВС. Наприклад, вже згаданому Волкову негативні оцінки на початкових етапах його діяльності не завадили обійняти посаду начальника обласного управління НКВС, отримати винагороди, які давала на той час своїм найбільш ревним служителям тоталітарна система.

Особові справи працівників органів держбезпеки мають безперечну цінність в плані з'ясування імен конкретних провідників внутрішньої політики радянської держави, режисерів і постановників сумнозвісних політичних і ідеологічних кампаній 20-30-х років. Разом з тим, вони відкривають можливість для з'ясування певного кола питань кадрової політики ВКП(б)-КП(б)У, яка спиралася не стільки на ділові якості, скільки на особисту відданість тогочасним схоластичним, ідеологічним постулатам, безмежну віру у правильність обраного курсу.

Аналогічні принципи сповідувались і в процесі спецперевірок

громадян, які здійснювалися в процесі призначення на ту чи іншу посаду, виїзду за кордон, відзначення урядовою нагородою тощо. Матеріали спецперевірок, відкладені в державних і відомчих архівах яскраво свідчать про те, що ці питання практично суцільно знаходились у віданні органів держбезпеки. Так, при порушенні зазначених питань партійними та радянськими органами робилися запити до органів ДПУ-НКВС. В разі позитивного результату надходила відповідь: "На громадянина ... компрометуючі матеріали відсутні". Негативна ж відповідь містила в собі компромати на особу, що перевірялася, його близьких родичів тощо. Яскравим прикладом цього можуть служити матеріали спецперевірки на працівника Барського райвиконкому Д.Громова. В ній, зокрема, говорилося: "За наявними в нас матеріалами завідуючий спецбюро Барського РВК Громов Давид походить з с.Хрінівки Копайгородського району, 1923 р. працював в Копайгородській міліції, має брата, який служив у петлюрівський частині на командній посаді і після розгрому петлюрівщини емігрував за кордон, де і проживає на даний момент, підтримуючи листування з родичами, перебуваючими на радстороні. Молодший брат Громова під час призову в 1930 р. був відсіяний як неблагонадійний елемент". Інформація по спецперевірці Д.Громова закінчувалась вимогою до голови райвиконкому:... "Терміново зняти Громова з посади, про результати повідомити"[90].

Не пройшов спецперевірки в 1931 р. і голова сільради с.Підлісний Ялтушків Барського району, який за відомостями органів держбезпеки перебував у петлюрівській армії, а пізніше у складі денікінської армії воював проти радянських військ.

Як і в попередньому випадку, в інформації районного відділу ДПУ секретарю Барського райпарткому містилася вимога: "Про вжиті Вами заходи прошу поставити нас до відома"[91].

Брандмейстер пожежної команди цукрозаводу імені Молотова Ф.Борушенко після спецперевірки на основі агентурних даних звинувачувався у "монархічних поглядах, підтримці "Союзу російського народу" і навіть" ... у приналежності до агентури царської охранки"[92].

В ряді випадків, спираючись на оперативні та інші матеріали, органи державної безпеки подавали стислі узагальнені характеристики на керівних працівників, партійних

та радянських господарських органів. Цікавим в цьому відношенні є доповідна записка Подільського губернського відділу ДПУ (вересень 1923 р.) з характеристикою відповідальних працівників губпродкому, направлена одночасно до Подільського губкому КП(б)У.

Характеризуючи керівних працівників губпродкому, Подільський губвідділ ДПУ УСРР давав їм таку характеристику:

"Мержанов Юрій Володимирович - губпродкомісар, член партії, спеціальність статистик, освіта середня, службовець. Працездатність - працелюб, енергійний, з ініціативою, тільки великий формаліст. До службовців ставиться, як адміністратор, стоїть на букві закону, замкнутий, мало спілкується, за характером - сухий, любить випити, хворий на туберкульоз. Зараз знаходиться у відпустці і за нашою інформацією піде з продроботи і на його місце буде призначений тов.Голубятников"[93].

Було б невірним розглядати співпрацю спецслужб та партійних і радянських органів лише в одностороньому порядку. Нерідко інформація, надана партійними та радянськими органами, лягала в основу для відкриття літерних справ, справ - формулярів. Так, 1 липня 1923 р. Могилів-Подільський окрвідділ ДПУ просив окрпартком подати відомості про виключених з партії комуністів, поділивши їх на такі основні групи: підозрюваних на проникнення в партію з метою її розкладення; осіб, що використовують партію для службових, кримінальних злочинів; осіб, що не мають ніяких компрометуючих вчинків, але сприймаються як баласт у РКП(б)[94].

Подібна практика взаємного інформування систематично існувала протягом 20-30-х рр. Причому, в другій половині 30-х років місцеві партійні та радянські органи систематично інформували органи ВУНК-ДПУ-НКВС про політично неблагонадійних осіб, яких належало взяти під щільну опіку органів держбезпеки. Так, Вінницький міський комітет КП(б)У регулярно надсилав до органів ДПУ-НКВС наявні у нього компрометуючі матеріали про членів КП(б)У. Так, в першій половині 1938 р. він склав докладний список осіб, які "скомпрометували" себе участю в інших політичних партіях і рухах. Незважаючи на відсутність конкретної інформації, зазначений документ став предметом спеціального розгляду Вінницького обласного управління НКВС[95]. Причому, на 68,4% визначених у списку осіб були заведені кримінальні справи.

Документи та матеріали, пов'язані з спецперевіркою громадян, яскраво ілюструють місце і роль особистості в суспільному процесі, її повну залежність від тогочасних політичних і ідеологічних процесів.

Жорсткому контролю над особистістю були підпорядковані і оперативні обліки, які велися місцевими органами ВУНК-ДПУ-НКВС. Вони являли собою своєрідні картотеки з короткими відомостями про особу, що мала за собою компрометуючі матеріали. Причому, облікові картки заводилися не лише на громадян, що перебували в оперативній розробці, а й на тих, що мали прямі чи дотичні зв'язки з фігурантами оперативних справ. Крім біографічних відомостей в облікових картках вказувалося "політичне забарвлення" особи, включеної до картотеки: "троцькіст", "біла контрреволюція", "монархіст", "український націоналіст" тощо. Надалі оперативні обліки використовувались при вирішенні службових та особистих питань громадян, служили основою для заведення оперативних і кримінальних справ.

Наявні оперативні обліки, складені в 20-30-х рр., наочно ілюструють режим тоталітарного контролю над самими різноманітними верствами населення.

Характеристика документальних масивів, пов'язаних з діяльністю органів ВУНК-ДПУ-НКВС, була б неповною без матеріалів центральної і місцевої періодичної преси. Одним з перших на це звернули увагу В.Виноградов та Н.Виноградова[96]. Так, в процесі опрацювання матеріалів періодичної преси, що видавалися вищим політичним керівництвом України, вищими органами державної влади та управління, нами виявлено за першу половину 20-х років близько 200 статей заміток, повідомлень, які тією чи іншою мірою характеризують діяльність спецслужб.

Першу групу з них складають статті, інтерв'ю керівників органів ВУНК-ДПУ, в яких виправдовуються найжорсткіші заходи проти супротивників радянської влади. Так, у своїй статті "Нехай не тремтить рука", опублікованій у виданні "Красный меч", з притаманною М.Лаціс патетикою таврував "буржуазні елементи", в яких вбачав всі негаразди радянської влади[97].

Свою підтримку заявам голови ВУНК на сторінках періодичної преси надавали вищі посадові особи України. Так, в опублікованій промові наркома внутрішніх справ УСРР К.Ворошилова на III Всеукраїнському з'їзді Рад про завдання

надзвичайних комісій говорилося: "Тут було вказано на те, що зараз на Холодній горі [в'язниця у Харкові - авт.] сидять представники лівих есерів та інші. Це вірно, що вони сидять, вони будуть сидіти, їх необхідно саджати. Вони сидять за те, що організували повстання тільки не проти білогвардійських банд, не проти Петлюри, а проти робітничо-селянської революції. За те, що вони своїми діями дезорганізували робітників і селян в Україні"[98].

Винятковою ідеологічною заангажованістю відзначалися матеріали, опубліковані періодикою у зв'язку з річницями утворення органів ВУНК. В листі Х.Раковського В.Манцеву та В.Балицькому у зв'язку з 5-ою річницею Всеукраїнської надзвичайної комісії, останню порівнювали з Комітетом порятунку "під час Великої Французської революції і за часів Паризькою комуни 1971 р."[99]. 13 лютого 1923 р. газета "Вісті" подала докладний звіт про святкування 5-ої річниці ВУНК, назвала конкретні імена відзначених у зв'язку з цією подією[100].

Другу групу матеріалів, опублікованих на сторінках періодичної преси, складають повідомлення надзвичайних комісій та органів ДПУ про порушення кримінальних справ, арешти громадян, приведення виконання вироків. Так, 19 липня 1919 року "Известия ВУЦВК" інформувала своїх читачів про арешти контрреволюційних елементів в Одесі, антирадянської групи білогвардійців, очолюваних єпископом Веніаміном у Севастополі, розстріл активу "Союзу російського народу" у Харкові[101]. 24 березня 1920 р. республіканська преса оприлюднила вирок революційного трибуналу у справі київських меншовиків, який, хоча і не відзначався винятковою суворістю, але служив своєрідною пересторогою для всіх, хто не висловлював своє невдоволення заходами радянської влади[102].

На сторінках періодичної преси вибірково публікувалися матеріали про зловживання посадових осіб в органах ВУНК-ДПУ. Так, 20 травня 1923 р. було оприлюднено повідомлення про розстріл начальника Бердичівського окремого відділу ДПУ та його найближчих співробітників, які звинувачувалися у хабарництві, здирництві, інших злочинах[103]. Подібні публікації, звертаючись до часткових поодиноких прикладів, ставили за мету переконати широкий загал у наявності високих принципів у процесі добору і розставлення працівників спецслужб.

Використання матеріалів періодичної преси як історичного

джерела вимагає певних застережень. По-перше, досить неспроможними здаються нам спроби окремих дослідників зробити підрахунки на основі періодичної преси заарештованих і страчених громадян, оскільки будь-які повідомлення в даному напрямку робилися у вибірковому порядку. Так, постановою політбюро ЦК КП(б)У від 4 листопада 1921 р. "Про вироки надзвичайної комісії" чітко визначалося, що "опублікування, приведення вироків у виконання допускається лише з дозволу ЦК"[104].

Крім того, починаючи з другої половини 20-х років, діяльність органів ДПУ-НКВС набуває все більш закритого характеру, внаслідок чого на сторінках періодичної преси опубліковувалися короткі повідомлення про їх діяльність, попередньо затверджені вищим політичним керівництвом СРСР та України.

Таким чином, спираючись на викладені матеріали, можна стверджувати:

- в процесі діяльності спецслужб сформувалися документальні масиви, які торкалися не лише їх внутрішнього розпорядку, а й самих різноманітних сторін суспільно-політичного, економічного і духовного життя досліджуваного періоду;
- незважаючи на певну мінливість, номенклатура документів спецслужб залишалася сталою і універсальною, що дозволяє застосувати до неї найсучасніші методи опрацювання документів, в т.ч. контент-аналіз;
- дещо уповільнений процес розсекречування матеріалів колишніх спецслужб не дозволяє на сучасному етапі ввести в науковий обіг унікальні документальні масиви, які б по праву могли б стати цінним джерелом з історії України та окремих її регіонів.

ПРИМІТКИ

[1] Фельштинский Ю. ВЧК-ГПУ. - Бенсон, Вермонт: 1989.-С. 7.
[2] РДАСПІ.-Ф. 76, оп. 3, спр. 150.-Арк. 10-12.
[3] Фельштинский Ю. Вказ. праця.-С. 9.
[4] Ленін В.І. Ф.Е.Дзержинському. //Повне зібр. тв. -Т. 54.-С. 265.
[5] Кокурин А.И., Петров Н.В. Лубянка. 1917-1960.-М.:МФД, 1997.-С. 9.
[6] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в

Україні: особи, факти, документи.-Київ: Абрис, 1997.-С. 221.

[7] Там само.-С. 222.

[8] Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии. С 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г.-Днепропетровск: Центр по изучению документов новейшей истории Украины, 1994.-С. 34.

[9] Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО).-Ф.П - 1, оп. 1, спр. 500.-Арк. 2.

[10] ДАВО.-Ф.П- 1, оп. 1, спр. 497.-Арк. 21.

[11] Там само.-Спр. 57.-Арк. 21.

[12] Там само.-Арк. 6.

[13] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Вказ. праця.-С. 203.

[14] ДАВО.-Ф.П-1, оп. 1, спр. 58.-Арк. 15.

[15] Отчет Екатеринославской губернской чрезвычайной комиссии...-С. 74.

[16] ДАВО.-Ф.П-1, оп. 1, спр. 58.-Арк. 16.

[17] Кокурин А.И., Петров Н.В. Вказ. праця.-С. 9-10.

[18] Там само.-С. 11.

[19] Там само-С. 21.

[20] Державний архів Одеської області (далі - ДАОО).-Ф. 1, оп. 1, спр. 100.-Арк. 1.

[21] Там само.-Арк. 2.

[22] Там само.-Арк. 1-6.

[23] Архів Управління міністерства внутрішніх справ України в Харківській області (далі-Архів УМВС України в Харківській області).- Ф.48/169, оп.1, т.1, пор.3. - Арк.12.

* Примітка. Резидент - основна низова керівна ланка інформаційної мережі, покликана забезпечити систематичне керівництво і зв'язок з інформаторами.

[24] Архів УМВС України в Харківській області. - Ф. 48/169, оп.1, т.1, пор.3. -Арк.14.

[25] Там само. - Арк. 44.

[26] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 1.-Арк. 209-209 зв.

[27] ДАВО.-Ф.П-31, оп. 1, спр. 250.-Арк. 39.

[28] Там само.-Спр. 378.-Арк. 2.

[29] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 1.-Арк.209 зв.

[30] ДАВО.-Ф.П-31, оп. 1, спр. 378.-Арк. 6-9.

[31] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 2.-Арк. 182.

[32] Там само.

[33] Жандармерия и охранка конца XIX - начала XX века. Сборник документов государственных архивов Украины.-Днепропетровск, 1996.-151 с.

[34] Иванова Г.М. Гулаг в системе тоталитарного государства.-М.: МОНФ, 1997.-С. 96.
[35] РДАНІ.-Ф. 89, оп. 73, спр. 14.-Арк. 31.
[36] ДАВО.-Ф.Р.-925, оп. 8, спр. 23.-Арк. 12-17.
[37] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 36.-Арк. 17.
[38] Там само.-Оп. 20, спр. 3184.-Арк. 48-53.
[39] Там само.-Оп. 16, спр. 7.-Арк. 154.
[40] Там само. - Спр. 13.-Арк. 25, 25 зв.
[41] Там само.-Арк. 48-50.
[42] Там само.-Арк. 280, 280 зв.
[43] Там само.-Арк. 325.
[44] Там само.-Арк. 334.
[45] Там само.-Арк. 275.
[46] ДАВО.-Ф. 29, оп. 1, спр. 373.-Арк. 148.
[47] Сборник узаконений (далі - СУ УССР).-1919.-Ст. 7.
[48] Там само.-1920.-Ст. 53.
[49] Инструкция об уточнении взаимоотношений местных органов Государственного политического управления с органами прокурорского надзора.-Харьков, 1930.-С. 1-12.
[50] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Вказ. праця - С. 221-224.
[51] Кокурин А.И., Петров Н.В. Вказ. праця.-С. 7-25.
[52] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 20, спр. 3190.-Арк. 27-28 зв.
[53] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Вказ. праця.-С. 347-377.
[54] ДА СБУ.-Спр. 312.-Арк. 29.
[55] Там само.-Арк. 32.
[56] Там само.-Арк. 38.
[57] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Вказ. праця.-С. 254-267.
[58] РДАСПІ.-Ф. 76, оп. 3, спр. 70.-Арк. 39-39 зв.
[59] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 1.-Арк. 29-30 зв
[60] Там само.-Арк. 28.
[61] Там само. - Ф. 1, оп. 20, спр. 2522. - Арк. 4.
[62] Там само. - Арк. 49.
[63] ДАВО.-Ф.П.-31, оп. 1, спр. 8.-Арк. 1.
[64] Там само.-Спр. 379.-Арк. 2.
[65] Там само.-Ф.П.-29, оп. 1, спр. 373.-Арк. 115.
[66] Там само.-Спр. 371.-Арк. 375.
[67] Там само.-Ф.П.-39, оп. 1, спр. 63.-Арк. 58.
[68] Там само.-Ф.П.-29, оп. 1, спр. 411.-Арк. 83.
[69] Там само. - Спр. 412.-Арк. 48.

[70] Там само.-Ф.П.-30, оп. 1, спр. 30.-Арк. 59.
[71] Там само.-Ф.П-29, оп. 1, спр. 70.-Арк. 39.
[72] Там само.-Ф.П-31, оп. 1, спр. 379.-Арк. 39.
[73] Там само.-Арк. 33.
[74] Там само.-Ф.П.-29, оп. 1, спр. 412.-Арк. 24-25.
[75] Там само.-Спр. 466.-Арк. 53.
[76] Бетеев В.И., Панов В.Д. Вказ. праця.-С. 14.
[77] Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. -М.: Наука, 1987. - С. 167-179.
[78] Архів управління Служби безпеки України в Хмельницькій області (далі - Архів УСБУ в Хмельницькій області). - Шамилев М.Я. Некоторые вопросы защиты социалистических завоеваний в Хмельницкой области. Рукопис.-С. 220-224.
[79] ДАОО. - Ф.7, оп. 1, спр. 2201. - Арк. 43-52.
[80] Там само. - Спр. 2208. - Арк. 193-196.
[81] Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934.-Київ, Україна, 1996.-335 с.
[82] Пристайко В., Шаповал Ю. Вказ. праця.-С. 133.
[83] Архів УМВС України в Харківській області. - Ф.48/169, оп.1, т.1, пор.3. - Арк. 14-15.
[84] ДАВО.-Ф.Р-925, оп. 8, спр. 18.-Арк. 19.
[85] Золотарьов В. Чекісти 20-30-х: матеріали до біографічного словника //З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1994.-№1.-С. 168-171.
[86] Архів управління Служби безпеки України в Харківській області (далі - Архів УСБУ в Харківській області).-Спр. 9880.-С. 1-10.
[87] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 2833.
[88] Там само.
[89] Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області (далі - Архів УСБУ в Полтавській області).-Спр. 4118.-Арк. 46.
[90] ДАВО.-Ф.П-41, оп. 1, спр. 121.-Арк. 46.
[91] Там само.-Арк. 2.
[92] Там само.-Ф.П-63, оп. 1, спр. 110.-Арк. 15.
[93] Там само.-Спр. 57.-Арк. 68-69.
[94] Там само.-Ф.П-31, оп. 1, спр. 8.-Арк. 4.
[95] Там само.-Ф.П.-87, оп. 1, спр. 467.-Арк. 215-217.
[96] Виноградов В.К., Виноградова Н.А. Газета "Известия ВЦИК" как источник по истории ВЧК//История СССР. - 1978.-№6. - С. 105-110.
[97] Лацис М. Пусть не дрогнет рука//Красный меч.-1919.-18 августа.

[98] III-й Всеукраїнський з'їзд Рад. Стеногр. звіт.-Харків, 1919.-С.47-48.
[99] Вісті.-1923.-9 лютого.
[100] Там само.-11 лютого.
[101] Известия ВУЦИК.-1919.-19 июня.
[102] Більшовик.-1920.-24 березня.
[103] Вісті.-1923.-20 травня.
[104] ЦДАГО України.- Ф.1, оп. 6, спр. 16.-Арк. 86-87.

РОЗДІЛ IV

ОСНОВНІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ МАСИВИ СПЕЦСЛУЖБ: ГЕНЕЗИС ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ

В контексті дослідження історії України 20-30-х рр. чи не найбільший інтерес становлять інформаційно-аналітичні матеріали радянських спецслужб та архівно-слідчі справи репресованих, які, незважаючи на свою специфіку, помітно вирізняються серед інших високим рівнем інформативності, комплексним підходом до висвітлення проблем. Так, аналітичні матеріали, в силу ряду причин, залишаються одним з небагатьох джерел, що дозволяють з'ясувати суспільно-політичну, економічну ситуацію в Україні в перші десятиріччя радянської влади, простежити і зрозуміти діяльність самих різноманітних політичних сил, зрозуміти логіку тих кіл в середовищі більшовицької партії, які висловлювали свою власну думку на процеси, що проходили в країні в досліджуваний період.

Не меншу цінність являють архівно-слідчі справи, які, зокрема, дозволяють розкрити місце і роль колишніх спецслужб в процесі формування та функціонування тоталітарної системи, з'ясувати певні напрямки, форми і методи їх роботи, простежити реакцію населення на заходи радянської влади в самих різноманітних сферах політичного, економічного, духовного життя, відтворити маловідомі сторінки діяльності партійних, державних органів, науково-дослідних установ, культурно-освітніх організацій, біографій відомих політичних діячів, вчених, майстрів культури, показати основні етапи у деформації суспільної свідомості окремо взятої людини, яка під тиском тогочасних політичних, ідеологічних інститутів поступово втрачала свою індивідуальність, перетворювалась у заручника, "коліщатко і гвинтик" всевладного режиму.

4.1. Інформаційно-аналітичні матеріали ВУНК-ДПУ-НКВС в системі партійно-державного інформування 20-30-х рр.

В дослідженні проблем історії України 20-30-х років певний інтерес для дослідників становлять інформаційно-аналітичні матеріали, які розкривають різноманітні сторони політичного, соціально-економічного і культурного життя, висвітлюють

настрої в середовищі різних верств населення, на конкретних прикладах демонструють їх реакцію на заходи радянської влади.

Зокрема, в інформаційно-аналітичних матеріалах спецслужб, підготовлених як для керівництва ВУНК-ДПУ УСРР, так і для партійних і радянських органів, знайшли належне відображення питання повстанського руху в Україні, його розмах, спрямування, конкретні акції в першій половині 20-х років. Характеризуючи повстанський рух як "політичний бандитизм", органи ВУНК-ДПУ чітко розмежовували його з "кримінальним бандитизмом", який не мав своєї організаційної структури, конкретних цілей і завдань, реальної підтримки серед населення.

Наявні в розпорядженні сучасних істориків інформаційно-аналітичні матеріали дають можливість спростувати положення радянської історіографії, в яких повстанський рух органічно поєднується з кримінальним бандитизмом, дискредитуючи таким чином стратегію і тактику національно-визвольних змагань українського народу 1917 - першої половини 20-х рр.

Так, в піврічному звіті українського ДПУ за січень-червень 1922 року констатувалося, що "політичний бандитизм", незважаючи на свою розпорошеність, всіляко прагне до організаційного об'єднання, скоординованості дій, створення місцевих опорних баз, озброєних загонів ."Посилену увагу, - говорилося у зазначеному звіті, - ватажки політичного бандитизму звертають на створення підпільних осередків, перетворюючи їх в місцеві бази, що обслуговують бандитів в усіх відношеннях.

Ці осередки поступово розростаючись, стають місцевими повстанськими центрами, вербують нові кадри, ведуть усну і друковану агітацію, створюють нові угрупування, координують їх діяльність, коротше кажучи, готують і вдобрюють грунт для наступного нового "весняного походу" на Україну і відновлення влади УНР"[1].

Про масштаби повстанського руху в Україні на початку 20-х рр. свідчать також кількісні показники проведених операцій та їх результатів.

Наприклад, з вищенаведеного звіту довідуємося, що лише за перше півріччя 1922 р. було проведено: операцій - 539; ліквідовано банд - 40; ліквідовано 29 підпільних організацій з загальним числом заарештованих 895 чол.; вбито отаманів - 53; добровільно з'явилося отаманів - 6; заарештовано отаманів -

69; убито рядових бандитів - 830; заарештовано рядових бандитів - 2040; добровільно з'явилося рядових бандитів - 73[2].

В інформаційно-аналітичних матеріалах робилися спроби проаналізувати склад повстанських загонів. Так, в аналітичній записці "Як організуються і надихаються банди (З історії українського бандитизму)" від 20 квітня 1922 року, підготовленій органами ДПУ УСРР для Секретно-інформаційного відділу Раднаркому України говорилося, що повстанські загони ("політичні банди") складаються з таких основних елементів: перше, особи, які сприйняли радянську владу, але згодом зневірились в її кінцевих цілях; друге, особи, що постраждали від представників радянської влади на місцях; третє, особи, що різним чином співробітничали з державними, громадськими, військовими організаціями УНР та Української держави; четверте, особи, що в різний час служили в білих арміях і при відсутності можливості об'єднатися зі своїми однодумцями, пішли на співробітництво з українським повстанським рухом; п'яте, дезертири з різних за спрямуванням військових частин, які не бажали відриватися від рідної домівки. В складі повстанських загонів був, звичайно, наявний і кримінальний елемент. Однак, як відзначалося в аналітичній записці, він відігравав далеко не першорядну роль[3].

Наявні в нашому розпорядженні аналітичні матеріали місцевих органів ВУНК-ДПУ засвідчують, що орієнтація повстанських загонів залежала від специфіки регіонів.

Наприклад, на Поділлі, Волині, де особливо сильним був вплив УНР, в складі повстанських загонів, переважали національно-свідомі сили, які прагнули налагодити контакти із зарубіжними українськими центрами, були готові до рішучої боротьби за відновлення Української Народної Республіки[4]. На півдні України налічувалось чимало повстанських загонів, які не мали чіткої національної орієнтації[5].

Перед місцевими органами спецслужб, центральним апаратом ставилися також завдання підготовки розгорнутих аналітичних записок про діяльність окремих повстанських загонів, їх керівників, соціальний склад, зв'язок з населенням тощо. Їх опрацювання в умовах сьогодення дозволяє з'ясувати єдність і розбіжності в політичних поглядах ватажків повстанського руху, конкретні підходи в сфері державного будівництва, реалізації національної, аграрної політики тощо. Належне уявлення щодо згаданого кола питань дають аналітичні записки про діяльність повстанських загонів під проводом Гальчевського,

Лиха, Гиви, Заболотного, Тополя, Кошового, Пугача, Шевчука[6], Хмари[7], Дорошенка, Якубенка[8].

Причому, інформаційно-аналітичні зведення, складені в період активної діяльності повстанських загонів, мають значно вищу ступінь достовірності від тих, що були складені на основі особистих свідчень їх ватажків, полонених або залучених до співробітництва органами ВУНК-ДПУ. Яскравим прикладом цього можуть служити свідчення одного з ватажків українського повстанського руху Юліана Мордалевича, який 1921 року пішов на співробітництво з радянською владою. В.Попик та Г.Кримчук, які глибоко і всебічно дослідили пов'язані з цим матеріали, твердять про те, що у всіх своїх наступних словах і діях Ю.Мордалевич "відійшов від колишніх однодумців по опору, відійшов від цілі повстанського руху, відійшов від концепції демократизму - у своєму первісному розумінні, відійшов від установки на соціалістичну революцію з опорою лише на селянські маси, відійшов від найбільш дорогої йому ідеї - створення ні від кого незалежної демократичної, вільної України без комуністів-більшовиків"[9]. Цілком очевидно, що подібний надлом свідомості не міг не накласти свого відбитку і на оцінку Мордалевичем усієї своєї попередньої діяльності повстанського руху в цілому.

На основі інформаційно-аналітичних матеріалів можна також з'ясувати основні форми і методи боротьби з повстанським рухом. Так, у звіті ДПУ УСРР за перше півріччя 1922 р. до найбільш пріоритетних з них було віднесено: організація летючих рухливих винищувальних загонів і окремих груп, які мали завдання знищення живої активної озброєної бандитської сили; ліквідація підпільних організацій, осередків і повстанських штабів; вилучення зброї серед селянства; організація широкої інформаційної і агентурної сітки на селі; вербування інформаторів і активних працівників з числа амністованих бандитів; вкорінення секретних співробітників в банди для агентурно-інформаційних цілей; введення інституту відповідальників; розкладення бандитизму і підрив його авторитету серед населення шляхом проведення посиленої агітаційної роботи на селі[10].

Таким чином, інформаційно-аналітичні матеріали містять в собі цінні відомості, пов'язані з організацією, розмахом повстанського руху в Україні, розкривають його соціальну базу, позицію окремих ватажків, висвітлюють форми і методи діяльності спецслужб по ліквідації повстанства.

Досліджуваний корпус документів дозволяє також простежити активність різних політичних партій і сил в перші роки радянської влади, розкрити комплекс заходів більшовицької партії по нейтралізації своїх політичних противників, створенню умов для ствердження в Україні монопартійної системи. Доцільно відзначити, що реалізація поставлених завдань вимагала всебічної поінформованості у самих різноманітних сферах діяльності політичних партій і сил, з'ясування громадянської позиції, особистих якостей керівників її центральних і місцевих органів. В зв'язку з цим, від відповідних інформаційно-аналітичних підрозділів, секретних співробітників, що працювали в середині політичних партій вимагалося: висвітлення внутрішньопартійних дискусій, суперечок аби в подальшому це можна було використати для нейтралізації основних політичних фігур в партії; збір інформації особистого характеру про активних членів партії, про їх звички та взаємовідносини між собою тощо; інформування про вплив політичних партій на певні соціальні групи населення; збір інформації про зв'язки політичних партій з іншими регіонами; сприяння розпаду місцевих організацій політичних партій.

Яким чином розв'язувалися зазначені завдання довідуємося з інформаційно-аналітичних зведень ДПУ. В них, зокрема, підкреслювалося, що досить впливовою політичною силою у робітничому середовищі в Україні, в регіонах, залишалась Російська соціал-демократична робітнича партія. На початок 1920 року її члени очолювали ряд профспілок, інших громадських організацій, мали своїх прибічників у середовищі залізничників, робітників, кустарів, окремих представників інтелігенції.

Перша хвиля репресій проти членів РСДРП прокотилася у лютому 1920 року. Її ознаменував показовий процес над головою юзівської спілки металістів, членом РСДРП Лазарєвим. Головного ж удару по соціал-демократам було завдано у березні 1920 року.

Черговий судовий фарс мав далекоглядну політичну спрямованість. Формально оголошений як процес над політичною діяльністю соціал-демократів підчас денікінського режиму, він фактично перетворився на шельмування поглядів і переконань, яких дотримувалися меншовики. На заключному засіданні обвинувачувач революційного трибуналу І.В.Вардін відверто заявив: "Ми продовжуємо вести політичну боротьбу проти вас, і цей процес ми розглядаємо як засіб агітації, як викриття партії меншовиків".

4 червня 1921 року вище політичне керівництво доручило рішуче посилити боротьбу проти соціал-демократів. В зв'язку з цим політично неблагонадійні особи бралися на облік. За ними встановлювався постійний нагляд, збиралася компрометуюча інформація про їх політичну діяльність[11].

Як свідчать інформаційно-аналітичні матеріали, вжиті заходи хоча і знизили активність організацій РСДРП, змусили їх ширше використовувати нелегальні методи роботи, однак не усунули соціал-демократів з політичної арени. Так, у інформаційному бюлетені Подільської надзвичайної комісії за 1-15 березня 1922 року повідомлялося, що: "...меншовики продовжують свою діяльність, збираються на квартирі у відомі дні, де читають різні доповіді і реферати". Така інформація не пройшла поза увагою ВУНК. На підставі рішень вищого політичного керівництва останнє санкціонувало арешт 25 березня 1922 р. активних подільських меншовиків Гольдберга, Лупинського, Іоффе[12].

Інформаційно-аналітичні повідомлення, що надходили з місць, обумовили всі подальші кроки вищого політичного керівництва країни і республіки. 4 червня 1923 р. ЦК РКП(б) в своїй директиві всім губкомам і обкомам Комуністичної партії відзначив, що "...при повному розгромі і дезорганізації ліберально-буржуазних партій ...партія меншовиків є зараз єдиною організацією, яка хоче розгорнути роботу по всій території Союзу республік, яка має деякий нелегальний апарат, яка має деякі засоби... і яка зберегла деякі зв'язки серед робітників, молоді і студентства. Ця обставина робить партію меншовиків на теперішній час самою значною силою на політичній арені, яка працює в напрямку буржуазної контрреволюції".

В зв'язку з цим всіх членів РКП(б) було зобов'язано при зіткненні з діяльністю меншовиків в порядку партійної дисципліни повідомляти про це органи ДПУ. Одночасно з цим, керівники партійних, радянських, кооперативних, профспілкових органів мали допомагати ДПУ у вилученні меншовиків з установ та організацій системи НКШС, НКПошталю, НКПраці, НКВТ, НКЗС, а також трестів та вузів. Партійні комітети були повідомлені, "...що по лінії ДПУ також видані спеціальні інструкції на предмет боротьби з меншовиками. Партійним комітетам пропонувалося звернути особливу увагу на безперечне здійснення цих директив і надати всіляку допомогу органам ДПУ"[13].

Переслідування і гоніння з боку владних структур та

підпорядкованих їм каральних органів прискорили процес розпаду РСДРП. У лютому 1924 року Всеукраїнський з'їзд соціал-демократів затвердив постанову про остаточну ліквідацію меншовицьких осередків в Україні та позбавлення закордонної організації повноважень від українських організацій РСДРП.

Разом з тим, незважаючи на юридичне оформлення розпаду РСДРП, політбюро ЦК КП(б)У своєю постановою від 8 лютого 1924 р. зобов'язало ДПУ УСРР продовжити і посилити боротьбу з діяльністю залишків меншовицьких організацій, не допустити можливості їх подальшого організаційного оформлення[14].

Інформаційно-аналітичні звіти відповідних підрозділів центрального апарату і місцевих відділів в ряді випадків залишаються одним з нечисленних джерел для реконструкції діяльності місцевих організацій ряду інших політичних партій. Так, важливі відомості про діяльність УКП на Поділлі містить в собі підготовлена в 1922 р. інформаційна записка начальника секретно-оперативної частини Гаріна. В ній, зокрема, говорилося про утворення Подільського осередку УКП в 1921 р., діяльність в регіоні члена ЦК Української комуністичної партії Симона, що згрупував навколо себе "антирадянські націоналістичні елементи", активність членів партій Рябоконя і Мукида, відзначалося, що, завдяки їх зусиллям за короткий час організація залучила велику кількість членів, сформувала мережу осередків в усіх повітах регіону. Головною базою УКП на Поділлі залишилася Брацлавщина, де при місцевій організації був навіть утворений осередок комЮНУ.

Одночасно з цим, в доповідній записці повідомлялося про заходи губвідділу ДПУ по нейтралізації діяльності укапістів. Так, вже в квітні 1922 р. силами секретного апарату ДПУ керівництво місцевої організації УКП було розколоте на два угрупування чисельністю відповідно: 6 і 16 чоловік. Останні після розколу вступили до КП(б)У. Внаслідок серйозних розбіжностей Подільський губком УКП був змушений утворити ліквідаційну комісію. Однак фактично було розпущено лише Вінницьку організацію, інші пішли шляхом самоліквідації. Так, наприклад, сталося у Кам'янець-Подільському, де всі члени УКП подали заяви про вступ до КП(б)У. Після розпаду місцевих організацій окремі активні члени Української комуністичної партії виїхали в інші міста - Симон до Катеринославу, Кукниченко - до Полтави, Вихор до Чернігова[15].

Як правило, подібні узагальнюючі аналітичні документи готувалися на основі оперативної інформації, повідомлень секретних співробітників тощо. Так, уповноважений по політичним партіям, отримавши відповідну інформацію у вересні 1921 р., повідомляв Подільський губком КП(б)У про конфіденційну розмову між лідерами УКП Яровим та Яворським, в якій обговорювалися конкретні плани цієї політичної партії на майбутнє. Особлива увага зверталася на такі основні моменти в словах Яворського: "...Докласти всіх зусиль для того, щоб втягнути в свою роботу весь орган народної освіти і поставити його під вплив УКП таким чином, щоб він доклав всіх зусиль на селі серед селян, а не серед вінницької бюрократії. Тоді ми будемо вільно перетягувати селян на свій бік, а це дає можливість провести за допомогою виборів членів УКП в ці органи партії, тоді ми зарекомендуємо себе так, що не будемо боятися ні ЧК, ні КП(б)У тому, що ми за собою маємо силу українського пролетаріату".

Дещо іншої позиції дотримувався Яровий, який обережно зауважив: "...Зараз їхати на село - перестріляють бандити, крім того на місцях переслідує КП(б)У"[16].

Активність місцевих осередків Української комуністичної партії викликала роздратування вищого політичного керівництва республіки, яке своєю постановою від 26 січня 1923 р. акцентувало увагу на необхідності активізації зусиль органів ДПУ УСРР, спрямованих проти різних політичних партій і в т.ч. УКП. В зв'язку з цим, органам Держполітуправління для проведення оперативної роботи виділялися додаткові кошти[17].

На початку 1923 року органи ДПУ розпочали енергійну роботу по нейтралізації політичних угрупувань анархістів. За інформацією уповноваженого Кам'янець-Подільської секретної групи анархісти Шлякман, Дриккер, Малайдах вороже ставилися до радянської влади та комуністичної партії, проводили антирадянську агітацію серед населення. Для контролю за політичною діяльністю згаданих осіб секретною групою було завербовано брата відомого київського анархіста. Досить швидко від нього почали надходити відомості про активну діяльність останніх і зв'язки їх з київськими анархістами. Одночасно з цим було представлено оригінал відозви та явки анархістів.

Секретна група ДПУ була також проінформована про вчинок анархіста Васермана на лекції про антирадянську діяльність анархістів і їх зв'язок з білогвардійцями та кримінальними бандитами, влаштованій Кам'янець-Подільським окружним

партійним комітетом. Як свідчив інформатор, Васерман виправдовував махновщину і закликав присутніх знайомитися з анархістською літературою. Відзначаючи активізацію політичної діяльності анархістів, губернський відділ ДПУ наказав заарештувати їх ватажків. Однак в ході ведення слідства виявилось, що завербований секретний співробітник просто спровокував дії анархістів в Кам'янець-Подільській окрузі. Однак і цього, на думку уповноваженого секретної групи, було достатньо для їх адміністративного вислання за межі губернії[18].

Губернський відділ ДПУ звільнив анархістів, залишивши під арештом лише секретного співробітника, якого було притягнуто до відповідальності за провокування активної політичної діяльності у відповідності до наказу №2 від 15 січня 1921 року начальника Центрального управління надзвичайних комісій України Манцева, який забороняв секретним співробітникам бути організаторами антирадянських акцій[19]. З прийнятим рішенням не погоджувався уповноважений Кам'янець-Подільської секретної групи, який вважав, що авторитет анархістів та їх вплив на населення зріс після звільнення з-під арешту[20].

У відповідності з рішеннями вищого політичного керівництва жорстку і безкомпромісну боротьбу вели більшовики проти всіх спрямувань партії есерів. В її активізації не останню роль зіграла телеграма секретаря ЦК РКП(б) В.Куйбишева, надіслана всім губкомам і обкомам партії. В ній повідомлялося, що у Москві відбудеться судовий процес над правими есерами. Але "...міжнародна буржуазія і 2 Інтернаціонал мобілізує свої сили, щоб завадити розкриттю перед обличчям всіх трудящих Росії і всього світу партії есерів, як партії міжнародного імперіалізму і вітчизняної контрреволюції".

Зважаючи на резонанс процесу, губкоми КП(б)У зобов'язувалися зібрати на місцях всі відповідні компрометуючі матеріали на ПСР. На засіданні 23 травня 1922 року бюро Подільського губкому постановило, що всі члени партії - вихідці з партії есерів - мають надати інформацію про зрадницьку діяльність есерів. Але губком партії ніякої компрометуючої інформації не отримав. Практично всі колишні есери надіслали листи, в яких заперечували контрреволюційну діяльність своєї партії[21].

Врешті-решт репресивна політика досягла своєї мети. В кінці 1923 року уповноважений Кам'янець-Подільської секретної групи доповідав, що у місті налічується лише 12 есерів, серед яких налагоджене надійне інформування. Всі вони ніякої політичної роботи не ведуть, займаються своїми дріб'язковими справами.

Нічого спільного між собою не мають, крім розмов про минулу політичну роботу, яку, до речі, мало хто з них серйозно проводив[22].

В полі зору органів ВУНК-ДПУ перебували також українські соціалісти-революціонери, які мали великий вплив на селі. Уповноважений по політичним партіям Гайсинського окружного відділу ДПУ у своїх інформаційних зведеннях за 1923 рік на основі оперативної інформації давав повну політико-психологічну та ділову характеристику членами цієї партії такого змісту: "...Скотинюк Степан Харитонович - рядовий член - нічого особливого в партії не зробив, сильної волі не має, теоретик слабкий, начитаний посередньо, практик поганий, через свою боягузливість і релігійні переконання партієць поганий, але зате з нього може бути хороший кооператор, звільнений від посади вчителя, хоче потрапити на радянську посаду в держстрах, але ще не влаштувався. Націоналіст-шовініст, в 1922 році подав заяву єпископу Борецькому про рукоположення його у священики, говорить, що посада у трудовій школі для нього не благородна праця. Користуючись авторитетом Борецького, він давав рекомендації щодо моральних якостей інших вчителів, які можуть бути вірними служителями Української церкви. Зараз час пішов у глибоке підпілля і активно себе не проявляє"[23].

Уповноважені ДПУ постійно стежили за пересуванням членів УПСР і обов'язково повідомляли відповідні місцеві відділи ДПУ про перебування на його території активу цієї партії. У політзведеннях постійно підкреслювалось бажання останніх знаходитись у селянському середовищі, потрапити на службу в кооперативні і господарські органи.

На політичне життя регіонів України першої половини 20-х років суттєво впливали єврейські партії і рухи, які спиралися на широкі кола єврейського населення України.

Аналізуючи загальну ситуацію з єврейськими громадсько-політичними об'єднаннями, ДПУ України в 1925 році констатувало, що пропаганда сіоністських організацій зводиться до звинувачень радянської влади у фізичному та моральному гнобленні єврейського народу. Заступник голови ДПУ УСРР Карлсон підкреслював, що навіть ліва частина сіоністських угрупувань займає негативну до радянської влади позицію. "Якщо в 1922-1923 рр., - відзначав він, - в боротьбі з сіонізмом було достатньо заарештувати і вислати актив сіоністських груп, то на 1925 р. органи ДПУ, в силу об'єктивних економічних причин, зіткнулися з політичним сіоністським рухом".

"Зараз ми стоїмо перед фактом надзвичайно серйозного характеру, - писав у доповідній записці К.Карлсон секретарю ЦК КП(б)У Л.Кагановичу, - наші заходи адміністративної боротьби з сіоністським рухом не досягають своєї мети, так як зі страшною швидкістю ростуть активні сили сіоністів серед єврейських мас і переважаючим контингентом цих сил є молодь". Змальовуючи загальнополітичну ситуацію з єврейськими організаціями, керівництво органів держбезпеки України розмірковувало над методами боротьби проти них, зважаючи всі "за" та "проти"[24]. Так, крім чисто репресивних, рекомендувалося вживати заходи політичного, економічного, пропагандистського характеру.

Таким чином, комплексне опрацювання інформаційно-аналітичних матеріалів центральних і місцевих органів ВУНК-ДПУ, їх співставлення з рішеннями вищого політичного керівництва країни і республіки, місцевих партійних комітетів дозволяє належним чином простежити еволюцію різних політичних партій і сил, їх взаємовідносини з ВКП(б), розкрити один з механізмів формування тоталітарної системи, що грунтувалася на принципах монопартійності, обмеження демократії, прав і свобод громадян.

Винятково важливої уваги надавали інформаційно-аналітичні підрозділи ВУНК-ДПУ-НКВС тим основним процесам, що відбувалися в середовищі українського селянства. Висвітлення його позицій займало першорядне місце в зазначених документах у 1918 - початку 20-х рр., оскільки саме селянство стало соціальною базою широкого повстанського руху, що охопив Україну в цей період. На їх основі можна послідовно простежити еволюцію поглядів знекровленого військовими діями, заляканого репресіями селянства, яке, зневірившись в гаслах різних політичних сил, поступово ставало на шлях лояльності до радянської влади. Так, в піврічному звіті ДПУ УСРР за 1922 р. в розділі "Селянство і бандитизм" відзначалося: "Куркульство, яке до цього часу в радвладі вбачало свого найлютішого і непримиримого ворога з поворотом курсу внутрішньої політики починає відвертатися від політбандитизму, поступово виходить з сфери його впливу і перестає бути зброєю в руках бандитів... Але, якщо це явище значною мірою мало місце щодо куркульства Лівобережжя, то ні в якому випадку не можна того сказати про Правобережжя, де куркульство, перебуваючи під впливом петлюрівщини, з співчуттям ставиться до політбандитизму, підтримує останній і тим ускладнює і затягує боротьбу з ним"[25].

З метою позбавлення соціальної бази повстанського руху на Правобережній Україні, ліквідації численних загонів з ініціативи ДПУ СРСР було утворено Повноважне представництво ДПУ на Правобережній Україні під керівництвом Ю.Євдокимова[26]. Наділений широкими правами цей надзвичайний орган став уособленням жорсткої репресивної політики радянської влади щодо селянства.

Аналітичні довідки, інформації місцевих органів ВУНК-ДПУ за 1921 - 1922 рр. зафіксували всезростаюче невдоволення українського селянства репресивними заходами радянської влади. Ситуація значною мірою обтяжувалась голодом, що охопив ряд регіонів України. Типовими в документах спецслужб за 1921-1922 рр., які концентрувалися в апаратах ВНК та ВУНК, стали повідомлення про заворушення в селах на грунті голоду, рішучий опір, побиття та вбивства членів продзагонів, працівників сільрад, комуністів, активістів комнезамів[27].

Наприклад, тривожні події розгорнулися в сс.Лісниче, Голдашівка, Михайлівка, Романівка, Якубівка Ольгопільського повіту. В лютому 1921 р. в документі наводилися витяги з рапорту уповноваженого дивізійного продовольчого комітету при 1 кавалерійському полку І.Пономарьова, в якому говорилося: надісланим в с.Лісниче агентам з 15-ма кавалеристами на сході з приводу видачі розверстки селяни чітко заявили, що вони розверстки не дадуть, вважають себе повсталими і запропонували агентам їхати доки живі і не повертатися назад, погрожуючи в іншому випадку смертю. Окремі селяни кричали: "Австрійці спалили у нас артилерією 400 будинків і то контрибуції не дали, так приїжджайте і ви, паліть ті 500 будинків, а розверстки ми не дамо"[28].

З розвідувального зведення підвідділу по боротьбі з бандитизмом Подільської надзвичайної комісії від 21 червня 1921 року довідуємося, що в Гніванському районі був здійснений напад на членів комнезаму. На одному вбитому з них був залишений напис: "Ось тобі розверстка"[29].

Інформаційно-аналітичні матеріали спецслужб засвідчують, що селянство з винятковою обережністю зустріло введення нової економічної політики. Більше того, на перших її етапах радянська влада поступово почала втрачати свого послідовного союзника на селі - найбідніше селянство.

Звільнене в період "військового комунізму" від продрозверстки, воно тепер разом з іншими прошарками селянства було змушене платити продподаток. В інформаційно-аналітичних

зведеннях спецслужб повідомлялось, що "найбідніше селянство, перебуваючи в тяжких економічних умовах, рухаючись недавно усіма силами і заходами назустріч радвладі у зв'язку з введенням новоекономполітики і проведенням її в життя, відійшло і стало більш байдужим і пасивним, а в деяких глухих кутках, настроєне куркульством, йде проти радвлади"[30].

На середину 20-х рр. ситуацію на селі вдалося дещо стабілізувати. Не останню роль зіграло в цьому усунення адміністративних перешкод для свободи торгівлі, розширення аренди землі, санкціонування і застосування найманої праці, підтримка різних форм кооперації, яка відповідала інтересам як заможного, так і найбіднішого селянства.

Однак, як з'ясувалося, період стабілізації виявився досить нетривалим. Вже в кінці 1925-1926 рр. з проголошенням курсу на індустріалізацію реально спостерігається зміна пріоритетів і в аграрній політиці. Останнє, перш за все, виявилось у все більшій державній підтримці колективних форм господарювання, суттєвому обмеженні приватного сектору, введенні нових форм оподаткування, накладання заборони на продаж ряду товарів, штучному протиставленні заможного і найбіднішого селянства. Можна погодитися з Г.Ф.Доброноженко, яка вищеозначені заходи розглядала як створення передумов для "великого перелому на селі"[31].

Зміна курсу в аграрній політиці відразу позначилась на настроях селянства. Для підвищення ступеню інформативності і наочності, у періодичних спецзведеннях ДПУ про настрої населення, призначених для вищого політичного керівництва, з'являються таблиці, які в числовому вигляді дублювали друкований матеріал (див. таблицю 4.1)[32].

Місцеві відділи ДПУ систематично інформували також окружні партійні комітети про ситуацію на селі. Так, Тульчинський окружний відділ ДПУ у своєму спецзведенні від 6 листопада 1928 р. "По об'єкту "Селянство" відзначав: "Наявність матеріалів по висвітленню куркульства за звітний період говорить за те, що куркульство і заможна частина селянства не лише не зменшила своєї активності, а навпаки - спостерігається зростання такої, що виражається у формі виступів з агітацією проти збільшення єдиного сільгоспподатку як на зборах та загальних сходах, так і серед окремих груп селянства"[33]. Характерно, що зазначений документ завершувався повідомленням, що всі селяни, які висловлювали невдоволення, взяті на оперативний облік з заведенням справи-формуляру[34].

Ситуація в українському селі вкрай загострилася з введенням з січня 1928 р. надзвичайних заходів в ході хлібозаготівельної кампанії. Протистояння держави і селянства набуло свого апогею в період суцільної колективізації, покликаної докорінно змінити соціальну психологію останнього, перетворивши його в клас, чия виробнича діяльність повністю б піддавалася регулюванню з боку держави.

Прискорена постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року "Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву", колективізація мала закінчитися в Україні у стислі терміни - восени 1931 року або навесні 1932 року. Цей процес відразу взяв шалений старт, тим більше, що листом від 24 лютого 1930 року ЦК КП(б)У вважав за можливе здійснити цю кампанію ще раніше - до осені 1930 року. Неабияку роль у цьому процесі повинні були відіграти органи ДПУ. Адже їм, центральним, окружними, районними партійними комітетами, було доручено під час масової колективізації розробити інструкцію про порядок складання списків розкуркулених, представити на розгляд трійки по ліквідації куркуля механізм виселення їх з місць постійного проживання та контрольні цифри сімей, які виселялися, і саме головне, здійснити цю, по суті, військову операцію по переселенню великих мас населення[35].

За контрольними цифрами ДПУ лише з Вінницького округу потрібно було розкуркулити та виселити 2959 сімей, з них за межі України - 1328[36].

Спираючись на цю розроблену ДПУ, інструкцію та контрольні цифри на кожний округ, район, сільраду, село, спускалася рознарядка на необхідну кількість розкуркулених. Документи свідчать, що середняків, які вийшли під час "відлиги" з колгоспів, примусили повернутися туди знову за допомогою розкуркулення.

Одночасно органи ДПУ інформували обласний партійний комітет та ЦК КП(б)У про хід розкуркулення, колективізації, реагування населення на ці переломні події на селі. З оперативного зведення №44 Козятинського дорожньо-транспортного відділу ДПУ: "...На сьогоднішній день ДТВ ОДПУ Козятин відмічає ряд невдоволень і розмов робітників і службовців антирадянського характеру з питань виселення куркулів, що це не одноденний захід, а це буде продовжуватися до того часу, поки не виселять більше половини чесних людей. Це видно з того, що в березні 1930 р. виселили голів сімей, а тепер виселяються члени їх сімей..."

Монтер СЦБ Голанський відзначав: "Сумна картина, як цей народ стогне, виглядають через люки діти. Хіба вони доїдуть? По дорозі позамерзають. Це тих виселяють, які у важку хвилину підтримували Червону Армію, в них було що взяти. Я так думав, що ліквідують куркуля як клас, заберуть все і зроблять з нього пролетаріат. А вони їх всіх в Сибір. Жорстоко виселяти в зиму, причому тут діти, де вони знайдуть своїх батьків або квартири, щоб перезимувати там на місці, де-небудь і позамерзають..."[37].

У інформаційно-аналітичних доповідних записках Вінницького обласного відділу ДПУ подаються зведені статистичні відомості проведення розкуркулення по районах області. Так, на червень 1932 року в Любарському районі нараховувалось 17160 господарств. З них куркульських господарств за даними райвиконкому - 1137. Було розкуркулено і розпродано у 1930 році 564 господарства, у 1931 р. - 284 господарств. У Чечельницькому та Немирівському районах розпродано по 700 господарств, у Тиврівському районі - 265, з них 50% бідняцько-середняцьких. У Літинському районі з 15172 господарств було розкуркулено 446, у Іллінецькому районі з 15282 господарств розпродано у 1931 році 126, за шість місяців 1932 року - 241, з них - 149 середняків. У Старокостянтинівському районі у 31 сільраді з 46 було розкуркулено 425 господарств, з них куркульських - 74, у Липовецькому районі з 20584 господарств було виявлено 194 сімей куркулів, але було розкуркулено всього 66 - інші втікли з села або вже засуджені. Натомість місцевою владою було розпродано 291 господарство повністю, 148 частково. Як бачимо, що під розкуркулення потрапила значна кількість середняцьких господарств. Такий же висновок зробив і заступник начальника Вінницького обласного відділу ДПУ Рахліс, підписуючи доповідну записку про ситуацію з розкуркуленням у Вінницькій області на адресу обкому партії[38].

Документи свідчать, що розкуркулювали буквально за все: за невиконання хлібозаготівель, несплату податків, штрафів. Весь цей процес супроводжувався жахливими беззаконними діями представників місцевої влади. Місцеві керівники намагалися за будь-яку ціну виправдати власне самоправство і всіляко замасковували дійсність. Селянину досить було елементарно висловити свій протест проти свавілля або в запалі виступити проти конкретного представника місцевої влади, як він зараховувався до антирадянських елементів.

Інформаційні повідомлення обласного відділу ДПУ змальовують яскраву картину беззаконня, яке чинилося на селі. Так, у квітні 1932 року секретар Вінницького обкому партії був проінформований, що цілий ряд сільрад Погребищанського району приймають на своїх пленумах та загальних зборах постанови про виселення за межі району або України осіб, які ведуть антирадянську агітацію. Свої постанови мотивують так: "Громадянин такий-то веде шалену агітацію проти засівної кампанії, чим веде розкладницьку роботу. Тому просити вислати його за межі району чи України". Такі постанови надсилають до райвиконкому з проханням про затвердження. Начальник Вінницького обласного відділу ДПУ В.Левоцкий писав, що подібні постанови лише шкодять загальній справі: "...Коли ставиться питання відкрито на пленумі сільради або на загальних зборах, то особи, стосовно яких виносилися постанови, дізнаючись про це і боючись цих репресій, не чекають поки їх виселять, а просто тікають з села. Цим створюється поповнення рядів антирадянського елементу. На осіб, про виселення яких просять сільради, в більшості випадків компрометуючих матеріалів немає. Вважаємо за необхідне дати розпорядження Погребищанським райпарткому і райвиконкому, щоб вони заборонили сільрадам таким чином піднімати питання про виселення громадян"[39]. Отже В.Левоцкий не був противником виселення селян - він виступив лише проти такого гласного порядку його здійснення.

Обласні відділи ДПУ постійно інформували партійне керівництво областей про всі зловживання представників влади на місцях, часто з своїми рекомендаціями щодо подальших дій стосовно того чи іншого керівника. Так, типовою є інформація по с.Слободище Бердичівського району: "...Бригада, яка знаходилася в селі під керівництвом уповноваженого районного партійного комітету Купермана займалася систематичними обшуками і вилученнями хліба у всіх без виключення контрактантів. Куперман, замість політмасової роботи, залякував селян арештами, відправкою їх в БУПР і іншими репресіями"[40].

Відчувши на собі недоїдання 1931 року, селяни почали чинити опір такій аграрній політиці партії. Тема опору майже не висвітлена в історичній літературі. Між тим, про бунтування і протести селян під час суцільної колективізації йдеться майже в кожному архівному документі. Становлять інтерес поведінка, позиція, дії офіційних осіб та установ, селян у цей страхітливий

час, коли навіть за одне необережне або сміливе слово саджали за грати, не кажучи вже про невиконання тих чи інших завдань.

Зміну настроїв селян відразу зафіксувало у своїх спецзведеннях Державне політичне управління. У липневому 1932 року зведенні заступник начальника Вінницького обласного відділу ДПУ Рахліс інформував, що у Любарському районі в с.Гордієвка на загальних зборах колгоспників при обговоренні плану збирання врожаю група жінок висловилась: "У цьому році жінки будуть добиватися того аби не залишитися голодними. Хліба не дамо вивозити до тих пір, поки нас не забезпечать, як потрібно. Всіх тих, що будуть приїжджати у село по хлібозаготівлю, будемо організовуватися і виганяти з села, вони нашим життям не зацікавлені, бо під час голодівки ніхто не звертав на нас уваги."

Селяни, які мали антиколгоспні настрої, підпадали під розряд куркулів і підлягали арешту. Так, "...куркулі Стасюк та Паламарчук систематично ведуть агітацію серед селян про розвал колгоспів, розповсюджуючи плітки про те, що якщо хто до 25 липня не вийде з колгоспу, то в подальшому вони не будуть мати цього права. В результаті почали надходити в колгоспи заяви про вихід.

В Чуднівському районі в с.Рачках заможні середняки-індивідуальники Шатило і Рудик, повернувшись з Москви, куди їздили за хлібом, поширювали провокаційні плітки, що колгоспи будуть розпущені.

В с.Бабушки дружини розкуркулених Манило і Кучерявих прийшли в сільраду з вимогою повернути їх землі і все майно, мотивуючи тим, що в інших селах це вже зробили".

Звичайно, такі "контрреволюційні дії" викликали репресії влади: Стасюк і Паламарчук були заарештовані, а по Чуднівському району розпочалася агентурна розробка[41].

Одночасно з антиколгоспними настроями інформаційні повідомлення ДПУ зафіксували "...різке зростання релігійності населення. В Тепликському районі відвідання церкви у 1932 році значно зросло. В церкву приходили колгоспники, члени комуни, робітники цукрового заводу, комсомольці. В селі Соболівка за час посту на сповіді було до 7-8 тисяч чоловік. Священик давав загальні сповіді групам народу в декілька черг. У "вербну неділю" було нарізано 7000 лоз, але їх не вистачило для всіх віруючих. Такого релігійного підйому не було в мирний час... В с.Червона Гребля Чечельницького району в

перший день паски був значний наплив віруючих, причому відвідання церкви збільшилось за рахунок осіб, які вже довгий час не були в ній..."[42].

Як відмічали інформаційні зведення, основною формою протесту став вихід селян з колгоспу, який мотивувався продовольчою незабезпеченістю. "...В селі Глинському Калинівського району подано 45 заяв про вихід з колгоспу з вимогою виділення землі і повернення усуспільненого інвентаря. На скликаних з цього приводу зборах виступали жінки з вимогою видачі хліба на руки, закриття їдальні і ясел. При перевірці були виявлені ініціатори - 2 куркулі, які були заарештовані. В селі Слобода Шликовецька Могилів-Подільського району 250 колгоспників відмовилися виходити на роботу через різке погіршення громадського харчування".

Винуватцями цих подій, за словами працівників секретно-політичного відділу обласного ДПУ, були куркулі та місцеві колгоспні керівники, які не змогли забезпечити хлібом селян (адже хліб був зданий у хлібозаготівлю 1931 року. - Авт.)[43].

Іноді доведені до відчаю селяни застосовували сільськогосподарські знаряддя, як зброю проти представників влади. В с.Колки Чуднівського району колгоспник Горобець самочинно забрав з колгоспу своїх коней та усуспільнений інвентар. Чекаючи приходу властей, він організував групу одноосібників, з якими хотів чинити опір. При появі голів сільради та колгоспу Горобець зустрів їх з сокирою в руках[44].

В боротьбі за виживання селяни згуртовувалися і розпочинали грабувати склади зі збіжжям, а іноді і населення. У квітневому звіті 1932 року обласного відділу ДПУ повідомлялося, що у Любарському районі "...зафіксовані факти діяльності організованих угрупувань, втікачів з вислання, які підтримують зв'язок з місцевими куркулями і готують збройні пограбування на місцях зберігання зерна і окремих громадян. Таке мало місце в с.Борушківці, де був напад на млин, але вони були відігнані сторожами. В с.Березки пограбували середняка, помічені випадки нападу на приїзджаючих громадян". Враховуючи настрої населення та прикордонність області, начальник Вінницького обласного відділу ДПУ В.Левоцький рекомендував вжити невідкладних заходів щодо реального завезення хліба в райони області[45].

Розлючені селяни вдавалися і до прямого фізичного знищення представників влади. У Дзержинському районі у травні 1932 року троє селян спіймали під час проведення кампанії

по сівбі та м'ясозаготівлі голову сільради члена партії Каленчука, уповноваженого РПК кандидата в члени партії Пленнікова та сільвиконавця. Перших двох одразу розстріляли, а сільвиконавця побили і наказали "з комуністами більше не ходити"[46].

В липні 1932 р. Вінницьке обласне управління ДПУ надало інформацію, що всі заходи уряду та партії стосовно села проходять у напруженому стані. Начальник обласного відділу ДПУ В.Левоцкий звинувачував у цьому в першу чергу місцевих керівників за їх викривлення генеральної лінії під час проведення колективізації, розкуркулення, хлібозаготівель тощо.

За словами Левоцкого, 1932 рік характеризувався значним ростом антирадянських настроїв серед населення. Ці настрої проявлялися не тільки у вигляді поширення чуток, але часто переростали у відкриту форму протидії владі. Основні політичні лозунги контрреволюціонерів, - вказував він: "Радянська влада без комуністів та колективізації. Самовизначення України і відновлення демократичного управління УНР". Для підтвердження цієї тези він наводив ряд прикладів по ліквідації цілого ряду контрреволюційних організацій у районах області. Так, у квітні 1932 року була ліквідована повстанська організація під назвою "Інтернаціональне трудове братство". Вона - за словами начальника обласного відділу ДПУ - проводила підготовку до широкого повстання з метою повалення радянської влади і відновлення влади УНР. В ніч з 23 на 24 повсталі обеззброїли активістів, розігнали сільради, замість них обрали сільські народні управи. Левоцкий повідомляв, що в організацію було втягнуто на момент виступу декілька сот чоловік з сіл Плисківського, Липовецького, Іллінецького та інших районів[47].

В інформаційно-аналітичних матеріалах знаходимо чимало важливих свідчень про релігійне життя 20-30-х років, настрої духовенства і віруючих, міжконфесійні конфлікти того часу, діяльність колишніх спецслужб по обмеженню впливу релігійних конфесій на місцеве населення. Зокрема, в доповідях, інформаціях, довідках контррозвідувального відділу Подільського губернського відділу ДПУ детально висвітлювався загальний стан релігійних конфесій, акцентувалася увага на внутрішніх глибинних процесах, які проходили в їх середовищі.

Так, 3 березня 1925 року начальник Подільського губернського відділу ДПУ Іванов та начальник контррозвідки

Подільського губвідділу ДПУ в своїй "Короткій доповіді..." по лінії КРВ інформували секретаря Подільського губкому КП(б)У Маркітана про досить сильні позиції в регіоні старого православного духовенства, зорієнтованого на патріарха Тихона. Причому визнавалося, що ніякі заходи "...протидії тихонівцям з боку обновленської церкви, УАПЦ, позбавлення їх 5 найбільших храмів у Проскурові, Кам'янці, Гайсині та в інших населених пунктах, арешти священнослужителів значно не похитнуло цих позицій"[48].

З іншої доповіді по лінії КРВ довідуємося також про поступове зростання авторитету УАПЦ, єпископати якої весною 1925 р. готувалися до свого губернського з'їзду, згуртовували біля себе районних благочинних, шукали можливість матеріально підтримати своїх священиків. За підрахунками органів ДПУ в Подільській губернії на початок 1925 р. нараховувалось 203 парафії, з них у Вінницькому окрузі 67, Гайсинському - 44, Кам'янецькому - 33, Могилів-Подільському - 23, Тульчинському - 22, Проскурівському - 14. Повідомляючи про кількість парафій УАПЦ, контррозвідка губвідділу ДПУ висловлювала занепокоєння широкою проповідницькою діяльністю єпископів Каравиневича, Борецького та інших[49].

Наведені матеріали дають підставу для твердження про те, що виходячи з настанов вищого та місцевого політичного керівництва, органи ДПУ в своїх зведеннях, доповідях, інформаціях, звітах всіляко прагнули подати якомога повну картину релігійного життя регіонів, визначити в ньому позиції і вплив кожної з конфесій.

Водночас, згаданий корпус документів дозволяє простежити конкретну роль органів ДПУ по розкладенню релігійних конфесій, штучному розпалюванні міжконфесійних конфліктів, компрометації окремих священиків. Йшлося, наприклад, про підтримку з боку органів ДПУ обновленської церкви як своєрідної протидії православним парафіям "тихонівського спрямування".

Інформуючи Подільський губком КП(б)У, губвідділ ДПУ УСРР повідомляв, що ним "...були вжиті заходи по відновленню діяльності обновленства.

Так, наприклад, по Вінницькому округу була збуджена ініціатива серед благочинних про скликання благочинченських зборів для порушення клопотання про дозвіл окружного з'їзду духовенства і мирян, оскільки за участю окружного управління це зробити було неможливо. Завдяки цьому, благочинні

розворушились і прагнуть днями організувати нараду з вищезазначеною метою. Крім того, розпочалася активна підготовча робота до з'їзду. Який буде вироблений порядок денний - поки невідомо, але питання про вибори ОЦУ [окружного церковного управління] буде поставлено. Причому, сподіваємося, що цей з'їзд можна буде провести у Вінницькому Преображенському соборі. Також підготовча робота до окружних з'їздів розпочата в Гайсинському і Тульчинському округах"[50].

Наведений нами витяг з документів наочно показує, що парафіями обновленської церкви Подільської губернії керував не архієпископ Лоллій, а органи ДПУ, які ініціювали проведення з'їздів, інструктували благочинних, штучно насаджували парафії в округах. Наприклад, за короткий період кількість парафій в Кам'янецькому окрузі зросла до 163-х, в Могилівському - 138, Вінницькому - 110, Тульчинському - 104, Проскурівському - 23. Якщо врахувати, що начальник Подільського губвідділу ДПУ Іванов та начальник контррозвідувального відділу Галицький у своїй доповіді від 31 січня 1925 р. "Про синодальне духовенство на Поділлі" відверто визнавали, що "...робота по обновленству остаточно припинилася"[51], то можна зрозуміти, яким чином досягалося таке зростання, в порівнянні з іншими конфесіями, кількості православних парафій обновленського напрямку.

Аналогічну політику органи ДПУ проводили щодо розкольницьких течій в УАПЦ, зокрема, очолюваного єпископом Погорілко Братського об'єднання парафій УАПЦ, в якому вбачали важливий засіб обмеження впливу Української автокефальної православної церкви. Разом з тим, невизначеність позицій самого єпископа Погорілко, його загравання з різними православними релігійними конфесіями, обумовили обережне ставлення до нього органів ДПУ. В першу чергу це позначалось на кількості парафій БОПУПАЦ, яких на Поділлі налічувалось лише 43 (в Могилів-Подільському окрузі - 31, Проскурівському - 9, Вінницькому - 3). Прагнучи навернути ієрарха БОПУПАЦ на шлях істинний, Подільський губвідділ ДПУ обережно запитував своє керівництво у Києві "...чи варто підійти до єпископа Погорілка з таким розрахунком, щоб його завербувати на бік обновленства"[52].

Керуючись настановами вищого політичного керівництва, зокрема, постановою політбюро ЦК КП(б)У від 25 лютого 1926 року[53] органи ДПУ активно проводили роботу по розкладенню римо-католицьких парафій, здійснювали заходи по

відверненню віруючих від їх духовного центру у Польщі. Завдяки їх зусиллям, на 1925 рік в губернії з традиційно високим числом проживаючого католицького населення, залишилося лише 93 костьоли та 63 ксьондзи[54].

Звітуючись про свою діяльність в даному напрямку за січень 1925 р. Подільський губвідділ зазначав: "Робота за звітний період велася під кутом створення "опозиції" і проведення резолюції за листом ксьондза Федуковича на основі нашої спеціальної директиви, розісланої периферійним органам. З першого питання маються в деяких округах більш-менш задовільні результати. З другого - результати виражаються в тому, що в 2-х парафіях Вінницького округу вже проведена наша резолюція. Одночасно велася в цьому підготовча робота і в інших округах, причому слід вважати, що такі ж резолюції будуть проведені в Кам'янецькому і Проскурівських округах та, можливо, в інших"[55].

Викладені у документі лінії "розкладення римо-католицьких парафій" потребують свого пояснення. Співставляючи постанови вищого та місцевого політичного керівництва, не важко здогадатися, що створення опозиції це не що інше як спроба органів ДПУ різноманітними засобами скомпрометувати римо-католицьке духовенство, протиставивши його парафіянам. Що ж стосується листа ксьондза Федуковича, то в ньому з позиції радянської влади ставилося питання створення духовного центру римо-католиків, повністю відірваного від Ватікану та зарубіжних країн з традиційно католицьким віросповіданням.

Провести в життя подібні настанови в сильній своєю організацією римо-католицькій церкві було зовсім нелегко. Так, незважаючи на будь-яку компрометацію, парафіяни продовжували довіряти своїм пастирям. А лист Федуковича, як визнавав губвідділ ДПУ, значне число римо-католицьких священиків і віруючих вважало фальшивкою, спеціально виготовленою для внесення розбрату в церковні справи. І все ж, не гребуючи ніякими засобами, вони поступово домагалися свого.

Наприклад, упіймавши на аморальних вчинках ксьондза Долінга-Келюса, вони заставили його провести резолюцію на підтримку листа Федуковича в Куманівецькій та Хмільницькій парафії[56].

Важко сказати, які причини змусили іншого ксьондза Мановського піти на компроміс, але і він згодився підтримати звернення ксьондза Федуковича, написавши відповідного

листа папському нунцію у Варшаві. Останній, до речі, розглядався губернською антирелігійною комісією із невеликими поправками був повністю схвалений[57].

Було б невірним перебільшувати число римо-католицьких священиків, що стали на шлях конформізму. Переважна їх більшість твердо дотримувалась церковних догматів і намагалася протистояти грубому втручанню владних структур в справи парафій. Здебільшого це призводило до масових арештів серед духовенства і віруючих.

Доцільно відзначити, що форми і методи діяльності органів ДПУ-НКВС по розкладенню римо-католицьких общин залишалися незмінними і в першій половині 30-х рр. З доповідної записки начальника Могилів-Подільського окрвідділу ДПУ і прикордонного загону Чирського секретарю окружного комітету партії Карпову від 13 січня 1930 р. довідуємося, що в арсеналі чекістів залишалися такі "випробувані" засоби як арешти ксьондзів, спонукання останніх до виїзду за кордон, залякування місцевого населення. Водночас, інформаційні зведення органів ДПУ у зазначений період чітко зафіксували спроби римо-католицького духовенства демократизувати релігійне життя своїх парафій. Так, при ряді костьолів в першій половині 30-х років створюються цілком світські драматичні, хорові, образотворчі гуртки, які об'єднували навколо себе не лише польську, але й українську молодь.

Реакція на подібні ініціативи ксьондзів не забарилася. Вже згадуваний Чирський повідомляв місцевий окружком та своє керівництво у Києві про те, що "...вжитими нами оперативними заходами більшість з цих гуртків були розкладені, а деякі з активних учасників і керівників їх заарештовані і адмінвислані"[58].

Якщо в першій половині 30-х років органами ДПУ ще практикувався диференційований підхід до римо-католицького духовенства, застосовувалися такі превентивні заходи як виселання за межі СРСР, адмінвиселення в межах країни, то в другій половині 30-х років в ході масових каральних операцій здійснювалось, без перебільшення, їх фізичне знищення. Так, на початку 1936 р. було заарештовано і засуджено 10 з 12 ксьондзів, які здійснювали служіння на теренах Вінницької області. Останні, нібито, "...під виглядом релігійної діяльності проводили глибоко націоналістичну і шпигунську роботу, залучали до цього контрреволюційний, фанатичний релігійний актив...".

Після проведеної чекістської операції на території області залишилося лише 2, прикуті до ліжка, розбиті паралічем ксьондзи: Бердицький у Кам'янці-Подільському та Котик у Ярмолинецькому районі. "Згадані священики, - повідомляло, очевидно, не без прихованої іронії Вінницьке обласне управління НКВС, - ніякої контрреволюційної роботи не ведуть"[59].

В жорна політичних репресій в другій половині 30-х років потрапили не лише діючі католицькі священики, а й ті, що давно відійшли на покій і не мали ніякого зв'язку з своїми парафіями. В державних архівах Вінницької та Хмельницької областей, архіві УСБУ в Хмельницькій області нами виявлені кілька групових справ на римо-католицьких священиків, вік яких вже давно перейшов межу 70 років.

Інформаційно-аналітичні матеріали органів ДПУ, характеризуючи релігійні процеси на Поділлі, звернули увагу на таке непересічне явище, як різке зростання на початку 20-х років громад євангельських християн, які до 1-ої світової війни в регіоні були практично відсутні.

Подібний феномен пояснювався поверненням в Україну значного числа осіб, які під час 1-ої світової війни перебували у полоні в країнах, де євангельські християни мали помітний вплив на населення. Ряд селян вступали в громади з метою забезпечення своїх економічних інтересів. "Цікаво відзначити, - говорилося в аналітичній доповіді Подільського губвідділу ДПУ, - що деякі секти об'єднуються в сільськогосподарські колективи, які під керівництвом діяльних керівників-фанатиків стоять досить високо в господарському відношенні і служать принадою для селянства"[60].

В 20-х - першій половині 30-х рр. вищеозначеним громадам вдавалося уникати жорсткого тиску спецслужб, оскільки, як повідомляв в жовтні 1927 р. начальник Могилів-Подільського окружного відділу і 24 прикордонного загону ДПУ Зайцев "...на всілякі політичні події сектанські маси майже ніяк не реагують і ставлення таких до радянської влади, в більшості своїй, лояльне. У військовому питанні всі секти визнають військову службу нарівні з усіма громадянами СРСР і випадків відмови при призові не було. До можливості війни секти ставляться негативно"[61].

Характеризуючи релігійну ситуацію в регіоні в своїх інформаційно-аналітичних матеріалах, висвітлюючи власну роль в активізації тих чи інших процесів, органи ДПУ нерідко відображали реакцію на них з боку місцевого населення, настрої окремих груп віруючих.

Наприклад, повідомляючи про арешти та компрометацію римо-католицьких священиків Подільський губернський відділ ДПУ у своїх інформаційно-аналітичних зведеннях за 1925 р. зазначав: "Арешти ксьондзів і піднята проти них в пресі кампанія викривального характеру не залишилися без наслідків в негативному для нас значенні.

Так, наприклад, відчувається деяка припіднятість релігійного духу, особливо на селі. Відзначено навіть кілька випадків виходу католиків з комнезаму на грунті прихильності до релігії. А про загальні настрої, зокрема міські, говорити не доводиться. Тут сильніше, ніж раніше, розповсюджуються різноманітні чутки, а загалом відзначається велике невдоволення радянською владою"[62].

В іншу доповідь - "Про політичні настрої духовенства" Кам'янець-Поді-льського окружного відділу НКВС УСРР від 29 червня 1935 р. увійшло твердження парафіяльного священика с.Нагоряни та колишнього голови Кам'янець-Подільського єпархіального управління Мелентія, які відзначали: "В єпархії повний розвал і паніка, духовенство висилається, даються путівки виїхати за 100 верст від прикордонної смуги, паспорти відбирають, вже біля 20 священиків вислано"[63].

Підсумовуючи наведений фактичний матеріал, можна твердити:

- інформаційно-аналітичні матеріали радянських спецслужб можна по праву вважати одним з найбільш цінних історичних джерел, в яких міститься докладна інформація про основні процеси, що відбувалися в українському суспільстві в 20-30-х рр., розкриваються настрої самих різноманітних прошарків населення, аналізується комплекс пріоритетних питань у сфері національної політики, релігійного життя тощо;

- на формуванні інформаційно-аналітичних матеріалів реально позначився період їх підготовки. Порівнюючи інформаційно-аналітичні документи органів ДПУ 20-х - початку 30-х років та органів НКВС в другій половині 30-х рр., не можна не помітити суттєвої відмінності. Якщо в першому випадку органи ДПУ ще прагнули відстежувати негативну реакцію населення на заходи радянської влади, шукали шляхи їх подолання, то в другому - довідки, інформації, зведення подавалися під кутом загального схвалення політики ВКП(б) та радянського уряду з висвітленням часткових проявів антирадянських контрреволюційних настроїв;

- подальше зберігання інформаційно-аналітичних матеріалів

в Державному архіві СБУ та його обласних управлінь значно ускладнює можливість їх використання та введення в науковий обіг.

4.2. Архівно-слідчі справи: класифікація, аналіз та шляхи використання

Аналіз архівно-слідчих справ, інших матеріалів, пов'язаних з їх формуванням в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Служби безпеки України, державних архівів Вінницької, Закарпатської, Запорізької, Одеської, Хмельницької областей, архівів управлінь СБУ у Вінницькій, Хмельницькій, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій, Івано-Франківській, Закарпатській областях дозволяє зробити певну класифікацію зазначеного документального масиву. Зокрема, на нашу думку, архівно-слідчі справи доцільно класифікувати за такими основними ознаками: за часом порушення кримінальної справи (1918 - початок 20-х рр.; середина 20-х - перша половина 30-х рр.; друга половина 30-х рр.); кількістю притягнутих у справі осіб; соціальним станом засуджених; національним складом засуджених; політичним забарвленням кримінальної справи; характером інкримінованого злочину; порядком розгляду справи (судовим чи позасудовим).

Винятково важливим для дослідників, що працюють з архівно-слідчими справами, є чітке і безперечне визначення в часі їх порушення, оскільки останній реально впливав на формування підходів до оформлення кримінальних справ, достовірність викладених в них біографічних відомостей, притягнутих до відповідальності осіб, виявлення складу злочину, формулювання звинувачення тощо. Порівнюючи архівно-слідчі справи 1918 - початку 20-х рр., середини 20-х - першої половини 30-х рр., другої половини 30-х рр., можна помітити істотну різницю, яка пояснювалась політичною ситуацією в країні, наявною нормативною і законодавчою базою, домінуючими в суспільстві моральними принципами. Так, виключна складність виникає в процесі опрацювання архівно-слідчих справ, порушених органами Всеукраїнської надзвичайної комісії в кінці 1918 - на початку 20-х рр. Незначний відсоток архівно-слідчих справ цього періоду аж ніяк не засвідчує масштаби репресій в процесі здійснення сумнозвісного "червоного терору". Швидше за все він повністю переконує в тогочасній зневазі до людського життя, яке виявилось навіть у ігноруванні органами ВУНК системи документування власних рішень.

Доцільно відзначити, що в цілому разі випадків в зазначений період кримінальні справи взагалі не заводилися, а покарання громадян здійснювалося колегією ВУНК або її місцевих органів на основі загальних доповідей оперативних працівників.

Залишені на призволяще при наступі денікінських військ і передані на Захід протоколи засідань колегії ВУНК за особистим підписом М.Лаціса зберегли яскраві приклади оформлення таких рішень:

СЛУХАЛИ:

...2. Про колишнього професора університету Армашевського, який обвинувачується у контрреволюції.ПОСТАНОВИЛИ:

...2. Підлягає вищій мірі покарання"[64].Інститут заручництва, офіційно введений восени 1918 р. і без того спростив процедуру оформлення репресивних заходів. В окремих протоколах губернських органів надзвичайних комісій нерідко спостерігається відсутність таких відомостей на засуджених як ім'я, по батькові, рік народження, предмет занять. Досить розпливчато визначався соціальний стан заарештованих - "контрреволюційний елемент", "буржуазний елемент" тощо. Нерідко частково відновити списки загиблих можна лише за допомогою інформаційних повідомлень. Сергій Мельгунов наводить у своїй праці "Красный террор в России" з цього приводу таке свідчення емігрантської преси: "На практиці це проходить завжди при подібних випадках: відступають радянські війська з Вінниці і Кам'янець-Подільська - в харківських "Известиях Украинского И.К." публікуються списки розстріляних заручників - їх 217 чоловік, серед них селяни, 13 народних вчителів, лікарі, інженери, рабин, поміщики, офіцери. Кого тільки немає? Також діють і наступаючі війська. На другий день після взяття більшовиками Кам'янець-Подільського розстріляно було 80 українців, взято 164 заручники, які відправлені у глиб країни"[65].

Навіть оформлені кримінальні справи містили в собі не набагато більше відомостей. Нерідко корпус наявних в ній документів обмежувався "Анкетою заарештованих і затриманих з зарахуванням за НК", одним-двома протоколами допитів, вироком, а також кількома документами особистого характеру, які мали свідчити про контрреволюційну діяльність останнього. Яскравим прикладом цього може служити кримінальна справа, порушена Кременецькою повітовою надзвичайною комісією проти колишнього полковника царської армії 63-річного

К.І.Кукеля та студента Я.Г.Єсиповича. Наявні в їх справі документи навіть не дають можливості належним чином з'ясувати конкретні причини арешту, не кажучи про обставини, які йому передували і його супроводжували[66].

Набагато гіршим було становище з порушенням і веденням кримінальних справ тимчасовими надзвичайними органами спеціально створеними на місцях у зв'язку з проведенням конкретних каральних акцій, пов'язаних з вилученням продовольства, зброї, церковних цінностей, боротьбою з бандитизмом тощо. Останнє не могло не викликати занепокоєння навіть у керівництва Народного комісаріату юстиції УСРР, яке не так вже часто втручався у справи органів ВУНК-ДПУ. Так, працівник цього комісаріату Буздалін у своїй доповідній записці від 25 вересня 1923 р., направленій до ЦК, ЦКК РКП(б), ЦК КП(б)У, особисто на ім'я Й.Сталіна, з глибокою тривогою відзначав: "В кінці 1922 р. були створені [Подільським - Авт.] губвідділом ДПУ опертрійки по вилученню зброї, як видно із справ, вони організовувалися з правами репресій - розстрілів. Всіх трійок було 6: Кам'янецька, Ново-Ушицька, Летичівська, Літинська, Проскурівська, Жмеринська. 7-а - губнадзвичтрійка стояла на ст.Комарівці та с.Волковинці. Головою був політично обмежений член партії Констадогло. Означеними трійками ніхто не керував, ні військова нарада Поділля, ні губвідділ ДПУ... Сам метод роботи полягав у розверстці зброї по селам, за його ж недоставку бралися заручники, які і розстрілювалися при невиконанні розверстки. Приклад, наведемо з взятих навмання 2-х справ з купи, звалених у безпорядку в ДПУ. Одна з них - №161 - показує наскільки спрощений був у трійках процес засудження і розстрілів: у цій справі розстріляно 3-х осіб, в тому числі неписьменна вдова 60-ти років... У списках розстріляних є жінки, розстрілювалися 17-річні дівчата і, за свідченням працівників ДПУ, був випадок, коли розстріляно 90-річного діда. За списками, далеко неповними, число розстріляних - 580 чол., а за неофіційними <відомостями> більше, ніж тисячу чоловік[67]. З'ясувавши реальний стан справ на місцях, і, в першу чергу, на Поділлі, працівник комісаріату юстиції Буздалін наполягав на особистій зустрічі з секретарем ЦК КП(б)У Лебедем, рекомендував проведення аналогічних поглиблених перевірок в інших регіонах України[68].

Реформа органів ВНК-ВУНК, проведена на початку 1922 р., створення Державного політичного управління, певні кроки по

удосконаленню чинного законодавства, зміцненню централізації в діяльності правоохоронних органів, спецслужб дещо позначились на характері, масштабах і спрямуванні політичних репресій. На практиці це не означало відмови від жорстких репресивних заходів. Просто на даному етапі вони набували більш цивілізованих, прийнятних для мирного часу форм.

Звертаючись до архівно-слідчих справ середини 20-х - першої половини 30-х рр. можна помітити, що в переважній більшості процесуальних документів спостерігається прагнення слідчого та судового апаратів хоча б зовні дотриматися існуючих правових норм.

Останнє стосується обгрунтування мотивів арешту, дотримання термінів слідства або ж офіційного його продовження відповідно до встановленого порядку, оформлення протоколів допитів, очних ставок, звинувачувальних висновків тощо. Особливо це стосується кримінальних справ, які готувалися для проведення відкритих судових процесів. Наприклад, у сумнозвісній справі "Київського центру дій", порушеній органами ДПУ УСРР влітку 1923 р., були скрупульозно зібрані матеріали про діяльність російської та української еміграції за кордоном, доведені, хоча і хиткі, але безперечні зв'язки з нею окремих представників київської інтелігенції.

Згадуючи про цей процес, дружина академіка М.П.Василенка - відомий український історик Н.Д.Полонська-Василенко відзначає, що в ході його підготовки і проведення владні структури перед обличчям цивілізованого світу ще намагалися зберігати певну толерантність у ставленні до заарештованих, прилюдно демонстрували належний прокурорський нагляд можливості адвокатури, не заперечували проти необхідної моральної і матеріальної підтримки з боку рідних.

Винятково скрупульозно готувався показовий судовий процес у справі "Спілки визволення України". Механізм її підготовки яскраво розкрили на численних документах у своїй праці В.Пристайко та Ю.Шаповал. Ознайомившись з ними, можна переконатися як головні диригенти "Опери СВУ" - начальник СВ ДПУ УСРР В.Горожанін та начальник 2-го відділення Б.Козельський під особистим керівництвом В.Балицького, використавши серйозне невдоволення в широких колах української інтелігенції, висловлювання, щоденники, приватне листування, оперативні матеріали створили зовні переконливу кримінальну справу щодо розгалуженої контрреволюційної

організації[69]. Останнє дало підставу ряду дослідників навіть твердити, що "Спілка визволення України", у справі якої було заарештовано близько 5 тис. осіб, була справжньою реалією життя республіки 20-х років[70].

Справжні біографічні епізоди, свідчення про контакти з зарубіжними вченими, певні факти професійної діяльності з відповідними політичними і правовими оцінками, зміщеними акцентами лягли в основу таких резонансних справ як "Весна", "Українська військова організація", "Український національний центр". Наприклад, у справі академіка Яворського, притягнутого у зв'язку з "УНЦ", обігрувалось його навчання на юридичному факультеті Львівського університету, участь в українському національному громадському русі Східної Галичини, служба в Українській Галицькій Армії[71].

Зовні доказовими виглядають також численні справи, порушені з ініціативи вищого політичного керівництва країни у другій половині 20-х - першій половині 30-х років у контексті боротьби з шкідництвом. Серед них- "Шахтинська", "Донвугілля"[72], численні справи стосовно українських залізниць, паровозоремонтних заводів, суднобудівних підприємств у Миколаєві та багатьох інших[73]. Наявні в них численні акти експертиз, висновки провідних фахівців, на перший погляд, повністю "доводили" провину заарештованих, оскільки спиралися на об'єктивні показники зниження продуктивності праці, конкретні факти зривів виробничих графіків, аварій, випуску неякісної продукції. Зміщуючи таким чином акценти, тогочасне слідство вбачало основні причини негативних явищ не в зношенні виробничих фондів, а у "шкідницьких діях" старої технічної інтелігенції.

Намагаючись підкріпити місцеві управління додатковим корпусом доказів, спрямувати слідство за відповідними сюжетними лініями, керівництво ДПУ УСРР в другій половині 20-х - першій половині 30-х рр. запровадило практику обміну звинувачувальними висновками у порушених кримінальних справах. Так, у листопаді 1932 р. у місцеві відділи ДПУ був розісланий звинувачувальний висновок у справі есерівської контрреволюційної організації (агентурна розробка "Кияни"), яка нібито тримала під своїм впливом частину Поділля і мала відгалуження на території Київської, Харківської, Дніпропетровської областей та м.Краснодарі[74].

На місця також розсилалися звинувачувальні висновки у справах "Української демократичної народної партії"[75],

"Контрреволюційної шпигунсько-диверсійної організації на Миколаївських суднобудівних заводах ім.Марті та ім.61-го комунара"[76], "Контрреволюційної шкідницько-диверсійної і шпигунської організації на Харківському електромеханічному заводі"[77], "Контрреволюційної повстанської організації на території колишнього Роменського та Прилуцького округів"[78], контрреволюційну повстанську організацію "Сигнал"[79] та багато інших. Наведені в них імена притягнутих до кримінальної відповідальності громадян, їх свідчення про зв'язки з окремими регіонами мали служити своєрідними відправними точками для слідчих апаратів органів ДПУ округів (областей) в плані організації та проведення слідчих дій, підготовки відповідних процесуальних документів, які мали виглядати більшменш правдоподібно.

У середині 20-х - першій половині 30-х років близько 30-40% архівно-слідчих справ (залежно від регіонів) не відзначалося вищенаведеною докладністю. Йдеться про кримінальні справи репресованих, в першу чергу, про членів колишніх політичних партій - РСДРП, УКП, УПСР, ЕКП та інших, які готувалися до розгляду у позасудовому порядку Особливою нарадою при Колегії ОДПУ СРСР судовою трійкою при Колегії ДПУ УСРР. Як правило, всі процесуальні матеріали в них грунтувалися на констатації колишньої політичної діяльності звинувачених, не підкріплювалися конкретними прикладами поточного періоду. Останнє відкривало широкі можливості для свавілля з боку колишніх спецслужб.

Подібні негативні тенденції найбільш яскраво простежуються у архівно-слідчих справах наступного періоду - другій половині 30-х років, коли політичні репресії громадян набули найбільш масового характеру. На спрощеність ведення справ націлювала, зокрема, прийнята після вбивства С.М.Кірова за ініціативою Й.В.Сталіна постанова ЦВК СРСР від 1 грудня 1934 р., яка зобов'язувала слідство вести справи у підготовці і здійсненні терористичних актів прискореним порядком, судовим органам не приймати до розгляду клопотання про помилування, а НКВС - приводити виконання вироків до вищої міри покарання негайно. Практично зазначеним документом поновлювалась "надзвичайщина", обмежена листопадовим 1934 р. пленумом ЦК ВКП(б).

Істотна спрощеність проведення слідства обумовила зростання в другій половині 30-х років відсотку кримінальних

справ, розглянутих у позасудовому порядку. До лютого 1939 р. в СРСР таким чином лише до ув'язнення, вислання та заслання було засуджено 2 млн. 100 тис.громадян[80]. Останній показник не наводить загальної кількості засуджених до смертної кари. Однак, як свідчить начальник УНКВС Каменець-Подільської області Михайлов, лише в ній на 27 січня 1939 р. в позасудовому порядку було засуджено до смертної кари 12657 громадян[81].

Одночасно з цим, в порівнянні з попередніми роками, суттєво збільшувалась кількість групових кримінальних справ. Останнє обумовлювалось новим курсом вищого політичного керівництва, НКВС СРСР та УРСР на викриття організованого взаємозв'язаного антирадянського контрреволюційного підпілля.

В досліджуваний період в діяльність органів НКВС поступово увійшла практика встановлення лімітів на репресії громадян по 1-й і 2-й категорії.

Так, нарком внутрішніх справ України І.М.Леплевський 5, 29 вересня, 11 грудня 1937 р. звертався до НКВС СРСР з проханням збільшити ліміти на репресії громадян по 1-й (розстріл) і 2-й (ув'язнення) категоріях[82]. Не відзначався особливою лояльністю і наступник І.М.Леплевського - О.І.Успенський, який у своєму листі до наркома внутрішніх справ М.Єжова від 17 лютого 1937 року просив санкції на утворення при НКВС судової трійки за участю 2-го секретаря ЦК КП(б)У М.Бурмистренка і т.в.о. Прокурора УРСР Єгеніна та встановлення додаткових лімітів для України по 1-й категорії в розмірі 15 тис.чоловік[83].

Подібні звернення, як переконуємося, грунтувалися на поданнях з місць. Так, 28 квітня 1938 р. начальник Вінницького обласного управління НКВС І.М.Корабльов в листі до наркома внутрішніх справ УРСР писав: "Наданий по трійці ліміт використаний повністю. Є ряд закінчених справ - повстанські загони, що підлягають розгляду трійкою. До вирішення питання в центрі про загальне збільшення ліміту прошу надати мені додатковий ліміт за рахунок одного з управлінь НКВС, хоча б поки що на 300-500 чоловік першої категорії"[84].

Як правило, масові каральні операції з встановленими лімітами в колі працівників НКВС мали ще іншу назву - альбомних операцій, оскільки всі матеріали на заарештованих розглядалися позасудовими органами на основі спеціально сформованих альбомів, що містили стислу інформацію про

громадян (прізвище, ім'я, по батькові, рік та місце народження, пропозиції щодо категорії засудження). Сформовані в управліннях альбоми затверджувались позасудовими органами. Причому, при оформленні документів допускалися численні помилки, неточності тощо.Останнє підтверджує лист начальника 1-ого спецвідділу НКВС СРСР начальнику управління НКВС по Кам'янець-Подільській області Жабрєву від 23 червня 1938 р.: "На підставі Вашого №3007453 від 28 квітня 1938 р. в протокол №885 від 2 лютого 1938 р. внесено наступний зміст: на сторінці 12, порядковий №138 виправлено: "Рудницького Марьяна Кайтановича" на "Рудницького Марьяна Сильвестровича". Внесіть відповідні виправлення в копії протоколу. Приведіть до виконання вирок про розстріл Рудницького Марьяна Сильвестровича. Про виконання доповісти"[85].

Про те, як формувалися альбоми, яскраво засвідчив на допиті начальник УНКВС по Полтавській області О.Волков, який розповідав: "Коли з НКВС СРСР надійшли протоколи рішень для приведення вироків до виконання, то не було жодного протоколу, в якому не було б розходжень в іменах, по батькові, роках народження тощо у кількох заарештованих. Виходило, що засуджений один чоловік, а утримується нібито інший. При подальшій перевірці виявлялося, що при складенні альбому були переплутані установчі відомості. Коли це почало перетворюватися в систему, я доручив співробітникам Костю і Беленцю ретельно перевірити і з'ясувати причину, звідкіля бере початок така плутанина. Назаров [співробітник УНКВС -авт.], тоді показав, що роботу по укладанню альбому проводив колишній начальник 3-ого відділу Олександров-Вінницький (заарештований) і Богров, який заявив, що альбомні довідки складалися по телефону. Богров дзвонить по телефону начальникам райвідділів і питає, які справи є у них по альбому. Начальники райвідділів говорять, що у них є справи, але вони ще не готові, а, можливо, по деяким навіть не починалося слідство. Богров, незалежно від цього, вимагає не лише установчих даних на заарештованого, але і матеріал звинувачення. І ось альбомна довідка готова і надсилається для позасудового розгляду до Москви. Справ до альбомів не вимагали, їх треба було висилати лише після приведення вироків до виконання для зберігання в архіві, тому зловживати було можливо скільки завгодно"[86].

На численні зловживання місцевих управлінь у оформленні альбомних довідок, справ, актів про виконання вироків

звернув увагу у своєму листі №501128 від 4 січня 1939 р. заступник наркома внутрішніх справ УРСР Кобулов, який вказав, що "документи засуджених НКВС СРСР у особливому порядку та особливими трійками по 1-й категорії в ряді обласних управління НКВС УРСР знаходяться у жахливому стані[87].

Таким чином, сам процес формування і оформлення кримінальних справ в 1918 - початку 20-х рр., середини 20-х - початку 30-х рр., другої половини 30-х рр. мав істотну різницю, яка визначалося цілим рядом важливих чинників і, в першу чергу, підходами вищого політичного керівництва до характеру, цілей, завдань каральної політики, її політичного та правового обгрунтування.

Другою важливою ознакою, за якою можна класифікувати архівно-слідчі справи, є кількість притягнутих у зв'язку з ними осіб, тобто поділяти їх на одиночні і групові. При цьому доцільно відзначити, що співвідношення між одиночними і груповими справами на певних етапах істотно різнилася. Якщо групові справи, заведені 1926-1927 рр. умовно взяти за нуль, то 1937-1938 рр. їх кількість зросла, за нашими підрахунками, приблизно в 300 разів. Практика порушення групових кримінальних справ найбільш яскраво спостерігається в період масової колективізації, коли будь-який опір заходам радянської влади розглядався як контрреволюційна вихватка. У відповідності з директивою голови ОДПУ СРСР Г.Ягоди від 18 січня 1930 р. органи Держполітуправління України вже до 9 лютого 1930 р. заарештували на території України 11865 чол., які за заявою ДПУ УСРР були членами 334 контрреволюційних організацій, груп, що "готувалися до повстання"[88]. Наприклад, у справі контролю дійсної повстанської організації, яка нібито діяла в с.Лисиця Миньковецького району Кам'янець-Подільського округу було притягнуто 35 осіб. Останні, за твердженням слідства, "активно проводили агітацію серед населення села проти всіх заходів, що проводилися радянською владою, використовуючи несвідомих жінок, що піддавалися агітації цієї контрреволюційної зграї"[89].

У іншій справі - "Української повстанської організації", викритої Кам'янець-Подільським прикордонним загоном ДПУ у квітні-травні 1931 р., було заарештовано більше 100 осіб - селян, представників інтелігенції, духовенства[90].

В другій половині 30-х років практика формування групових справ набула ще більшого поширення. Як засвідчив на допиті 1939 р. колишній начальник УНКВС по Кам'янець-

Подільській області І.Жабрєв: "Успенський [нарком внутрішніх справ УРСР- авт.] в практичній роботі вимагав викриття всеукраїнських центрів контрреволюційних формувань з метою галасливих кампаній і демонстрацій проведеної роботи"[91]. Підтвердженням вищенаведених слів може служити і той факт, що серед 89 тис.заарештованих в першій половині 1938 р. громадян, жоден не був "конрреволюціонером-одиноком", всі входили до якихось контрреволюційних організацій[92]. В центральному апараті НКВС, а також в ряді місцевих управлінь заборонялося реєструвати заарештованих без чітко визначеної приналежності до контрреволюційної організації. Причому не обходилось без курйозів. Так, командир 75-ої стрілецької дивізії комбриг З.П.Тищенко, заарештований 18 лютого 1938 р., допитувався відразу по 3-ом напрямкам, як "учасник військово-фашистської змови", "антирадянської націоналістичної організації" та "антирадянської контрреволюційної організації червоних партизанів". Активно розроблялися на слідстві і його зв'язки з "Польською організацією військовою"[93]. Подібні приклади були непоодинокими.

Як правило, групові кримінальні справи для більшої достовірності формувалися на основі таких основних принципів: а) територіального (за місцем проживання членів "контрреволюційних організацій); б) професійного (за спільністю професійних інтересів заарештованих); в) на основі фактів колишньої приналежності до різних політичних партій і громадських організацій (справи членів товариства "Просвіта", "боротьбістів" тощо); г) за національною ознакою (в процесі "викриття польських, німецьких, румунських та інших контрреволю-ційних націоналістичних організацій").

Характеризуючи загальні принципи групових справ, не можна не відзначити, що в ході масових каральних операцій 20-30-х рр. ці принципи нерідко порушувалися, внаслідок чого "викриті контрреволюційні організації" іноді складалися з цілком випадкових людей, чиї долі до цього ніколи не пересікалися.

Розподіл архівно-слідчих справ на одиночні і групові дозволяє не лише простежити основні етапи каральної політики, з'ясувати її характерні особливості. Як переконуємося на практиці, аналіз групових архівно-слідчих справ відкриває більш широкі можливості для виявлення і обгрунтування самого моменту їх фальсифікації, оскільки в процесі штучного притягнення в одній справі значної кількості осіб слідчому

апарату не завжди вдавалося в короткі терміни логічно обґрунтувати їх зв'язки, звести воєдино до спільно знаменника протоколи допитів, очних ставок тощо.

Наявні архівно-слідчі справи можна класифікувати і за соціальним складом заарештованих. Як свідчать О.Горланов та А.Рогинський, які за підтримкою Міжнародного культурно-просвітницького товариства "Меморіал" отримали допуски до широких документальних масивів колишніх спецслужб, в органах ДПУ-НКВС особливо в 20-х - першій половині 30-х рр. до статистичної звітності по соціальному складу ставилися з особливою серйозністю. Свідченням цього можуть служити постійне оновлення рубрикаторів, підготовка численних інструкцій щодо визначення приналежності заарештованого до тієї чи іншої категорії. В контексті розв'язання зазначеного завдання апарати органів ОДПУ-НКВС завжди користувалися двома ознаками - тогочасне соціальне становище заарештованого та його соціальне минуле[94].

В своєму остаточному варіанті на середину 30-х років рубрикатор налічував такі позиції: 1) колишні куркулі; 2) колишні люди (поміщики, торговці та ін.); 3) декласований елемент; 4) служителі релігійного культу; 5) кустарі; 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери; 7) службовці; 8) селяни-одноосібники; 9) колгоспники; 10) робітники; 11) червоноармійці, молодший комсклад РСЧА, ПО, ВВ, НКВС; 12) командний склад РСЧА, ПО, НКВС, ВВ; 13) співробітники НКВС[95].

Разом з тим, докладність рубрикаторів та наявність численних інструкцій не гарантувала об'єктивної картини у визначенні соціального стану заарештованого. Особливо часто непорозуміння виникали в тих випадках, коли останній відразу підпадав під обидві категорії. Наприклад, дрібного банківського чиновника в період царату, що займав аналогічне становище в роки радянської влади можна було зарахувати як до категорії службовців, так і "колишніх людей". До того ж, директиви НКВС СРСР та УРСР про недоцільність включення в "близькі прошарки" осіб, що фактично належать до "ворожих класів" і навпаки, покладали остаточне вирішення цього питання на сумління слідства.

Яскравим свідченням висловленої думки може служити лист начальника 1-ого спецвідділу НКВС УРСР Назаренка №401926 від 25 серпня 1938 р. начальникам ряду обласних

управлінь. В ньому, зокрема, говорилося: "За наказом народного комісара внутрішніх справ УРСР, комісара державної безпеки 3-ого рангу т.Успенського повертаю статистичні таблиці про арештованих і засуджених по вашій області за період з 1-ого жовтня 1936 р. по 1 червня 1938 р. В надісланому вами звіті показана велика кількість репресованих соціально-близьких нам людей (службовців, робітників і колгоспників). Необхідно негайно перепровірити відомості про соціальний склад заарештованих з тим, щоб всіх осіб, що мають компрометуюче соцполітминуле (колишні куркулі, торгівці, власники підприємств, служителі культу, білі, офіцери царської армії, петлюрівці, махновці, боротьбісти, меншовики, перебіжчики, сіоністи, що раніше судилися тощо) показати у відповідних графах статтаблиці "колишній куркуль, колишні люди, декласований елемент тощо..."[96].

Незважаючи на свою певну умовність, класифікація архівно-слідчих справ за соціальним станом заарештованих і засуджених дає можливість проаналізувати, які верстви населення в першу чергу стали об'єктом репресивної політики, знайти і довести реальний зв'язок відповідних показників з конкретними заходами радянської влади у сфері економіки, внутрішньої політики, ідеології. Наприклад, масова колективізація та опір її проведенню спричинили масові репресії серед селянства, зростання з геометричною прогресією кримінальних справ на численні повстанські організації в різних регіонах України. В іншому випадку, доктор історичних наук В.О.Пащенко нерозривно пов'язує розгнуздані акти релігійної кампанії, санкціоновані рішеннями вищого політичного керівництва країни з сплесками репресій серед духовенства[97].

За аналогією з соціальним станом певна умовність, наявна в процесі класифікації архівно-слідчих справ за національною ознакою. По-перше, її застосування дозволяє довідатися про конкретні втрати українського населення республіки, національних меншин в Україні на різних історичних етапах, пов'язати їх із змінами в підходах до реалізації національної політики. Так відомо, що відхід вищого політичного керівництва СРСР на рубежі 20-30-х рр. від широко задекларованих принципів політики "коренізації" супроводжувався посиленням репресій щодо національних меншин. Лише 1937-1938 рр. крім українців (131635 чол.) в Україні було репресовано поляків - 44467 чол., німців - 25017 чол.,

росіян - 191999 чол., євреїв - 7798 чол., білорусів - 2206 чол., румун - 1496 чол., латишів - 1788 чол., татар - 204 чол., литовців - 249 чол., вірменів - 504 чол., естонців - 160 чол., японців - 39 чол., корейців - 103 чол., іранців - 452 чол., китайців - 145 чол., узбеків - 144 чол., грузинів - 22 чол., башкирів - 4 чол.[98].

По-друге, класифікація архівно-слідчих справ за національністю репресованих обумовлена необхідністю висвітлення причин і шляхів "викриття" численних контрреволюційних організацій в середовищі національних меншин, яких лише в першій половині 1938 р. в республіці було ліквідовано 715, з них польських - 486, німецьких - 201, румунських - 28[99].

В процесі класифікації архівно-слідчих справ не можна, на нашу думку, не брати до уваги їх політичне забарвлення, яке переконливо демонструє ставлення вищого політичного керівництва до певних політичних сил, які діяли в Україні напередодні Жовтневих подій 1917 р., в перші роки становлення радянської влади, проявів інакодумства в партії та державі у наступні десятиріччя. У відповідності з спеціально розробленим рубрикатором в першій половині 30-х років всі заарештовані громадяни поділялися на категорії за таким політичним забарвленням: троцькісти, праві, децисти, шляпніківці, м'ясниківці, есери, меншовики, анархісти, кадети, монархісти, церковники та сектанти, білогвардійці, члени контрреволюційних націоналістичних організацій - українських, білоруських, грузинських, вірменських, тюрксько-татарських, панісламістських, фінно-карельських, сіоністських, фашистських тощо[100].

Цілком правомірною є також класифікація архівно-слідчих справ за характером інкримінованого злочину. Їх кількісні показники здебільшого також визначалися характером і спрямованістю репресій на тому чи іншому етапі. Наприклад, в першій половині 20-х рр. в контексті діяльності вищого політичного керівництва і підпорядкованих йому правоохоронних органів на перший план виходили засудження у справах, пов'язаних з "контрреволюційною діяльністю", "контрреволюційною агітацією", в другій половині 20-х - початку 30-х рр. у зв'язку з роздмухуванням жупелу боротьби з шкідництвом у промисловості та сільському господарстві досить чисельними стали справи у зв'язку з "шкідництвом",

"диверсією" тощо. Зініційовані НКВС СРСР та УРСР операції по полякам, німцям, латишам, харбінцям та іншим обумовило зростання кількості справ по шпигунству. Простежити кількісні показники заарештованих за характером інкримінованих злочинів у період "великого терору" 1937-138 рр. можна за таб. 4.2[101].

Останньою важливою ознакою для класифікації архівно-слідчих справ можна вважати порядок розгляду справи (судовий чи позасудовий), причому, як і у всіх попередніх випадках, на різних етапах їх співвідношення було різним. У 1918 р. - на початку 20-х рр. від 70-80% всіх справ розглядалися у позасудовому порядку. В наступне десятиріччя на основі проведених реформ в правоохоронних органах, внесення змін до кримінального і кримінально-процесуального кодексів була зроблена спроба розширити можливості судових установ.

В другій половині 30-х рр. знову невиправдано і необгрунтовано знову розширювалися повноваження позасудових органів. Так, наказом НКВС СРСР від 27 травня 1935 р. в НКВС-УНКВС республік, країв і областей були утворені трійки НКВС з правами Особливої наради. На місцях до їх складу входили начальник УНКВС або його заступник, начальник відділу УНКВС, що розслідував справу, а також прокурор або його заступник. Згадані трійки мали право ухвалювати рішення про вислання, заслання або ув'язненння у виправно-трудових таборах терміном до 5 років[102].

Дещо пізніше, у зв'язку з проведенням масових каральних операцій щодо "колишніх куркулів, членів антирадянських партій, білогвардійців, жандармів і чиновників царської Росії, бандитів, реемігрантів, учасників антирадянських організацій, церковників і сектантів, кримінальних злочинців і рецидивістів" наказом НКВС СРСР від 30 липня 1937 року були створені республіканські, крайові, обласні трійки з правом засудження громадян по першій категорії (вища міра покарання) та по другій категорії (ув'язнення у ВТТ та в'язниці терміном до 8-10 р.). Зазначеним наказом був затверджений і персональний склад трійок, куди мали входити під головуванням наркома внутрішніх справ, начальника обласного, крайового УНКВС, перший секретар ЦК Компартії союзної республіки, обкому, крайкому партії, республіканські, крайові, обласні прокурори[103]. При цьому персональний склад трійок розглядався і затверджувався політбюро ЦК

ВКП(б). Так, 23 липня 1937 р. та 17 серпня 1937 р. вище політичне керівництво країни розглядало і перезатверджувало склад трійки по Вінницькій області[104].

Масові каральні операції, обумовлені наказами НКВС СРСР від 11 серпня 1937 р. та 20 вересня 1937 р., покликали до діяльності такі позасудові органи як вища, республіканські, крайові, обласні двійки. В даному випадку людські долі вирішували наркоми внутрішніх справ СРСР, союзних республік, начальники УНКВС країв, областей спільно з союзним, республіканськими, краєвими, обласними прокурорами. Про обсяги роботи зазначених позасудових органів свідчить протокол засідання вищої двійки за участю наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова та

Генерального прокурора СРСР А.Вишинського №885 від 2 лютого 1938 р., за яким було засуджено 200 жителів Кам'янець-Подільської області: 198 - до смертної кари; 2 - до десятирічного ув'язнення[105]. Загальне співвідношення засуджених громадян у судовому і позасудовому порядку у 1937-1938 рр. можна простежити за таб. 4.3.

Як видно з наведеної таблиці з 197617 громадян України 180231 було засуджено у позасудовому порядку[106].

Запропонована нами класифікація в умовах сучасного рівня опрацювання зазначеного корпусу документів не може вважатися вичерпною і універсальною. Разом з тим, її використання дозволяє впритул підійти до таких методів опрацювання архівно-слідчих справ як контент-аналіз, відкриває можливості для застосування новітніх технологій комп'ютерної обробки, закладає основи для створення Банку даних про політичні репресії в Україні, обумовленого реалізацією Державної програми підготовки науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією".

В контексті подальшої розробки архівно-слідчих справ та введення їх в науковий обіг важливим залишається питання, пов'язане з визначенням їх внутрішньої структури, яка, незважаючи на певні незначні зміни, залишалася досить сталою протягом 20-30-х років. Характеризуючи структуру архівно-слідчих справ, необхідно взяти до уваги процедуру вилучення з них документів в процесі передачі до державних архівів, яка на сьогодні не дозволяє уявити досліджуваний корпус документів у повному обсязі. На негативні наслідки препарування архівно-слідчих справ одним з перших звернув С.І.Білокінь, який аргументовано довів, що вилучення документів з архівних справ, проведені в останні три десятиріччя, істотно змінили

картину, необхідну для відтворення тогочасних подій[107]. Останнє підтверджує дослідження О.В.Гранкіної, Д.В.Омельчука, Н.П.Московченко, які, спираючись на архівно-слідчі справи, передані до ЦДАГО України, не змогли подати докладного переліку документів, наявних в АСС до їх надходження на державне зберігання[108].

Разом з тим, вищеозначені автори, попри всі труднощі, відсутність необхідної повноти інформації, вперше в українській історіографії зробили спробу охарактеризувати для дослідників структуру архівно-слідчих справ.

Необхідним елементом архівно-слідчої справи є титульна сторінка, оформлення якої на різних етапах мало свою особливість. Останнє стосується титульних сторінок, перш за все, групових кримінальних справ, які, на відміну від одиночних, заповнювалися у 2-х варіантах. В першій половині 20-х років - на початку 30-х рр. кожна з порушених справ отримувала свою умовну назву, що проходила як по оперативним документам, так і в інформаціях для широкого загалу. Яскравим прикладом цього можуть служити справи "Козацької Ради", "Київського центру дій", "Уряду УНР"[109], "Спілки визволення України"[110], "Українського національного центру" та інші. В середині 30-х років титульні сторінки АСС, зважаючи на зростаючу кількість порушених кримінальних справ, шифрувалися за прізвищем одного з арештованих. Наприклад: "Вигорук І. та ін."[111]. Причому, далеко не завжди у шифруванні кримінальної справи зберігався алфавітний принцип. В ряді випадків кримінальна справа шифрувалася за прізвищем першого заарештованого або керівника тієї чи іншої організації чи групи, визнаного слідством. На титульній сторінці кримінальної справи обов'язково вказувалися номер реєстрації у відповідному органі ВУНК-ДПУ-НКВС, число, місяць, рік її порушення та закінчення. Пізніше в процесі перегляду справ на предмет зняття з оперативного обліку та реабілітації всі кримінальні справи отримували відповідні кодифікаційні номери. Наприклад, в центральному апараті КДБ-СБУ зазначені справи разом з відповідним новим реєстраційним номером кодифікувалися літерами ФП ("фонд припинених справ"). В ряді обласних управлінь новому реєстраційному номеру передували літери "П" ("припинені"), "С" ("снятые" - "зняті") або нуль, які визначали характер їх зберігання і використання. Не зашифровані таким чином кримінальні справи свідчать про відсутність повної або часткової підстави (на основі чинного законодавства) для реабілітації громадян.

Наступним важливим процесуальним елементом АСС є постанова відповідного оперативного працівника про прийняття кримінальної справи до виробництва, затверджена його безпосереднім керівником - головою ДПУ або заступником голови, наркомом або заступником наркома внутрішніх справ республіки, начальником управління або відділу НКВС та ін. В ній містилася інформація щодо підстав порушення кримінальної справи. Ними могли бути наявна оперативна інформація, директиви партійних та виконавчих органів, публікації в центральній та місцевій пресі, листи громадян.

Яскравим прикладом партійних директив щодо порушення кримінальних справ може служити шифрограма секретаря ЦК КП(б)У П.П.Постишева заступнику голови ДПУ УСРР від 9 жовтня 1935 р. під грифом "Особисто-Цілком таємно" "Про факти шкідництва на одному з українських промислових підприємств". В ній серед іншого говорилося: "...ЦК КП(б)У пропонує якомога швидше заарештувати всю цю зграю, ще глибше перевірити всі кадри заводу"[112]. Подібні директиви надходили до окружних (обласних) відділів ДПУ-НКВС і відповідних місцевих партійних комітетів.

Прикладом порушення кримінальної справи на основі оперативної інформації може служити АСС щодо уродженця м.Фельштин Проскурівського повіту Подільської губернії військовослужбовця Д.Т.Мазура. В ній відзначалося, що капітан Д.Т.Мазур "...є агентом польської розвідки і за її завданням проводив контрреволюційну, шпигунську та шкідницьку діяльність у Червоній Армії"[113]. В іншому випадку групова кримінальна справа була порушена на основі заяви у жовтні 1937 р. кількох колгоспників с.Варшиця Калинівського району Вінницької області, в якій говорилося, що у згаданому населеному пункті "...орудує банда шкідників, петлюрівців, ворогів народу[114].

Незважаючи на свою певну однотипність, відсутність докладної інформації про причини і мотиви порушення кримінальної справи, постанови про прийняття кримінальної справи до виробництва представляють певний інтерес для дослідника, дозволяють визначити у сукупності з іншими процесуальними документами ступінь фальсифікацій кримінальної справи. Наприклад, нами виявлено чимало випадків, коли порушення самої кримінальної справи мотивувалось приналежністю громадян до однієї "контрреволюційної антирадянської організації, а у звинувачувальних висновках констатувалася

їх приналежність до іншої. Так, щодо М.Чауса та його семи односельчан с.Скрицьке Липовецького району Вінницької області кримінальна справа порушувалася на основі оперативних матеріалів про їх приналежність до "Української націоналістичної контрреволюційної організації", а у звинувачувальних висновках вже відзначалося, що зазначені особи утворили "одну з найактивніших боївок ПОВ". Якщо сумістити час порушення і завершення справи 3 серпня та 27 серпня 1937 р. з часом оголошення оперативного наказу наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова №00485 від 11 серпня 1937 р. "Про фашистсько-повстанську шпигунську, диверсійну, поразницьку та терористичну діяльність польської розвідки в СРСР", то стає зрозумілою причина такої метаморфози[115]. Аналогічним чином слід розцінювати постанови на арешт, наявні в кожній кримінальній справі.

Чимало необхідної інформації можна отримати в процесі зовнішнього дослідження ордеру на арешт та обшук, який, у відповідності з діючим тоді положенням, зберігав чинність протягом 2-х днів, мав свій реєстраційний номер, містив прізвище особи, що підлягала арешту, працівника, якому це доручалося, а також дату видачі. Пізніше, в кінці 30-х років до ордеру на обшук додавався відривний талон, який разом із заарештованим мав передаватися адміністрації слідчої тюрми. Однак, в ряді випадків це правило не виконувалося і відривний талон разом з основною частиною підшивався до кримінальної справи. Підтвердженням цього може служити справа П.К.Ментеля, заарештованого 16 жовтня 1939 р.

При ознайомленні з ордером на арешт і обшук в першу чергу впадає у вічі невиправдана недбалість, виявлена при його оформленні. Так, далеко не завжди в документах вказувалось ім'я оперативного працівника, допускалися помилки в прізвищах громадян, що підлягали арешту. В ряді ордерів не вказувалися дати їх видачі. Так, в ордері на арешт командира 47-ої авіадесантної бригади Ф.Ф.Кармалюка, підписаному заступником наркома внутрішніх справ СРСР М.Фриновським, вказувалися лише місяць та рік видачі, що було явним порушенням кримінально-процесуального кодексу[116]. Деякі ордери були датовані часом вже після фактичного арешту громадян. Останнє свідчило про те, що санкція отримувалася заднім числом і сам арешт виявлявся незаконним.

Картину та обставини арешту значною мірою доповнюють протоколи обшуку, в яких подавалися списки вилучення

речових доказів "антирадянської літератури, щоденників, фотокарток", зброї, цінних речей тощо. Залишаючи поза увагою значення згаданих документів для вирішення соціально-правових, майнових питань, пов'язаних з реабілітацією громадян, зазначимо, що вони дозволяють з'ясувати громадську позицію ряду політичних діячів, простежити долю наукової, творчої спадщини багатьох українських вчених, діячів літератури і мистецтва, зрозуміти психологію простих людей - робітників і селян, які стали учасниками і свідками тих трагічних подій. Особливо це стосується матеріалів, що долучалися до справи як речові докази і не підлягали знищенню на основі спеціально затверджених актів. Так, у справі "Уряду УНР", порушеній на початку 20-х рр., як речові докази збереглися унікальні за своїм змістом записки відомого політичного діяча періоду національно-визвольних змагань 1917 - початку 20-х рр. В.О.Голубовича, в яких він висловлював свій непересічний погляд на тогочасні суспільні процеси[117]. У справі члена Славутської народної управи як речові докази фігурують окремі звернення Центральної Ради, повідомлення інформаційного бюро армії УНР, примірники деяких періодичних видань[118]. У груповій справі, порушеній в 1933 р. проти українських музейних працівників, збереглися щоденники, листи, подорожні замітки таких відомих музейників, пам'яткоохоронців як С.Таранушенко, Д.Гордєєв, В.Зуммер, в яких розкриваються культурні процеси в Україні середини 20-х-початку 30-х рр.[119].

Краще зрозуміти сутність подій і явищ, що відбувалися у подільському селі в період масової колективізації, дозволяють долучені до групової справи жителів сіл М.Юначек та Подлящик Антонінського району Вінницької області вірші та оповідання 19-річного К.Пасічника. В одному з них, присвяченому засланому на Північ батькові, він писав:

"Батьку! ...Я мучуся душею
на "вільній" землі,
Я лину до правди,
і борюся за правду
За нарід, що "волі" ярмо
несе на собі" [120].

В процесі реабілітації та перегляду архівно-слідчих справ, за рішенням керівництва Служби безпеки України ряд речових доказів - приватних документів, листів, щоденників, фотокарток було передано до музеїв, науково-дослідних установ.

Зокрема, з справи "Спілки визволення України" був вилучений щоденник С.О.Єфремова, відданий для опрацювання в Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім.Вернадського[121].

Подібна практика вилучення з архівних справ оригіналів документів здається нам не виправданою і необдуманою, оскільки значною мірою порушує структуру АСС, утруднює їх логічну і текстологічну критику як історичного джерела, не дозволяє повною мірою визначити достовірність цілого ряду суміжних документів.

Характеризуючи процесуальні документи архівно-слідчих справ, ряд дослідників цілком справедливо твердять, що в разі різноманітних розбіжностей, найбільшої довіри заслуговує анкета заарештованого[122]. Заповнена власноручно або зі слів заарештованого, вона у вказаних параметрах передає короткі біографічні відомості про репресованого. В достовірності викладених даних значною мірою були зацікавлені і органи ВУНК-ДПУ-НКВС, оскільки саме на їх основі формувалися загальносоюзні, республіканські і місцеві обліки, які служили основою для усієї оперативної роботи.

Доцільно відзначити, що анкета заарештованого протягом 20-30-х років не мала своєї усталеної форми і неодноразово зазнавала змін у відповідності з внутрішніми вимогами і інструкціями. Характерно, що найбільш докладно виглядає анкета, впроваджена органами ВНК-ВУНК в 1919-1920 рр. Вона налічувала 26 пунктів, 22 з яких заповнювалися безпосередньо заарештованими. Крім традиційних запитань щодо прізвища, ім'я, по батькові, громадянства, національності, освіти, місця народження, військової повинності, місця проживання, відомостей про склад сім'ї, в обов'язковому порядку в анкеті вимагалась інформація про рід занять і місце роботи від початку 1-ої Світової війни до жовтня 1917 р., з жовтня 1917 р. по день арешту, а також особисту приналежність до політичних партій та рухів. Із згаданої анкети заарештованого можна також довідатися про можливі репресії з боку царського уряду, періоду Центральної Ради, правління гетьмана Скоропадського, Директорії, під час денікінського та польського окупаційних режимів[123].

На відміну від попередньої, анкета, розроблена органами ДПУ в середині 20-х років, виглядає дещо спрощено, оскільки переважна більшість її граф уже не вимагала власноручного заповнення. Зокрема, заарештованому пропонувалося лише

підкреслити наперед заготовлені трафарети відповідей щодо роду занять (сільське господарство, державна промисловість, державні установи, приватна чи державна торгівля, кооперація, транспорт, армія і флот, міліція, органи ДПУ, громадські організації та інші), соціально-професійна приналежність (куркуль, середняк, бідняк, батрак, адміністратор, службовець, робітник, господар, червоноармієць, комсклад, особа вільної професії, учбовець, духовенство, кустар, без певних занять).

Дещо трансформувалася в новій анкеті графа щодо партійної приналежності заарештованого. Тепер в ній чітко вказувався ряд політичних партій і рухів, причетності до яких надавалося особливого значення (меншовики, ліві і праві есери, сіоністи тощо)[124].

Характерно, що в 20-30-ті рр. запитальник в анкетах заарештованих складався, як правило, національною мовою тієї республіки, на території якої порушувалась справа. На Україні, за невеликим виключенням, бланки зазначених документів були україномовними. У справі відомого українського мистецтвознавця П.М.Жолтовського нами виявлено бланк анкети ДПУ Грузії, складений грузинською мовою, одночасно продубльований російською[125].

В середині 30-х років в практику діловодства були запроваджені універсальні анкети російською мовою, які виглядали дещо компактніше, однак містили ряд нових граф щодо відомостей про службу в Червоній Армії, "білих та інших контрреволюційних арміях", "бандах, контрреволюційних організаціях та повстаннях". Пропонувалось також охарактеризувати свою громадсько-політичну діяльність, вказати власні нагороди в роки радянської влади (орден, грамота, зброя та ін.).

Якщо анкети заарештованих громадян України, незважаючи на певні розбіжності в 20-30-х роках, мало в чому різнилися між собою, то принципово в новій формі була укладена анкета для перебіжчиків, які в силу різних причин переходили на територію СРСР. Її докладність засвідчує вже той факт, що вона містила 43 поставлених запитання. Крім біографічних відомостей, характеристики професійної діяльності, в ній вимагалося подати інформацію чисто розвідувального характеру: про дислокацію військових частин, складів, форми і методи роботи польських розвідорганів, назвати всі відомі прізвища керівників владних структур, військових командирів та ін. Цілком очевидно,

що подібна анкета служила одним з каналів отримання розвідданих про сусідні держави.

Характеризуючи наявну в анкетах заарештованого інформацію, не варто перебільшувати їх достовірність. Так, на початку 20-х років ряд заарештованих приховували або применшували свою участь в діяльності установ та організацій царського режиму, Української Народної Республіки тощо. Наприклад, С.І.Яковчук-Пазурич, який мав неабиякі зв'язки в урядових колах УНР на слідстві в листопаді 1920 р. - лютому 1921 р. видав себе за скромного службовця Славутської волостної Народної Управи[126]. Аналогічним чином повівся товариш міністра в єврейських справах уряду УНР Е.М.Боград, який в 1927 р. намагався відмежуватися від найбільш активних моментів своєї діяльності[127].

По-друге, знаючи ставлення радянської влади до т.з. "антирадянських партій і рухів", деякі заарештовані прагнули затаювати свою участь в їх місцевих організаціях. По-третє, в ході масових операцій проти нацменшин (поляків, німців, румун тощо) інколи було вигідно не називати своєї справжньої національності.

Не завжди повно в анкеті подавалися відомості про рідних. Усвідомлюючи навислу над ними небезпеку, певна частина заарештованих "забувала" називати своїх братів, сестер, дітей. Разом з тим, означені фактори лише частково впливають на визначення достовірності інформації, викладеної в анкетах заарештованого, які можуть служити своєрідною відправною точкою для з'ясування долі репресованого, аналізу інших процесуальних документів.

Для усвідомлення психологічного стану заарештованого важливу роль іноді відіграють фотокартки (профіль, анфас), зроблені у в'язниці. Сам факт, наскільки впевнено особистість витримувала цю вкрай неприємну процедуру, засвідчував її повну покірність або нескореність слідству, готовність всілякими засобами відстоювати свою правоту. Крім того, зазначені фотокартки чи не єдині в розпорядженні дослідника, які нехай з долею суб'єктивізму, але свідчать про інтелектуальний рівень заарештованого, його духовні запити, певні особливості характеру.

Виняткової професійної підготовки, ерудиції, громадської зрілості, внутрішнього такту вимагає опрацювання наявних в архівно-слідчих справах протоколів допитів, очних ставок заарештованих. При цьому, необхідно взяти до уваги такі ос-

новні фактори як психологічний стан заарештованого, мету, завдання і умови формування зазначених документів, їх наслідки як для заарештованого, так і причетних до нього осіб.

Психологічний тиск на заарештованого починався вже від самого моменту арешту. Останній, як правило, здійснювався вночі у вигляді утаємниченої акції. Нерідко навіть найближчі родичі не мали змоги протягом кількох днів, а то і тижнів довідатися про долю заарештованого. Для багатьох це залишалося секретом навіть після засудження і смерті.

Наступним етапом психологічної обробки заарештованих була їх підготовка до слідчих дій. Характерно, що більше ніж в 70% опрацьованих нами справ допити заарештованого розпочиналися не одразу після арешту, а через кілька днів, тижнів, а в крайніх випадках навіть місяців. В такому разі можна припустити, що перші допити або не протоколювалися, або ж заарештований у невідомості в багатолюдній камері тривалий час очікував своєї долі.

Одночасно з цим в тюремних камерах широко використовувалися можливості секретної агентури, які виконували функції "квочок" та "штовхачів", - вислуховували все, про що говорили в'язні або ж умовляли останніх дати необхідні для слідства покази. Подібний приклад наводить у своїй праці А.Малигін, коли до заарештованого Вінницьким обласним управлінням НКВС О.Скалодуба підсадили "штовхача", знайомого по роботі в комвузі і той дав фальшиві свідчення за його умовлянням: "Якщо хочеш залишитися живим, - порадив "штовхач", - то підписуй все, що від тебе вимагає слідчий, а на суді себе реабілітуємо"[128].

Після ретельної психологічної обробки втрачали самоконтроль над собою найврівноваженіші особистості. Так, вже згадуваний комбриг Ф.Ф.Кармалюк, заарештований 7 серпня 1937 р. у справі військово-фашистської змови, протримавшись кілька тижнів, був змушений 2 вересня 1937 р. визнати свою причетність до контрреволюційної організації, а також участь в ній Уборевича, Смушкевича та інших[129].

Незважаючи на те, що на суді Ф.Ф.Кармалюк повністю відмовився від цієї заяви і наступних показів, назвав їх неправдивими і повністю вигаданими, Військова Колегія Верховного Суду, розглянувши справу протягом 20 хвилин, 22 листопада 1937 р. засудила його до розстрілу[130].

Аналізуючи архівні справи різних періодів, можна помітити, що заяви про визнання своєї провини практично не зустрі-

чаються у справах 20-х - першої половини 30-х років. Лише з другої половини 30-х років вони, як правило, передували слідству. Останнє дає підставу припустити, що в цей період в органах НКВС існувала гласна чи негласна установка на отримання від заарештованих документів такого змісту.

В кінці 20-х - на початку 30-х рр. в процесі "вдосконалення" слідства формувалась також т.з. "цариця доказів", притаманна тогочасному радянському правосуддю. Йдеться про пріоритетність над усіма іншими доказами особистого визнання підслідними своєї провини. Цю формулу радянського правосуддя добре висловив у заключній промові на "шахтинському процесі" Прокурор СРСР і Голова Верховного Суду М.В.Криленко. "Тут, - говорив він,-пройшли перед нами в досить значній кількості ті факти, які іменуються "обмовами" і які мають досить умовне доказове значення. Так, в крайньому випадку, прийнято думати згідно теорії буржуазного права... Сама по собі обмова, звичайно, мало що значить, але якщо ця обмова буде повторюватися неодноразово різними особами, якщо ці обмови будуть співпадати в своїх дрібнотах або деталях, якщо ці обмови будуть зроблені різними особами і в різних місцях, або ж якщо ті, що обмовляють, були допитані різними особами і в різному розрізі слідчого попереднього розслідування, такі обмови набувають повного доказового значення"[131].

Подібна аргументація досягалася різними шляхами. В практику другої половини 30-х рр. увійшла підготовка і розсилка т.з. "ведучих протоколів" допитів, які формувалися в процесі "викриття" тієї чи іншої контрреволюційної організації або групи, редагувалися в центральному апараті НКВС України і вже в останньому варіанті розсилалися в обласні управління. Таким чином, при викритті різноманітних всеукраїнських центрів та розгалужених контрреволюційних організацій досягалася єдність в показах підсудних і свідків в самих різних областях. Прикладом цього може служити справа контрреволюційної повстанської організації "Червоних партизанів", викритої у Київській, Вінницькій, Чернігівській та інших областях республіки. В протоколах допитів знаходимо не лише чисельні спільні деталі, наявні у "ведучих протоколах", а й текстуальний збіг окремих уривків тексту[132].

На основі "ведучих протоколів" у справі "Молодої генерації", викритої у Києві в 1937 р., була побудована схема місцевих осередків цієї організації, очолюваних секретарем Київського обкому ЛКСМУ Дубініним, секретарем Харків-

ського міському ЛКСМУ Литовченком, секретарем Донецького обкому ЛКСМУ Татарниковим, секретарем Чернігівського обкому ЛКСМУ Єрохіним та іншими[133].

Практика розсилки "ведучих протоколів" аж ніяк не сковувала і обмежувала ініціативи місцевих працівників органів УНКВС, які, в свою чергу, на їх основі складали відповідні схеми з охопленням населених пунктів свого регіону. Як засвідчив на допиті в 1939 році слідчий Полтавського НКВС С.Простосиньський, начальник обласного управління О.Волков нерідко збирав у себе наради начальників відділів і відділень, показував схему побудови антирадянських організацій по горизонталі і вертикалі, наказував її накреслити собі і вивчити на пам'ять[134]. Подібна практика мала місце і в діяльності начальників інших обласних управлінь.

Підганяючи протоколи допитів і очних ставок під "ведучі протоколи", внутрішні схеми, слідчий апарат припускався їх повної або часткової фальсифікації. В середовищі тогочасних працівників НКВС були популярні слова вже згадуваного Волкова: "Тепер слідчий повинен бути в повному розумінні слова художником. Треба записувати в протоколи допитів 40% того, чого не говорить заарештований - замовчує"[135].

Як правило, в основу сфальсифікованих протоколів клалися деякі реальні події і факти. Цікавим в цьому плані є свідчення начальника відділу інженерних споруд Генштабу СРСР полковника І.Г.Старинова. Вони певним чином проливають світло на мотиви і шляхи фабрикації справи "Червоних партизанів". Так, в 1927 році з санкції вищого політичного керівництва країни в прикордонних областях СРСР на випадок можливої війни робилися закладки зброї, вибухівки, визначалися особи з числа колишніх учасників громадянської війни, червоних партизанів, які мали вести підпільну роботу в тилу ворога[136].

Пізніше, в першій половині 30-х років, зазначені арсенали стали речовим доказом в справі "Червоних партизанів", а зв'язки між колишніми бойовими товаришами трансформувалися в скоординованість дій членів контрреволюційної повстанської організації.

В процесі фабрикації справи "Військово-фашистської змови в Червоній Армії" широко використовувалось невдоволення командного складу застарілими військовими концепціями, консервативним ставленням вищого військового командування до необхідності кардинальних реформ в армії і на флоті.

При створенні розгалужених правотроцькістських організацій добиралися особи, що займали свою, відмінну від офіційної, позицію в загальнопартійних дискусіях, в різний час належали до опозиції. При таких підходах зізнання заарештованих мали виглядати більш-менш правдоподібно.

Сфальсифіковані протоколи допитів і очних ставок підписувалися підслідними з різних причин, внаслідок психологічного надлому, бажання швидше завершити слідство і розкрити всю правду на суді, страхом за рідних тощо. Широко застосовувалися до заарештованих і методи фізичного впливу. Так, досить популярним серед тогочасних слідчих був метод конвеєру, коли виснажливі, багатогодинні допити проводились кількома працівниками органів НКВС. Навіть сьогодні страшне враження справляють такі методи тортур як "стійка" (стояння по 5-10 і більше годин), "страус" (те ж саме, але на одній нозі) та інші. Зокрема, улюбленим прийомом слідчого Реця з Вінницького обласного управління НКВС було "ставлення насічок" (биття важкою дубовою лінійкою по голові, плечах, ногах арештанта). Після такого допиту А.П.Росинський став глухим на ліве вухо[137].

Якщо в 20-х - на початку 30-х років подібні методи фізичного впливу, хоча і застосовувалися, але розглядалися як протиправні методи ведення слідства, то в другій половині 30-х років, особливо в 1937-1938 рр. вони увійшли в практику діяльності органів НКВС. Пояснення цьому знаходимо в шифровці вищого політичного керівництва країни, направленій в січні 1939 р. в ЦК компартій союзних республік, крайкоми, обкоми партії. В ній, зокрема, говорилося: "ЦК ВКП(б) роз'яснює, що застосування фізичного впливу в практиці НКВС було допущено з 1937 року з дозволу ЦК... вплив щодо представників соціалістичного пролетаріату, до того ж застосовують його в самих потворних формах. Питається, чому соціалістична розвідка повинна бути більш гуманною в ставленні до запеклих ворогів робітничого класу і колгоспників. ЦК ВКП(б) вважає, що метод фізичного впливу повинен застосовуватися і надалі, як виключення, до справжніх і не переозброївшихся ворогів народу, як абсолютний і доцільний метод"[138].

В діяльності органів НКВС 20-х - другої половини 30-х рр., в ході проведення слідства порушення і зловживання межували зі злочином. Останні чітко сформулював на допиті 26 червня 1939 р. один з керівних працівників органів НКВС Украї-

ни С.І.Поляков, який говорив: “До викривлень в роботі НКВС відношу:

а) створення неіснуючих контрреволюційних організацій і формувань шляхом сфальсифікованих т.з. керівних [ведучих - авт.] протоколів допиту по ряду контрреволюційних формувань;

б) включення в протоколи допитів звинувачених осіб, які або не проводили контрреволюційну діяльність зовсім, або мали за собою в протоколах компрометуючі матеріали;

в) проведення незаконних арештів без достатніх для арешту матеріалів, а часто і зовсім без них;

г) надмірне застосування незаконних методів ведення слідства і фізичного впливу на заарештованих”[139].

Досить тенденційний характер носили також долучені до кримінальних справ довідки сільрад про майновий стан заарештованих, акти різноманітних експертиз, пов’язаних з справами про шкідництво у промисловому і сільськогосподарському виробництві. Так, в довідках сільрад, крім об’єктивної інформації про наявність орендної, надільної, власної землі, підсобних підприємств (млин, олійниця), сільськогосподарського реманенту, худоби, виконання продподатку, членства в колгоспі, наявність виборчих прав, робився висновок про політичне обличчя особи. Так, в довідці Баговицької сільради Староушицького району, долученої до справи О.М.Ревуцького, вказувалось, що останній “завзятий петлюрівець і підкуркульник, вороже ставиться до виконання господарчо-політичних кампаній, агітатор проти заходів радвлади, особливо до хлібозаготівель”[140].

Доцільно також навести свідчення одного з тогочасних експертів, а згодом директора Інституту гірничої справи АН УРСР, члена-кореспондента АН УРСР А.С.Кучерова, який у своїх спогадах розкрив систему організації експертної комісії в ряді обласних управлінь НКВС. Відкидалися будь-які спроби експертів особисто зустрітися із звинувачуваним, додати часу для обгрунтованого аналізу техніко-економічних показників роботи шахт, тресту. “Навіщо вам розмовляти із звинуваченим? Познайомтесь з його свідченнями, і вам все буде ясно”, - говорили слідчі експертам[141]. Разом з тим, незважаючи на свою упередженість і тенденційність, акти експертиз, наявні в кримінальних справах, розкривають певні сторони діяльності окремих промислових підприємств, їх технічний стан, атмосферу в трудових колективах.

З цієї ж точки зору викликають інтерес прилучені до ряду справ протоколи партійних, профспілкових, комсомольських зборів, заяви партійних, комсомольських осередків, профгруп тощо. В них з усією рішучістю і безкомпромісністю засуджувалися "ворожі дії" ще учорашніх товаришів, друзів, колег по роботі.

Звертаючи увагу на вищеназвані документи, слід відзначити, що всі вони стали продуктом нагнітання суцільного напруження і істерії в суспільстві.

Незважаючи на наведені результати, не можна не помітити, що партійні, комсомольські, профспілкові збори, заяви і протести трудових колективів, як правило, інспірувалися місцевими партійними комітетами, або ж безпосередньо органами НКВС. Г.Бут, О.Бут аналізуючи т.з. "Будьонівську справу" у Донецьку, помітили, що ціла серія заяв і скарг на керуючого трестом "Будьоніввугілля" була написана на одному і тому ж незвичному папері - зворотній стороні розрізаної шкільної географічної карти[142].

Крім того, в процесі використання різного роду документів громадських організацій необхідно мати на увазі, що виступам учасників зборів, як правило, передувала докладна інформація відповідного органу НКВС або партійного комітету. Тому все наступне обговорення можна розглядати не інакше як в руслі підтвердження визначеної офіційної лінії. Очевидно також і те, що деякі протоколи фабрикувалися без проведення зборів взагалі. Так, протоколи робітничих колективів Полтавського паровозоремонтного та Крюківського вагоноремонтного заводів, проведені приблизно в один і той же час - у березні 1937 р., написані явно однією рукою[143].

Досліджувані архівно-слідчі справи містять в собі чимало, на перший погляд, другорядних для науковця документів. Серед них постанови про подовження терміну слідства, зміну запобіжних заходів, висунення обвинувачення, пред'явлення слідчих матеріалів, акти медогляду заарештованого. Водночас їх аналіз і синтез дозволяє скласти певну картину про хід і характер слідства, наявність процесуальних порушень, мінливість формулювань звинувачення, фізичний стан заарештованого, розкрити конкретні обставини, які передували формулюванню звинувачувальних висновків.

Звинувачувальний висновок можна по праву вважати узагальнюючим документом архівно-слідчої справи, покликаний, спираючись на матеріали слідства (протоколи допитів,

очних ставок та ін.), сформулювати і довести провину звинуваченого, обгрунтувати її перед судовим або позасудовим органом.

За своєю структурою звинувачувальний висновок нагадує перелік основних епізодів, які знайшли своє підтвердження протоколами допиту звинуваченого, свідків, очних ставок, наявними речовими доказами. В заключній його частині доведені слідством злочини класифікуються за відповідними статтями кримінального кодексу.

Подальшу долю звинуваченого дозволяють з'ясувати протоколи засідання суду, позасудових органів, витяги з їх постанов, акти про приведення до виконання вироку, документи про етапування засудженого до місця ув'язнення, акти про смерть засудженого під час відбуття покарання. Серед згаданих документів, помітно однотипних за своїм змістом, особливий інтерес являють протоколи судових засідань, в яких відображена позиція підсудного, свідків, викликаних на засідання експертів тощо. Характерно, що в цілому ряді випадків, в ході судового засідання підсудні і свідки відмовлялися від своїх показів на слідстві; вказували суду на застосовані до них методи фізичного і психологічного впливу. Наприклад, підсудний Кармалюк на виїзному засіданні Військової Колегії Верховного Суду СРСР 22 листопада 1937 р. відкрито заявив, що всі його покази на попередньому слідстві є суцільна вигадка і ні в яку контрреволюційну антирадянську організацію він не входив[144]. Констатуючи наявність подібних випадків, не можна не відзначити, що в порівнянні з кількістю розглянутих справ, вони складали досить невеликий відсоток. З'ясувати причину цього дозволяють спогади І.М.Шишкова, засудженого 25 листопада 1937 р. спецколегією Донецького обласного суду до 25-річного ув'язнення з поразкою в правах на 5 років. Через 20 років після засудження він писав, що судові засідання проходили формально, без детального опитування підсудних, без будь-яких доказів. І саме найстрашніше, що напередодні суду слідчий УНКВС викликав заарештованого і попереджав, якщо не дай боже, хтось відмовиться від своїх свідчень під час зустрічі з прокурором або в суді, то підсудному потім створять такі умови, що він пізніше "все знову згадає"[145]. Атмосфера судових засідань, особливо в другій половині 30-х років, була настільки гнітючою, що деякі підсудні втрачали, як видно з протоколів, психічну рівновагу. Інакше як розуміти позицію одного з найстаріших членів Комуніс-

тичної партії, колишнього редактора газети "Правда", секретаря ЦК КП(б)У М.М.Попова, який у своєму заключному слові на засіданні Військової Колегії Верховного Суду СРСР від 8 лютого 1938 р. заявив: "..що його злочини настільки великі, що він не може просити про поблажливість, але він просить суд вірити йому, що він відчуває полегшення з того, що троцькістські гнізда в основному ліквідовані"[146].

Характеризуючи архівно-слідчі справи, необхідно звернути увагу ще на два таких документи. Зокрема, більшість кримінальних справ містять списки скомпрометованих у ній осіб, тобто списки громадян, на яких в ході слідства були отримані компрометуючі матеріали. Надалі подібні документи служили відправною точкою для порушення нових кримінальних справ.

Цікаві за своїм змістом і такі документи як підписки громадян після припинення їх кримінальних справ. Прикладом може служити розписка, виявлена нами у справі Г.Д.Тріодіала, протриманого близько одного року у стінах Дніпропетровського УНКВС у підозрі причетності до "правотроцькістської контрреволюційної організації". В ній говорилося: "Я, Тріодіал Георгій Дмитрович, даю цю підписку Управлінню Державної Безпеки про те, що зобов'язуюсь нікому не розголошувати того, що бачив і чув під час мого перебування під вартою. Мені оголошено, що за порушення даної мною підписки буду притягнутий до кримінальної відповідальності, в чому і розписуюсь"[147].

Цілком очевидно, що наявні в архівно-слідчих справах документи досить специфічні за своїм походженням і змістом, нерівноцінні за своїм значенням. Тому їх джерелознавча критика потребує не лише використання традиційних, широкозастосованих методів, а й вироблення нових, які б дозволили дати об'єктивну оцінку введених в науковий обіг документальних масивів. Можна погодитися з Я.С.Калакурою, який говорить про необхідність застосування органічного поєднання в процесі опрацювання архівно-слідчих справ внутрішньої і зовнішньої критики документів[148].

Першорядну роль в процесі джерелознавчої критики зазначеного корпусу документів є його текстологічний аналіз. Зокрема, особливої уваги дослідника вимагає датування окремих документів архівно-слідчої справи. Наприклад, співставлення часу порушення кримінальної справи з відповідними рішеннями вищого політичного керівництва УРСР та СРСР, норма-

тивними актами союзного та республіканського наркоматів внутрішніх справ нерідко дозволяють зробити висновок, що остання порушувалась і розслідувалась в ході цілеспрямованої зініційованої згори масової каральної акції. В досліджуваних АСС нерідко трапляються випадки неспівпадання дати ув'язнення з датою видачі ордеру на арешт і обшук. Останнє може свідчити не лише про недбалість у оформленні документів, ігнорування елементарних процесуальних норм, а й про те, що особа проходила певну обробку в органах ДПУ-НКВС ще до офіційного оформлення її арешту. Аналогічні розбіжності спостерігаються і в протоколах засідань судових і позасудових органів та актів про приведення до виконання смертних вироків. У зв'язку з цим, цілком реальною може бути думка про те, що зазначені протоколи в масовому порядку оформлялися вже після приведення вироків до виконання.

При проведенні текстуального аналізу слід розрізняти власноручні покази заарештованого чи свідка і підписані ними протоколи допитів, очних ставок тощо. Якщо навіть припустити, що в першому варіанті вони писалися під диктовку слідчого, заарештований (свідок) хоча б усвідомлював їх зміст, то в другому варіанті, останні, фізично виснажені і зморені допитами, могли підписати будь-який, заготовлений слідством, документ.

Не можуть не насторожити дослідника і текстуальний збіг в протоколах допитів і очних ставок різних осіб. Подібна одноманітність вже сама по собі вказує на наявність моменту фальсифікації документу.

Як переконуємося, фальсифікація документів, в першу чергу, протоколів допитів, здійснювалася також в процесі передруку оригіналів. На подібні розбіжності звернув увагу С.І.Білокінь. Наприклад, в оригіналі протоколу допиту, датованого 29 червня 1939 р., відомого українського поета і літературного критика М.Зерова наявні слова: "...також визнаю себе винним в тому, що працював в контакті протягом ряду років з націоналістами..., розділяючи їх націоналістичні погляди". У машинопису перед словом "розділяючи" додано: "повністю". Слова рукопису: "тяжіли до традицій старого" у машинопису виправлені на "тяжіли і пропагували старе". З наведеного С.І.Білокінь робить цілком слушний висновок про те, що сенс виправленого речення нібито суттєво не мінявся, але зміщених акцентів підсилювали значущість зібраного проти М.Зерова компромату[149].

Текстуальний значною мірою підсилює логічний аналіз текстів документів. Так, як зазначають Р.Я.Пиріг та О.В.Гранкіна, в ряді справ проступає невідповідність інкримінованого злочину особистості звинуваченого[150]. Наприклад, справжньою нісенітницею є звинувачення рядового робітника чи колгоспника, вчителя чи інженера, науковця у підготовці замаху на керівників Комуністичної партії та радянського уряду. Аналогічним чином слід розцінювати мову викладу відповідей звинуваченого чи свідка, наявність у них слів, фразеологічних зворотів, які не можуть відповідати рівню їх освіти, загальній ерудиції, світоглядним переконанням. Наприклад, важко повірити, що неписьменні селяни у своєму лексиконі мали на озброєнні такі словосполучення як "просування до соціалізму", "класово-ворожі елементи", "контрреволюційна повстанська група" тощо.

Водночас, певний примітивізм у викладі подій у протоколах допитів представників української еліти, діячів науки, культури, професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів свідчать про безпосередню участь у підготовці таких документів слідчого апарату або про важкий психологічний стан останніх або ж відверте знущання над своїми катами з боку звинувачених. Яскравий приклад цього наводить автор публіцистичної розвідки про справу "СВУ" "Набої для розстрілу" відомий український письменник і правозахисник Г.Снєгірьов: "Ніковський, Дурдуківський, Павлушков, - пише він, - клепають на Єфремова, він плеще сам на себе. Але шедевром є останнє зізнання Єфремова з розділу обвинувачувального висновку "Повстанська діяльність "СВУ": "Ми висловлюємо думку, що село ще не зовсім позбулося зброї, що її чимало повинно зберігатися позахованої з часів імперіалістичної і громадянської війни і в потрібний момент її вистачить на озброєння повстанців". Це заявляє не хлопчак-першокласник, не ідіотик - це з виглядом цілком серйозним промовляє академік-історик, що бачив не одну війну. А громадяни-начальники теж згодні прийняти його слова всерйоз. Та що вони, і академік, і начальник - збожеволіли? Та хто ж такому повірить? Якої зброї могло "зберігатися позахованої?. Обрізи? Іржаві нагани?... І з ними - проти танків, гармат і авіації Червоної Армії? Адже бачив Єфремов ті танки і авіацію на парадах, читав про них в газетах! Ні, познущався над вами академік, панове начальники, славно познущався, а ви й прогавили. І виказали себе з головою..."[151].

Для визначення достовірності викладеної в архівно-слідчих справах інформації виняткове значення має простеження і співставлення окремих сюжетів слідства в рамках однієї або кількох суміжних справ. Наприклад, у кримінальній справі заступника голови Раднаркому В.І.Порайко, порушеній в серпні 1937 р., говорилося, що останній в 1934 р. був завербований до "української націоналістично-терористичної організації" Ю.М.Коцюбинським[152]. Водночас, навіть побіжний перегляд справи розстріляного за вироком Військової Колегії Верховного Суду СРСР 8 березня 1937 р. Ю.М.Коцюбинського засвідчує, що той в своїх докладних показах імені Порайка навіть не згадував[153].

Як можна помітити, ряд епізодів, наявних в протоколах допитів, очних ставок багатьох кримінальних справ не знайшли свого відображення у звинувачувальних висновках. Пояснити цей факт можна тим, що вже в ході слідства вони були визнані бездоказовими або малодоказовими і тому безперспективними для подальшого розгляду.

Певні можливості для джерелознавчої критики документів АСС відкриває використання контрольно-наглядових справ. Систематизовані в них скарги репресованого, акти перевірок нерідко спростовують відомості, викладені під час попереднього слідства або судового засідання.

Необхідний механізм для реконструкції реальних подій, пов'язаних з порушенням кримінальної справи, проведенням попереднього слідства, здійснення судових або позасудових рішень закладений в реабілітаційних справах репресованих. Останнє стосується перш за все осіб, засуджених у судовому порядку, оскільки постанови позасудових органів, визначені відповідними законодавчими і нормативними актами України кінця 80-90-х рр. незаконними і необгрунтованими, вже не вимагали такої ретельної перевірки[154].

В процесі реабілітації громадян на основі результатів додаткового розслідування готувалися докладні довідки, в яких з правової точки зору давалася оцінка зібраних доказів, обгрунтованості звинувачення, порушувалось питання про перегляд кримінальної справи та можливої реабілітації засуджених. Яскравим прикладом таких документів може служити "Довідка про підсумки додаткової перевірки за архівною кримінальною справою №47757 щодо учасників організації "Спілка визволення України" ("СВУ"), складена 24 березня 1989 р. старшими слідчими Слідчого відділу КДБ УРСР

В.Приходьком, С.Сіренком і затверджена заступником начальника Слідчого відділу КДБ УРСР В.І.Пристайком. В останній глибоко і всебічно аналізувалися особисті покази засуджених і свідків, вивчалися різноманітні оперативні, нормативні документи ДПУ УСРР, послідовно і аргументовано доводилася неспроможність доказів[155].

Необхідно відзначити, що здійснення додаткової перевірки архівно-слідчих справ носило далеко не формальний характер. В цілому ряді випадків перегляд архівно-слідчих справ давав негативний результат і всім засудженим у них було відмовлено у реабілітації. Так, у 1971 році було відмовлено у реабілітації колишньому жителю м.Шепетівки Хмельницької області М.А.Вільчаку, оскільки його дії в 1930 р. призвели до загибелі голови колгоспу Музичука та секретаря партосередку Студзинського[156].

В процесі здійснення додаткової перевірки відповідні слідчі підрозділи центрального та місцевих апаратів спецслужб широко залучали архівні документи, свідчення осіб, наближених до заарештованих, а також при необхідності (коли йшлося про вченого, діяча культури) і заключення провідних фахівців в галузі науки і культури. Вищеозначені документи вже самі по собі несуть самостійне навантаження і служать не лише засобом перевірки матеріалів архівно-слідчих справ, а й дають можливість розширити уявлення про біографію репресованого, з'ясувати маловідомі сторінки його життя і діяльності. Так, в ході реабілітації відомого вченого-селекціонера професора В.Л.Семиренка, онука Платона Семиренка, в фондах Державного архіву Київської області була виявлена реєстраційна картка Київського губернського жандармського управління, в якій говорилося, що Семиренко Володимир Львович 23 роки перебував під наглядом через зв'язок з Українською партією соціалістів-революціонерів[157].

У справі професора О.С.Грушевського знаходиться довідка колишнього Центрального державного архіву Жовтневої революції і вищих органів державної влади та державного управління України (зараз Центральний державний архів вищих органів влади України). В ній, зокрема, говорилося, що 24 квітня 1917 р. голова архівно-бібліографічного відділу Міністерства освіти Центральної Ради був висунутий кандидатом на посаду попечителя Одеського навчального округу[158]

Важливий інформаційний, хоча і досить суб'єктивний характер, носять долучені до реабілітаційних документів протоколи

допиту осіб, що знали репресованих за спільною діяльністю або місцем проживання. Так, в процесі реабілітації Остапа Вишні (П.Губенко) в 1955 році блискучу характеристику цій непересічній особистості дав у власноручних показах від 12 вересня поет М.Т.Рильський[159].

Заради справедливості необхідно відзначити, що в першій половині 50-х років, до XX з'їзду партії далеко не всі знаходили в собі мужність об'єктивно охарактеризувати діяльність своїх колишніх друзів і товаришів, з острахом дивилися на події недалекого минулого. Так, поет В.М.Сосюра, зацькований за свій вірш "Любіть Україну", на допиті від 27 серпня 1955 р. досить обережно і небагатослівно охарактеризував життя і творчість своїх побратимів по перу М.Хвильового, М.Ялового, О.Слюсаренка, В.Гжицького. В його відповідях на запитання відчувалося нашарування ідеологічних штампів кінця 20-30-х рр., розгубленість при визначенні власної позиції[160]. Тому при оцінці позиції свідків в процесі реабілітації громадян необхідно враховувати не лише особистість самого свідка, а й фактор часу, який реально впливав на зміст їх показів.

Аналогічним чином слід оцінювати і заключення фахівців щодо творчого доробку того чи іншого вченого, особливо коли йшлося про науковців у сфері наскрізь заідеологізованих гуманітарних дисциплін. Наприклад, не можна з громадянських позицій не оцінити вчинку кандидата історичних наук В.Г.Сарбея, який, характеризуючи спадщину О.С.Грушевського, зробив висновок про безперечну цінність робіт вченого з історії Великого Князівства Литовського, присвячених одному з найменш досліджених радянськими істориками періодів історії України XV-XVI ст.[161]. На жаль, незважаючи на висновки В.Г.Сарбея, зроблені на початку 1957 р., відомого українського вченого вдалося реабілітувати лише в кінці 80-х років[162].

Важливо, що в процесі реабілітації громадян всебічно з'ясовувалась не лише особистість засудженого, а й тих працівників спецслужб, які брали участь у фабрикації тих чи інших кримінальних справ, застосовували незаконні методи ведення слідства. Важливу роботу по систематизації таких матеріалів провів С.І.Білокінь, оприлюднивши довідки з архівно-слідчих справ С.Ф.Реденса, В.А.Балицького, Я.К.Краукліса, І.М.Леплевського, В.Т.Іванова. Наприклад, з вироку Військового Трибуналу військ НКВС від 15 січня 1940 р. довідуємося, що колишній помічник начальника відділу УДБ НКВС УРСР

І.С.Друшляк, "...перебуваючи на оперативно-слідчій роботі в органах УДБ... протягом 1937-1938 рр. спочатку в Харківському управлінні НКВС, а згодом в 2 відділі УДБ НКВС УРСР, систематично зловживав своїм службовим становищем, грубо порушуючи соціалістичну законність при проведенні слідства у доручених йому справах заарештованих, застосовував до останніх незаконні методи слідства з метою отримання від заарештованих вигаданих визнань у контрреволюційній діяльності...". Далі наводились численні приклади незаконних методів ведення слідства[163].

Звернувши увагу на слідчі справи на працівників органів НКВС як засіб перевірки архівно-слідчих справ незаконно репресованих громадян, не можна не помітити однієї характерної особливості. Так в 1937-1938 рр. всі працівники НКВС проходили у справах в зв'язку з різноманітними контрреволюційними організаціями.

Питання порушення законності розглядалося в них лише побіжно, в контексті безпосередньої діяльності останніх. Так, нарком внутрішніх справ УРСР В.А.Балицький, заарештований 7 липня 1937 р., проходив у справі "Військово-фашистської змови", його наступник І.М.Леплевський, ув'язнений 26 квітня 1938 р., - "правотроцькістської антирадянської організації". Лише після прийняття спільної постанови Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. "Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства", відповідних нормативних актів НКВС, Прокуратури СРСР питання порушення законності, незаконні методи ведення слідства, службові зловживання починають посідати провідне місце в проведенні слідства проти керівних і рядових працівників НКВС.

Ігнорування цього нерідко призводить до численних недоречностей. На них, зокрема, звернув увагу начальник Державного архіву Служби безпеки України О.М.Пшенніков, який писав: "...На жаль, працюючи з дослідниками, ми спостерігаємо й іншу тенденцію поверхового, некритичного підходу до матеріалів архівно-слідчих справ, механічного їх простеження.

У цих випадках не враховується та обставина, що більшість цих справ, особливо 20-30-х рр., багато у чому відображали нереальну дійсність, а фантазії тих, хто створював ці справи. Ми вже зіткнулися з таким випадком, коли у публікації авторів, які вивчали архівні слідчі справи деяких учасників "Військово-фашистської змови", була зроблена спроба представити наркома внутрішніх справ УРСР В.А.Балицького наступником

Ю.Пілсудського (з питання відокремлення України від СРСР і створення незалежної Української держави)"[164].

Акцентуючи увагу на певній об'єктивності реабілітаційних документів, реальних спробах слідчого апарату з'ясувати істинність подій, позитивно оцінюючи їх як один з засобів перевірки слідчих та судових матеріалів 20-30-х рр., знаходимо випадки відвертої фальсифікації викладених в них подій і фактів, викликаних політичними і ідеологічними міркуваннями. Наприклад, згідно з наказом КДБ СРСР №108 СС від 24 серпня 1955 р., штучно фальсифікувалися дати і причини смерті репресованих.

Отже, виходячи з наявних на сьогодні матеріалів, можна зробити такі висновки:

- введені в науковий обіг архівно-слідчі справи являють собою цінне джерело для дослідження суспільно-політичних, економічних та культурних процесів в Україні 20-30-х років, дозволяють довідатися про життя, діяльність та подальшу долю багатьох політичних діячів, майстрів культури, вчених, з'ясувати позицію представників самих різноманітних прошарків населення щодо заходів радянської влади по реконструкції промисловості, сільського господарства, тогочасних політичних та ідеологічних кампаній;

- перебування архівно-слідчих справ на зберіганні двох різних за своєю діяльністю відомств-Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України та Служби безпеки України ускладнює роботу з ними широкого кола дослідників, перешкоджає своєчасному створенню інформаційно-пошукових систем, підготовці і публікації каталогів, оглядів документів тощо;

- неврегульованість ряду положень законодавчих і нормативних актів, викликані ними відомчі пересторогі значною мірою стають на перешкоді введенню архівно-слідчих справ в науковий обіг як основи для написання узагальнюючих праць, біографічних нарисів, енциклопедичних видань;

- опрацювання архівно-слідчих справ вимагає відповідної підготовленості дослідника, його громадянської зрілості, високої відповідальності за оприлюднення виявлених ним документів і фактів;

- джерелознавча критика матеріалів архівно-слідчих справ вимагає застосування як традиційних прийомів джерелознавства так і вироблення нових, зважаючи на специфіку зазначеного документального корпусу;

- однією з умов визначення достовірності, закладеної в архівно-слідчих справах інформації, є опрацювання суміжних корпусів документів і, в першу чергу, нормативних актів, організаційно-розпорядчих документів ВУНК-ДПУ-НКВС, які до цього часу продовжують залишатися недоступними для дослідників.

ПРИМІТКИ

[1] Отчет о полугодичной деятельности (январь-июнь 1922 года)//З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1997.-№1/2.-С. 365.
[2] Там само.-С. 366.
[3] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 221.-Арк. 45-46.
[4] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П- 26116
[5] ВУНК в 1921 р.//З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1995.-№1/2.-С. 69-85.
[6] ДАВО.-Ф.Р.-925, оп. 8, спр. 5.
[7] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 20, спр. 641.-Арк. 32.
[8] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 53.-Арк. 9.
[9] Попик В., Крымчук Г. Бунт и смирение атамана Мордалевича.-К.: Поиск, 1991.-С. 104.
[10] Отчет о полугодичной деятельности (январь-июнь 1922 года)//З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1997.-№1/2.-С. 367.
[11] Мовчан О.М. Придушення меншовицької опозиції в професійному русі в Україні (1920-1924 рр.)//Український історичний журнал.-1993.-№2/3.-С.31.
[12] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 55.-Арк. 29 зв., 49 зв.
[13] ДАОО.-Ф. 3, оп. 1, спр. 585.-Арк. 34-35.
[14] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 1.-Арк. 21.
[15] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 56.-Арк. 16.
[16] Там само.-Арк. 17-18.
[17] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 1, спр. 40.-Арк. 11.
[18] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 58.-Арк. 16.
[19] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 20, спр. 640.-Арк. 21, 21 зв.
[20] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1, спр. 58.-Арк. 16.
[21] Там само.- Спр. 146.-Арк. 8.
[22] Там само.- Спр. 58.-Арк. 18.
[23] Там само.-Ф.П-30, оп. 1, спр. 30.-Арк. 46.
[24] Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. Вказ. праця.-С. 240, 243.

[25] Отчет о полугодичной деятельности ГПУ УССР (январь-июнь 1922 года)//З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1997.-№1/2.-С. 366.
[26] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 20, спр. 1303.-Арк. 5.
[27] Доброноженко Г.Ф. ВЧК-ОГПУ о политических настроениях северного крестьянства 1921-1927.-Сыктывкар.: Сыктывкарский ун-т, 1995.-С. 6.
[28] ДАВО.-Ф.П.-7, оп. 1, спр. 37.-Арк. 31.
[29] Там само.-Ф.Р.-925, оп. 8, спр. 5.-Арк. 204.
[30] Доброноженко Г. Ф. Вказ. праця.-С. 7.
[31] Там само.-С. 12.
[32] ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 20, спр. 2524. - Арк. 60.
[33] ДАВО.-П-33, оп. 1, спр. 707.-Арк. 100.
[34] Там само.- Арк. 105-106.
[35] Там само.-Ф. П-29, оп. 1, спр. 560.-Арк. 2, 13.
[36] Там само.-Арк. 6-9.
[37] Там само.-Ф. П-714, оп. 1, спр. 83.-Арк. 131-134.
[38] Там само.-Ф. П-136, оп. 3, спр. 11.-Арк. 86.
[39] Там само.-Арк. 23, 24.
[40] Там само.-Спр. 10.-Арк. 1-4.
[41] Там само.-Спр. 14.-Арк. 48-49.
[42] Там само.- Арк. 89-90.
[43] Там само.-Спр. 6. - Арк. 108.
[44] Там само.
[45] Там само. - Спр. 10.-Арк. 44.
[46] Там само.- Спр. 20.-Арк. 168.
[47] Там само.-Спр. 6.-Арк. 44-62.
[48] Там само.-Ф.П-1, оп. 1а, спр. 116.-Арк. 40.
[49] Там само.- Арк. 42-43.
[50] Там само.-Арк. 48.
[51] Там само.-Арк. 47.
[52] Там само.- Арк. 53.
[53] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 2.-Арк. 76-77.
[54] ДАВО.-Ф.П.-1, оп. 1а, спр. 116.-Арк. 37.
[55] Там само.
[56] Там само.
[57] Там само.-Арк. 59.
[58] Там само.-Ф.П-31, оп. 1, спр. 559.-Арк. 16.
[59] Там само.-Ф.П-136, оп. 3, спр. 371.-Арк. 7-8.
[60] Там само.-Ф.П.-1, оп. 1а, спр. 116.-Арк. 40.
[61] Там само.-Ф.П.-31, оп. 1, спр. 250.-Арк. 45.
[62] Там само.

[63] Там само.-Ф.П.136, оп. 3, спр. 304.-Арк. 1, 3.
[64] Гольденвейзер А.А. Из киевских воспоминаний//Архив русской революции. В 22 т.- М.: Терра, Политиздат, 1991.-Т. 6.-С. 253.
[65] Мельгунов С.П. Вказ. праця.-С. 65.
[66] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-П-10450.-С. 1-59.
[67] ЦДАГО України.-Ф.-1, оп. 20, спр. 1668.-Арк. 199-202.
[68] Там само.-Оп. 6, спр. 45.-Арк. 215.
[69] Пристайко В., Шаповал Ю. Справа "Спілки визволення України".-К., Інтел, 1995.-С. 202-212.
[70] Ткачова Л.І. Дореволюційна інтелігенція в радянській тоталітарній системі//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.К.: Наукова думка, 1994.-Вип. 3.-С. 49-57.
[71] ДА СБУ.-Спр. 59881-ФП.-Т. 22-24.
[72] ЦДАГО України.-Ф. -1, оп. 16, спр. 6.-Арк. 75, 90, 125.
[73] Там само.-Спр. 39.-Арк. 34, 59, 111, 164.
[74] ДА СБУ.-Спр. 68.-Арк. 2, 3.
[75] Там само.-Спр. 1000.-Арк. 1-20.
[76] Там само.-Спр. 50.-Арк. 1-14.
[77] Там само.-Спр. 49.-Арк. 1-3.
[78] Там само.-Спр. 54.-Арк. 1-2.
[79] Там само.-Спр. 5.-Арк. 1-5.
[80] РДАНІ.-Ф. 89, оп. 73, спр. 161.-Арк. 2-3.
[81] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 27.-Арк. 16.
[82] Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. С. 22.
[83] Там само.-Арк. 5.
[84] Архів Управління Служби безпеки України в Вінницькій області (далі Архів УСБУ в Вінницькій області).-Спр. 16222. ФП.-С. 20.
[85] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12 -Арк. 1.
[86] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 19533.-Т. 1.-Арк. 95.
[87] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 27.-Арк. 14-15.
[88] Andrea Graziosi. Collectivisation, revoltes paysannes et politigues gounernementales. Chahiers du Monde russe, XXX(3), juillet-septembre, 1994, p. 481.
[89] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 24653.
[90] Там само.-Спр. 24515.
[91] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 1953.-Т. 1.-Арк. 230.
[92] ДА СБУ.-Спр. 312.-Арк. 56.
[93] Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО).-Ф. 15, оп. 1, спр. 5.-Арк. 81.

[94] О.А.Горланов, А.Б.Рогинский. Об арестах в Западных областях Белоруссии и Украины в 1939-1941 гг.//Репрессии против поляков и польских граждан.-М.: Мемориал. 1997.-С. 86-87.
[95] ДА СБУ.-Спр. 312.-Арк. 3.
[96] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 19533.-Т. 7.-Арк. 516.
[97] Пащенко В.О. Свобода совісті в Україні. Міфи та факти. 20-30-ті роки.-К.: Академія Наук України, 1994.-252 с.
[98] Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. С. 21.
[99] Там само.-С. 22.
[100] Кокурин А.И., Петров Н.В. Вказ. праця.-С. 246-247.
[101] Ковтун Г.К., Войналович В.А., Данилюк Ю.З. Вказ. праця. С. 21.
[102] Бетеев В.И., Панов В.Д. Вказ. праця.-С. 61.
[103] Там само.
[104] РДАНІ.-Ф. 89, оп. 73, спр. 68.-Арк. 1.
[105] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12.-Арк. 2-18.
[106] ДА СБУ.-Спр. 312.-Арк. 7.
[107] Білокінь С.І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих справ НКВС //Проблеми історії України. -К.: Наукова думка, 1994. Вип. 3.-С. 94-95.
[108] Гранкіна О.В., Омельчук Д.В., Московченко Н.П. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920-1950-ті рр. Методичні рекомендації.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1997.-С. 6-22.
[109] ДА СБУ.-Спр. 69270 ФП.
[110] Там само.-Спр. 67098 ФП.
[111] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-2895.
[112] ЦДАГО України.-Ф. 1, оп. 16, спр. 39.-Арк. 211.
[113] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12539.-Арк. 149.
[114] ДАВО.-Ф.Р - 6023, оп. 4, спр. 17603.-Арк. 16.
[115] Архів УСБУ в Вінницькій області.-Спр. 16222-ПФ.
[116] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 10.
[117] ДА СБУ.-Спр. 69270-ФП.-Т. 22, 23.
[118] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-10542.-Арк. 112-120.
[119] Архів УСБУ в Харківській області.-Спр. 12975.-Окремий пакет.
[120] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-13746.-Арк. 42.
[121] Єфремов С.О. Щоденники, 1923-1929. - К.: ЗАТ "Газета "Рада", 1997.- 848 с.

[122] Гранкіна О.В., Омельчук Д.В., Московченко Н.П. Вказ. праця.-С.11-12.
[123] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-1 450.-Арк. 6-7.
[124] Там само.-Спр. П-29763.
[125] Там само.-Спр. 015598.-Арк. 3-5.
[126] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-10542.-Арк. 10.
[127] Там само. - Спр. П. - 12722.
[128] Малигін А. Червона акула.-Вінниця, 1995.-С. 60.
[129] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 11.
[130] Там само.-Арк. 57-58.
[131] Экономическая контрреволюция в Донбассе (итоги "Шахтинского дела"). Статьи и документы.-М., 1928.-С. 213-214.
[132] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 6108С.-Т. 1-4.
[133] ДА СБУ.- Спр. 32391- ФП.-Арк. 73, 123-126, 147.
[134] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 19533.-Т. 3.-Арк. 46.
[135] Там само.-Арк. 111.
[136] Старинов И.Г. Мины ждут своего часа.-М.: Воениздат, 1964.-С. 87.
[137] Червоні жорна.-Вінниця, 1994.-С. 25.
[138] Бетеев В.И., Панов В.Д. Вказ. праця.-С. 13.
[139] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 38700-Арк. 31.
[140] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-26583.-Арк. 30.
[141] Бут. Г., Бут О. Будьонівські вороги (Донбас): міфи та дійсність//З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ.-1997.-№1/2.-С. 118.
[142] Бут Г., Бут О. Вказ. праця.-С. 116.
[143] Архів УСБУ в Полтавській області.-Спр. 3057С.-Т. 2.-Арк. 269.
[144] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 57.
[145] Бут Г., Бут О. Вказ. праця.-С. 117.
[146] ДА СБУ.-Спр. 3698-ФП.-Арк. 68.
[147] Архів УСБУ в Дніпропетровській області.-Спр. 11115.-Арк. 102.
[148] Калакура Я.С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів//Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1998.-С. 19.
[149] Білокінь С.І. Вказ. праця.-С. 99.
[150] Пиріг Р.Я., Гранкіна О.В. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело. Науково-методичні аспекти використання//Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1998.-С. 24-27.

[151] Снєгірьов Гелій. Набої для розстрілу.-К.: Дніпро, 1990.-С. 70.
[152] ДА СБУ.-Спр. 40215-ФП.-Арк. 1-30.
[153] Там само.-Спр. 38485-ФП.-Т. 1-2.
[154] Закон України про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні//Закони України.-К.: Верховна Рада України. Ін-т законодавства, 1996.-Т. 1.-С. 370-374.
[155] Пристайко В., Шаповал Ю. Вказ. праця.-С. 352-406.
[156] Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 21479.-Арк. 110-112.
[157] Архів Управління Федеральної Служби безпеки Росії по Курській області.-Спр. П-6760.-Арк. 67 зв.
[158] ДА СБУ.-Спр. 64688-ФП.-Арк. 217.
[159] Там само.-Спр. 44228-ФП.-Арк. 111-112.
[160] Там само.-Арк. 106 зв., 107.
[161] Там само.-Спр. 64688-ФП.-Арк. 209.
[162] Там само.-Арк. 227-227 зв.
[163] Білокінь С. Документи з історії НКВД УСРР//Наше минуле.-К.: Видавництво М.Коця, 1993.-№1.-С. 89-91.
[164] Пшенніков О.М. Проблеми використання архівно-слідчих справ у діяльності Державного архіву Служби безпеки України//Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання.-К.: Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України, 1998. - С. 31.

ВИСНОВКИ

Залучені і наведені автором матеріали, окремі, хоча і малочисельні праці з досліджуваної проблеми, яскраво свідчать про те, що документи радянських спецслужб, незважаючи на свою специфіку і спрямованість, можуть служити важливим джерелом для дослідження політичних, соціально-економічних і культурних процесів у 20-30-х рр.

Розробка документів радянських спецслужб дотепер знаходиться лише на самих початкових своїх етапах. Останньому стоять на заваді не лише численні, досі не відмінені відомчі нормативні акти, а й психологічна настроєність дослідників, які від початку розглядають їх підготовку через призму фальсифікацій. Разом з тим, кваліфікована джерелознавча критика, застосування як традиційних, так і нетрадиційних її прийомів дозволяє уникнути невиправданих крайнощів - від апологізації згаданого джерела до його повного заперечення.

Зокрема, винятково цінним джерелом, на нашу думку, можуть служити інформаційно-аналітичні матеріали, які відклалися внаслідок великої багаторічної діяльності спеціальних підрозділів радянських органів держбезпеки, що відслідковували ситуацію в регіонах, республіках, країні в цілому, висловлювали конкретні рекомендації органам політичного керівництва з нагальних питань внутрішньої і зовнішньої політики. Певна заідеологізованість, зорієнтованість на реалії тогочасного життя аж ніяк не знижують цінності наявної в них інформації, скрупульозно вибраного і узагальненого фактичного матеріалу. На жаль, інформаційно-аналітичні матеріали, зосереджені в центральних і місцевих державних архівах, Державному архіві Служби безпеки України ще мало використовуються дослідниками. Спроби окремих істориків опублікувати розпорошені інформаційно-аналітичні довідки, зведення радянських спецслужб не дозволяють повністю відтворити витоки, причини, хід та наслідки процесів, що проходили в політичній, соціально-економічній та культурній сферах в Україні періоду 20-30-х років.

Настав час замислитися над необхідністю підготовки тематичних збірників документів, які б спиралися не лише на інформаційно-аналітичні матеріали центрального апарату ВУНК-ДПУ-НКВС, а і їх місцевих органів. Глибоко переконані в тому,

що їх публікація може не лише істотно розширити уявлення дослідників щодо маловідомих сторінок в історії українського народу перших десятиріч радянської влади, а й змінить акценти у висвітленні цілого ряду подій і явищ.

Чи не найбільшим за своїм обсягом серед матеріалів радянських спецслужб можна вважати архівно-слідчі справи громадян, що стали жертвами політичних репресій періоду радянського тоталітаризму. Їх опрацювання потребує не лише належного рівня кваліфікації дослідників, процесуальних документів, а й високої моральності, внутрішнього такту, розуміння тих умов, в яких опинялися наші співвітчизники, потрапивши в жорна репресій. Так, некритичне ставлення до архівно-слідчих справ нерідко призводить до порушення логіки подій, виставляє ту чи іншу особистість у невластивому для неї світлі. Прикладом вдумливого підходу до використання АСС, їх всебічної джерелознавчої критики може служити підготовка таких фундаментальних праць як "Репресоване краєзнавство", "Реабілітовані історією", виконаних в контексті реалізації Державної програми підготовки науково-документальної серії книг про політичні репресії в Україні.

Водночас, передача архівно-слідчих справ репресованих громадян до державних архівів, обумовлена указом Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 р., введення їх в науковий обіг, поставило на порядок денний цілий ряд організаційних науково-методичних, правничих, моральних, соціально-психологічних проблем. Їх реалізація на тому чи іншому етапі виявила певну непідготовленість до цієї великої та багатогранної роботи з боку архівістів, наукових працівників, юристів, широкого загалу. Йдеться, перш за все, про структурну незавершеність зберігання архівно-слідчих справ. Так, якщо в ряді областей (Закарпатська, Хмельницька, Вінницька та ін.) до державних архівів передана переважна більшість зазначеного документального масиву, то в інших (Харківській, Дніпропетровській, Львівській) ця робота знаходиться лише на своїх початкових етапах. До того ж створення Державного архіву Служби безпеки України призвело до такої небажаної розбіжності, коли однотипні матеріали знаходяться на зберіганні в архівах двох різних відомств, що не може найнегативнішим чином не впливати на режим допуску до них, створення інформаційно-пошукових систем, ускладнює їх опрацювання дослідниками.

На жаль, не до кінця на сьогоднішній день юридично

з'ясовані питання використання архівно-слідчих справ, яке дозволяється лише в разі наявності письмового дозволу найближчих родичів репресованого. Окремі виключення, зроблені для редакційних колегій та авторських колективів науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією", не дозволяють підключити до опрацювання унікального документального масиву широкого кола дослідників, в першу чергу, з регіонів України.

Якщо в опрацюванні архівно-слідчих справ, інформаційно-аналітичних документів вже зроблені перші реальні кроки, то значні масиви оперативних матеріалів радянських спецслужб так і залишаються закритими для дослідників. Йдеться, про численні літерні справи, які передували масовим каральним операціям, показовим судовим процесам тощо. Відсутність зазначених матеріалів в розпорядженні дослідників не дозволяє з'ясувати витоки тієї чи іншої каральної акції, розкрити взаємозв'язок органів держбезпеки з партійними, радянськими органами. До того ж наявні в оперативних справах матеріали (агентурні зведення, донесення зовнішнього нагляду, перлюстрація кореспонденції) відкрили б можливість для оприлюднення маловідомих біографічних фактів цілого ряду видатних діячів української науки, культури, зробило б літописи їх життя повнішими і яскравішими.

Висвітлення діяльності радянських спецслужб, здійснення ними каральної політики неможливе без глибокого і всебічного знання тієї законодавчої і нормативної бази, на якій вони будувалися. Зайва пересторога, на жаль, завадила введенню в науковий обіг наказів, розпоряджень ВУНК-ДПУ-НКВС СРСР та України, виданих протягом 20-30-х рр. Не став повчальним в цьому плані указ Президента Росії Б.М.Єльцина у 1992 р. про відкриття і оприлюднення всіх нормативних актів вищого політичного керівництва та правоохоронних органів стосовно політичних репресій.

Залишаються досі секретними і особисті справи співробітників ВУНК-ДПУ-НКВС, з іменами яких пов'язані численні каральні акції. Разом з тим, очевидно, що без введення їх в науковий обіг неможлива джерелознавча критика як інформаційно-аналітичних матеріалів так і архівно-слідчих справ, оскільки саме особистість оперативного працівника, його моральні принципи нерідко накладали свій відбиток на формування зазначених корпусів документів.

Виходячи з результатів дослідження, можна висловити

наступні рекомендації:

- в контексті реалізації Державної програми "Реабілітовані історією" необхідно активізувати діяльність Міжвідомчої наукової ради по використанню документів ВУНК-ДПУ-НКВС-КДБ. Започаткована 1992 р., вона так і не зуміла стати тим координуючим центром, який би забезпечив організацію досліджень і введення в науковий обіг документів радянських спецслужб;

- з метою поглиблення вивчення історії України періоду радянського тоталітаризму доцільно як на державному, так і на регіональному рівнях започаткувати видання тематичних збірників інформаційно-аналітичних матеріалів. Публікація останніх значною мірою сприяла б підготовці узагальнюючих праць з історії України, активізації регіональних історичних досліджень тощо;

- специфіка документальних матеріалів радянських спецслужб вже найближчим часом вимагає підготовки і написання відповідних посібників, науково-методичних праць, в яких би викладалися особливості їх джерелознавчої критики. Обміну думками з цього приводу могли б послужити також Всеукраїнські та регіональні конференції з зазначеної тематики;

- потребує свого удосконалення нормативна база використання архівно-слідчих справ. Існуючі законодавчі акти, схвалені Верховною Радою України, перешкоджають їх використанню дослідниками;

- необхідно розглянути питання про єдину форму зберігання архівно-слідчих справ. Перебування АСС в архівах двох відомств (Головархіву при Кабінеті Міністрів України та СБУ) ускладнює їх пошук, опрацювання, перешкоджає створенню необхідних інформаційно-пошукових систем;

- потребує своєї активізації дещо призупинений процес розсекречення документів радянських спецслужб, який би дозволив ввести в науковий обіг оперативні, кадрові та інші документи органів держбезпеки.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АН - Академія наук
АОУ - Адміністративно-організаційне управління
АСС - Архівно-слідча справа

БОПУПАЦ - Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви

ВВ - Внутрішні війська
ВКП(б) - Всеросійська комуністична партія (більшовиків)
ВНК - Всеросійська надзвичайна комісія
ВОХР - Війська охорони республіки
ВРК - Військово-революційний комітет
ВТТ - Виправно-трудові табори
ВУНК - Всеукраїнська надзвичайна комісія
ВУЦВК - Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет
ВЦВК - Всеросійський Центральний Виконавчий комітет

Губком - Губернський комітет партії
ГУДБ - Головне управління державної безпеки
ГубНК - Губернська надзвичайна комісія
ГУЛАГ - Главное управление лагерей НКВД СССР

ДАВО - Державний архів Вінницької області
ДАОО - Державний архів Одеської області
ДАПО - Державний архів Полтавської області
ДА СБУ - Державний архів Служби безпеки України
ДПУ - Державне політичне управління
ДТВОДПУ - Дорожньо-транспортний відділ Об'єднаного Державного політичного управління

ЄКП - Єврейська комуністична партія

ІНВ - Іноземний відділ ОДПУ
ІНО - Інститут народної освіти

КВД - Комітет взаємодопомоги
КДБ - Комітет державної безпеки
КПК - Комісія партійного контролю

КРВ - Контррозвідувальний відділ
ЛКСМУ - Ленінська комуністична спілка молоді України

НК - Надзвичайна комісія
НКВС - Народний комісаріат внутрішніх справ
НКВТ - Народний комісаріат внутрішньої торгівлі
НКЗС - Народний комісаріат закордонних справ
НКШС - Народний комісаріат шляхів сполучень

ОВ - Особливий відділ
ОВК - Окружний виконавчий комітет
ОДПУ - Об'єднане державне політичне управління
Окрвідділ ДПУ - окружний відділ ДПУ
ОПК - Окружний партійний комітет
ОУН - Організації українських націоналістів
ОЦУ - Окружне церковне управління

ПО - Прикордонна охорона
ПОВ - Польська організація військова
ПСР - Партія соціалістів-революціонерів

РВК - районний виконавчий комітет
РКП(б) - Російська комуністична партія (більшовиків)
РНК - Рада Народних Комісарів
РСДРП - Російська соціал-демократична робітнича партія
РСІ - Робітничо-селянська інспекція
РСЧА - Робітничо-селянська Червона Армія
РДАСПІ - Російський державний архів соціально-політичної історії

СВ - Секретний відділ
СВУ - Спілка визволення України
СОУ - Секретно-оперативне управління
СПВ - Секретно-політичний відділ
СХИ - Сельскохозяйственный институт

УАПЦ - Українська автокефальна православна церква
УДБ - Управління державної безпеки
УКП - Українська комуністична партія
УМВС - Управління Міністерства внутрішніх справ
УНКВС - Управління Наркомату внутрішніх справ
УНР - Українська Народна Республіка

УНЦ - Український національний центр
УОГ - Учетно-осведомительная группа
УПСР - Українська партія соціалістів-революціонерів
УСБУ - Управління Служби безпеки України

ЦВК - Центральний Виконавчий комітет
ЦДАГО України - Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦКК - Центральна Контрольна комісія
РДАНІ - Російський державний архів новітньої історії

№ 1

Інструкція Всеросійської надзвичайної комісії про форму написання та терміни подання інформаційних зведень місцевими органами ВНК-ВУНК

Секретно-Оперативная
Сов.Секретно.

В Б У П О

Прилагая при сем выписку из приказа ВЧК за №85, предписываю немедленно организовать госинформтройку из представителей: ГПУ, Отдела Управления Уисполкома и Упарткома. В своей работе руководствоваться прилагаемыми инструкциями.

Сводки присылать обязательно 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28 каждого месяца.

Напоминаю: 1. Практиковавшееся до сего времени халатное отношение к своевременным высылкам госсводок в дальнейшем прекратить.

2. Неуклонно придерживаться вышеуказанных сроков.

Виновные в неисполнении сего будут строго наказываться.

Приложение: Упомянутое.

Замначгуботдела ГПУ (подпись)

Секретарь Губотдела ГПУ (подпись)

В Ы П И С К А
из приказа Всероссийской Чрезвычайной комиссии
№85
г.Москва. 23-го февраля 1922-го года.

При сем объявляется для сведения и неуклонного исполнения инструкция по Госинформации.

Замначадминоргупр ВЧК Музыкант.

ИНСТРУКЦИЯ ПО ГОСИНФОРМАЦИИ

Утверждаю
(подпись)
7/11-1922 г.

1. О ЗАДАЧАХ ГОСИНФОРМАЦИИ

Опыт 9-ти месячной работы Госинфтроек дает ныне ВЧК возможность учесть все выявившиеся за указанный период

недостатки работы и наметить определенные и ясные задачи на будущее время.

Основной целью Госинформации является - информирование центра о степени устойчивости положения на местах и о проведении и укреплении на местах нашей политики. Поэтому в основу Госинформационной работы должно лечь освещение политического состояния данного района и выявление экономических причин, влияющих на изменение этого состояния, а также освещения степени успешности проведения в жизнь главнейших мероприятий Советской валсти, как и политической, так и экономических областях.

Детальное освещение этих вопросов должно в сущности дать точную картину политико-экономического положения данного района. Вполне однако понятно, что размеры телеграфной информации не дают возможности чрезмерно детализировать картину политэкономического состояния мест. Поэтому перед Госинформацией состоит задача - учесть и выделить наиболее важные, имеющие государственное значение вопросы и выдвинуть на первый планфакторы, имеющие существенное значение для данного района и момента. Важнейшей задачей Госинформации является освещение настроения всех групп населения и факторов, влияющих на изменение этих настроений. В настоящий момент чрезвычайно важным является освещение настроений, господствующих в частях Красной Армии и Флота. Особенно важным является отражение в этих настроениях мероприятий Соввласти, в первую очередь мероприятий, касающиеся нашей НЭП. В этом направлении Госинформация должна быть особенно внементальной и чуткой. Течение Революции заставляет ныне Сов.власть прибегать к мерам во многом противоречащим установленным 4-х летним традициям, революционному укладу. Для нас является необыкновенно важным знание того, как принимаются эти меры различными группами населения (рабочими, крестьянами, красноармейцами, мелкой буржуазией и пр.). Поскольку эти группы уясняют себе смысл происходящего, как оно отражается и на сознании.

Второй задачей Госинформации является наблюдение за ростом мелко-буржуазной стихии, за проявлениями мелкобуржуазних настроений рабочей, партийной, красноармейской, союзной массах, случаями разъедания мелко-буржуазной стихией советского и партийного аппаратов. Необходимо следить за работой мелкой буржуазии в области кооперации,

в области профессионального движения, в частности важным является наблюдение за работой союзов профессиональной интеллигенции.

Третьей задачей Госинформации является возможно более полное освещение нового экономического развития районов и наблюдение за проведением в жизнь нашей Новой экономической политики.

Здесь в первую очередь необходимо следить за ходом и степенью интенсивности проведения "ударных кампаний", "недель", "дней", за исполнением боевых заданий. На обязанности Госинформации в этом отношении лежит немедленное осведомление центра о всех обстоятельствах, препятствующих проведению указанных выше "кампаний" и проч.

Четвертой задачей чисто чекистской госинформации является уведомление центра об активных проявлениях явной и тайной контрреволюции, о работе контрреволюционных партий и группировок, конечно, только там, где они выходят за пределы обычного агентурного наблюдения и принимают размеры явлений государственности.

Госинфтройкам необходимо уяснить себе, что госинфсводки, доставляемые тройкой в центр дают целый ряд ценных материалов нашим центральным органам для наблюдения за работой местных органов. Между тем, госинфсводки, поступающие в ВЧК до сих пор страдают рядом крайне существенных недочетов, делающих эти сводки порой совершенно бесполезными. Почти во всех сводках преобладают вообще туманные качественные характеристики событий и явлений. Конкретные же факты и цифры же в сводках почти отсутствуют. Так, например, падение производительности труда очень часто характеризуется следующим образом: "Понижение производительности труда катастрофическое". Понятно, что без указания нормальной производительности и фактической, либо тщательно проверенного процента выполнения задания, приведенная характеристика по существу ничего не дает, в худшем же случае она приводит к вредным преувеличениям. К приведенным "данным" о производительности труда нередко прибавляется еще целый ряд таких же качественных, а не количественных или фактических положений и т.д. В результате, несмотря на большое количество информационного материала, настоящая картина положения района, о котором даются сведения, остается либо совершенно не освещенной, либо она настолько отличается от действительности, что

делать из нее какие-либо выводы не представляется возможным. Далее, в совершенно не приводятся вспомогательные данные, необходимые для уяснения событий или явлений, описываемых в госинфсводках. Так, например, сообщается о слабом развитии кооперации, но совершенно не указываются причины и сопутствующие обстоятельства, задерживающие ее развитие.

Гостройки должны немедленно приступить к устранению причин, понижающих качество информации. Места однако должны твердо помнить, что настоящая инструкция отнюдь не сковывает свободной инициативы госинфтроек. Наоборот, они должны принимают самое действенное участие в разработке вопросов государственной информации. Ничто имеющие государственную ценность, государственное значение не должно ускользать от них. Настоящая инструкция и прилагаемый "перечень" дают лишь общие основы госинформационной работы, в каждом индивидуальном случае подлежащие изменениям и дополнениям сообразно с местными условиями. Планы составления госинфсводок и перечень вопросов посылаемых ВЧК на места являются обязательными только в общем целом. Некоторые сведения имеют значение только для большого периода времени и давать их в каждой сводке - излишне. Наоборот, на местах сплошь и рядом всплывают вопросы крупной важности инструкциями ВЧК не затронутые. ВЧК представляет местами широчайшую в этом отношении инициативу и призывает их к развитию максимальной активности в деле организации и налаживания госинформации. ВЧК указывает, что без этого госинформация останется лишь пустой формой, неспособной выполнять возложенных на нее центром задач.

II. О РАБОТЕ ГОСИНФТРОЕК.

По поступающим доныне сведениям видно, что в значительном количестве случаев госинфтройки существуют лишь формально, не принимают никакого участия в постановке госинформации и удовлетворяются лишь подписыванием сводок, а в лучшем случае проверкой их. Ясно, что при таком положении дел постановка информации невозможна и вся работа их теряет смысл. ВЧК указывает, что задачей госинфтройки является не только подписывание или составление сводок, но и сама организация госинформации, т.е. налаживание регулярного снабжения гостройки нужным информационным

материалом. В большей мере достижение этого зависит от постановки информации в соответствующих отделах и органах на местах. Информационный материал для сводок тройки берут от ведомственных информационных отделов, от руководителей учреждений, от советских, партийных, профессиональных организаций, используя всевозможные источники получения материалов. Будучи заинтересованными в работе Информационных отделов местных совпартучреждений, госинфтройки могут и должны принять деятельное участие в налаживании работы этих отделов, в части касающейся снабжения троек материалом, не посягая однако на административное руководство работой отделов. Для достижения контакта между тройками и информотделами местных учреждений, рекомендуется созывать периодические совещания из представителей инфчастей, местных учреждений (протоколы и доклады об этих совещаниях направлять в информационный отдел ВЧК).

Многие протоколы заседаний гостроек говорят об отказах тех или иных учреждений давать сведения госинфтройкам. Задачи последних в подобных случаях выступают с наибольшей яркостью и определенностью; учреждениям со слабым информационным аппаратом, госинфтройки должны помочь в смысле его налаживания, в случае же необоснованных отказов от дачи сведений, Госинфтройки, составленные из представителей высших административных учреждений губернии, должны суметь произвести давление на неподчиняющихся и заставить их направить свою работу сообразно распоряжениям центра Республики. В этих случаях тройкам вменяется в обязанность через посредство соответствующих местных административных инстанций принимать все меры административного воздействия и лишь в крайних случаях возникновения острых конфликтов прибегать к помощи Информационного Отдела ВЧК, для принятия последних мер воздействия через соответствующие центральные учреждения.

Большинство протоколов говорит, что состав госинфтроек меняется чуть не каждую неделю. Совершенно ясно, что при подобной текучести состава троек, никакая планомерная работа по налаживанию аппарата информации невозможна. ВЧК категорически настаивает на необходимости в делении для работы в тех тройках постоянных товарищей, способных разобраться в сложной политической обстановке, умеющих из огромной массы информационного материала, получаемого,

как путем осведомления, так и от совучреждения и парторганизаций выделить наиболее существенные данные для данного района и момента элементы.

III. ОСНОВНЫЕ ПРАВИЛА ПО СОСТАВЛЕНИЮ И РЕДАКТИРОВАНИЮ ГОСИНФСВОДОК.

1) Многие госинфтройки заполняют сводки пространными описаниями явлений местной жизни. Это, безусловно, недопустимо. Сводки должны писаться ясно и коротко, сжатыми выражениями, в нескольких словах излагающими сообщаемое.

2. Ни в коем случае не могут быть допущены неясности и расплывчатость сообщаемого. В основе каждого сообщения должен лежать конкретный факт или явление местной жизни. Сообщение ни в коем случае не должно требовать разъяснительного вопроса вроде: "слабо", "успешно", "недостаточно", допустимы лишь там, где точные и конкретные определения решительно невозможны. В прочих же случаях при указании на успешность и неуспешность развития какого-либо явления местной жизни необходимо указывать в чем именно выражаются эти успешность или неуспешность и каковы конкретные причины их выражающие. Степень же их должна быть по возможности выражена в цифрах и в процентном отношении к норме, заданию или к данным предыдущего периода.

3) Мелкие однородные явления обязательно должны сообщаться и сводиться к характеризующим данный вопрос в общегубернском масштабе.

4) Очень часто в сводках говорится о единичных явлениях, имеющих чисто местный характер. Не отрицая важности этих явлений, для данной местности ВЧК, однако указывает, что и госинфсводками могут помещаться сведения только о явлениях, могущих иметь государственное значение или характеризующих положение в губернии.

5) Недопустимыми являются выражения вроде, "без перемен", "прежнее", "как в предыдущей сводке". Госинфтройки должны понимать, что это в сущности отговорка и, что огромное количество информационного материала, получаемого с мест, при чем крайней срочной госинформационной работы, не дают возможности центру рыться в архиве для наведения справок по поводу отдельных выражений в госинформсводках.

6) Часто встречающиеся случаи помещения в смежных сводках совершенно противоречивых данных по одному и тому же вопросу указывает на то, что сведения помещаемые в госинфсводках проверяются без достаточной тщательности. В госинфсводках могут быть помещаемы только тщательно проверенные сведения. В случае возникновения важных явлений, требующих немедленного информирования них центра, недостаточность проверки указанных сведений должна быть каждый раз оговорена. В случае же обнаружения фактов, противоречащих ранее сообщенным данным, необходимо каждый раз называть причину противоречия.

7) Необходимо точно указывать районы распространения явлений, описываемых в госинфсводках. В противном случае у Центра нет никакой возможности обезопасить себя от ложных сообщений.

8) Следует также избегать помещения в госинфсводках сведений о явлениях, характерных для слишком мелких (менее уездных территорий).

9). Сведения требуемые настоящей инструкцией следует формировать в пределах представительства по губерниям, а в пределах губернии по вопросам (II параграф инструкции).

10) Всем госинфтройкам предлагается соблюдать порядок параграфов и пунктов, указываемых настоящей инструкцией.

IV. ПОРЯДОК РАСПРЕДЕЛЕНИЯ МАТЕРИАЛОВ В ГОСИНФСВОДКАХ.

Прилагаемый при сем перечень вопросов заключает в себе информационных параграфов:

§1-А. Политэкономическое состояние рабочих.
Б. Работа предприятий.
В. Работа ЭКОСО и СНК.
Г. Кустарная промышленность.
§2-А. Политэкономическое состояние крестьян.
Б. Продналог и посевкампания.
В. Работа Совхозов, артелей и коммун.
Г. Трудгужналог и заготовка топлива.
§3-А. Кооперация.
Б. Товарообмен.
В. Вольный рынок.
§4-А. Настроение красноармейцев.
Б. Состояние воинских частей.

§5-А. Состояние профорганизаций.
Б. Состояние Парторганизаций.
§6-А. Настроение совслужащих.
Б. Совстроительство.
§7-А. Контрреволюция.
§8-А. Санитарное состояние населенных пунктов.
Б. Организация помощи голодающим.
§9-А. Политэкономическое состояние железнодорожников.
Б. Работа транспорта.
§10. Политпросветительная работа.
§11. Зарубежные сведения (для пограничных губерний).

Этот перечень, обнимающий все главнейшие стороны местной жизни должен быть отдельными частями передан соответствующим учреждениям для дачи последними по указанным схемам сведений в Госинфтройки. Последние на основании полученного материала, путем выборки из него основных фактов и необходимых обобщений, составляют очередные госинфсводки.

Прилагаемый список вопрос отнюдь не является программой, требующей выполнения по всем пунктам, а лишь указанием того, какие же вопросы должны служить канвой для госинфсводки, (согласно задач), перечисленных в 1-м инструкции и освещение коих следует требовать от соответствующих органов и лиц.

Сведения, освещающие политическое состояние данной территории, а также настроения главнейших групп населения - рабочих, крестьян и красноармейцев, получаемые преимущественно путем осведомления, подлежат освещению в госинфсводках каждые три дня.

Сюда относятся: §1-А, §3-Б, §4-А.

Сведения о ходе ударных кампаний, выполнении боевых заданий также о политнастроениях более мелких групп населения, получаемые как через осведомление, так и от соворганов, подлежат помещению в госинфсводку 1 раз в неделю.

Сюда относятся: §1-А, Б, В, Г. §2-В. §3-А, Б, В. §4-Б. §5-А, Б. §6-§7, §8, §9-Б и весь параграф 10.

Параграфы 7 и 11 подлежат освещению по мере накопления материала, имеющего государственное значение.

18/II-22 г. №103092. Зам.Нач.Админоргупр ВЧК Музыкант
Начинформотд.Ашмарин.

ПРИЛОЖЕНИЕ ИНСТРУКЦИИ ПО ГОСИНФОРМАЦИИ

Утверждаю
7/II-22 г.

ПЕРЕЧЕНЬ ВОПРОСОВ, ПОДЛЕЖАЩИХ ОСВЕЩЕНИЮ В ГОСИНФСВОДКАХ

I.
ПОЛИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧИХ, СОСТОЯНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ГОСУДАРСТВЕННОЙ, ЧАСТНОЙ И КУСТАРНОЙ. РАБОТА ЭКОСО И СНК

А. ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ РАБОЧИХ.

а) Госпромышленность.

1. Настроение рабочих. Отношение их к Соввласти, РКП, случаи волнений, брожений, забастовок с указанием причин продолжительности и способов ликвидации, приблизительно число бастующих и % к общему количеству рабочих. Количество и политнастроение безработных. Организация подпольных советов безработных.

2. Степень снабженности рабочих и их семейств. Источники преимущественного снабжения рабочих - госснабжение, кооперация, реализация готовой продукции и иные виды снабжения. Наличие фондов снабжения. Проведения в жизнь коллективного и иных видов снабжения, подельной платы, натурпремирования, новых ставок, отношение рабочих к этим мероприятиям.

3. Работа комиссий по улучшению быта рабочих. Быт рабочих (жилищные условия, сансостояние и проч.).

4. Взаимоотношение между рабочими и администрацией.

б) Частная промышленность.

Б. РАБОТА ПРЕДПРИЯТИЙ.

а) Госпромышленность.

6. Степень снабженности предприятий топливом, сырем, рабсилой, квалифицированной рабсилой, профодеждой и проч. (% удовлетворения потребности).

7. Состояния оборудования Госпредприятий.

8. Производительность труда рабочих (указывать степень производительности сравнительно с предыдущими сведениями).

9. Процент выполнения госзаданий.

10. Случаи технического саботажа спецов.
11. Ход работ комсогоора.
б) Частная промышленность.
п.п. 5, 7 и 9 в сравнении с госпромышленностью
В. РАБОТА ЭКОСО И СНХ.
12. Ход и результаты работ по обследованию предприятий.
13. Ход и результаты арендной кампании (списки предприятий, сданных в аренду), выгодность заключенных договоров на предприятий и проч.).
Г. КУСТАРНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ.
14. Движение числа кустарей, наиболее или наименее развивающиеся промыслы.
15. Настроение кустарей, отношение их к Соввласти, новой экономполитике.
16. Продэкономическое положение кустарей.
17. Степень снабженности кустарей сырьем, топливом, людьми, инструментами, источники снабжения и финансирование.
18. Взаимоотношение между кустарями и промысловыми объединениями, Соввластью.
19. Случаи массового использования кустарей и старыми предпринимателями.
20. Работа промысловых объединений с кооперативными союзами и частными предпринимателями.
21. Состав промысловых Съездов, результаты выборных собраний, влияние и работа РКП.

II.
ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КРЕСТЬЯНСТВА (ХОД СЕЛЬСКОХОЗЯСТСТВЕННЫХ КАМПАНИЙ, ПОВИННОСТЕЙ, НАЛОГОВ, РАБОТА СОВСЕЛЬХОЗОВ, АРТЕЛЕЙ, ЗАГОТОВКА ТОПЛИВА).

А. ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ КРЕСТЬЯНСТВА.
22. Настроение крестьян кулаков, средняков, бедняков, случаи волнений, брожений, погромов и пр.
23. Отношение крестьян к Соввласти, РКП, новой экономполитике, товарообмену, кооперации и пр. Отношение крестьян к политорганам и степень участия крестьян в их работе.
24. Отношение крестьян к врагам Соввласти (каким).

25. Работа Сель- и Волисполкомов. Процент в них коммунистов.

26. Ход и результаты выборных кампаний. Участие в них.

Б. ПОСЕВКАМПАНИЯ И ПРОДНАЛОГ.

27. Работа посевкомов. Степень снабженности крестьян семенами.

28. Стремление крестьян к изменению посевплощади.

29. Состояние посевов. Ход уборочной кампании.

30. Ход работ по составлению списков плательщиков. Раздача списков крестьянам.

31. Борьба с сокрытием машин.

32. Ход добровольности сдачи налогов. Случаи применения Ревтрибуналов и Продотрядов.

33. Работа Продорганов на местах. Поведение на местах продработников.

34. Ход кампании по дальнейшей отправке зерна. Состояние ссыппунктов, элеваторов и пр. Случаи массовой порчи продуктов.

В. РАБОТА СОВХОЗОВ, АРТЕЛЕЙ И КОММУН.

35. Настроение работников. Отношение к Соввласти, РКП и Новой Экономполитике.

36. Состояние сельского хозяйства в совхозах и пр. Меры, принимаемые к мелиорации сельского хозяйства.

37. Связь Совхозов, коммун, артелей с кооперативными и кустарными организациями, с частными предпринимателями, взаимоотношения с органами Соввласти.

38. Взаимоотношения с окружающим местным населением.

39. Сдача продуктов по государственным налогам. Места сбыта производимых товаров.

Г. ТРУД, ПОВИННОСТИ И ХОД ТОПЛИВНЫХ ЗАГОТОВОК.

40. Отношение крестьян к трудгужповинностям и трудгужналогу. Привлечение крестьян к борьбе с лесными пожарами, снежными заносами и проч.

41. Ход топливных заготовок. Случаи массового хищения лесовых материалов. Процент выполнения Госзадания.

42. Работа частных организаций и контрагентов в деле заготовки топлива. Взаимоотношения между лесозаготовительными трестами и кооперацией.

III.
РАБОТА КООПЕРАЦИИ И СОСТОЯНИЕ ВОЛЬНОГО РЫНКА.

А. КООПЕРАЦИЯ.

а) Настроение массы Кооператоров.

43. Настроение массы кооператоров, отношение их к Совласти, РКП, новой экономполитике. Работа контрреволюционных партий и организаций среди кооператоров. Политические группировки пользующиеся наибольшим успехом среди кооператоров. Организация ячеек РСДРП и ПСР.

44. Работа буржуазных объединений под видом кооператоров, артелей и проч.

45. Ход политфизиономии и результаты кооперативных съездов, конференции и совещаний. Роль и влияние на них РКП. Ход и результаты выборных кампаний.

46. Отношение к кооперации различных групп населения.

б) Работа Кооперативов.

47. Общий ход развития кооперации (производственной, потребительской, сельскохозяйственной). Движение числа кооперативов. Движение размеров оборотов.

48. Наиболее и наименее ходкие товары. Продукты первой необходимости, имеющиеся в кооперативах в изобилии или в недостатке. Процентное отношение между рыночными и кооперативными ценами.

49. Работа Губсоюзов в ЕПО, их политическая физиономия.

50. Производственная деятельность в кооперативах. Распределительная деятельность. Культпросветительная деятельность.

51. Договоры с другими Губсоюзами и частными предприятиями.

Б. Товарообмен.

52. Интенсивность хода товарообменных операций, сравнительно с предыдущими периодами. Открытие новых обменных пунктов.

53. Наличие товарообменного фонда и целесообразность его пользования.

54. Наиболее и наименее ходкие товары.

55. Соотношение между эквивалентом, установленным товарообменом и рыночними и кооперативными ценами.

56. Процент выполнения товарообменных заданий.

57. Наиболее удачные приемы, применяемые местными отделами для развития товарообмена.

58. Отношение к товарообмену рабочих, крестьян, обывателей.

В. Вольный рынок.

59. Контрреволюционные партии и группировки, пользующиеся наибольшими симпатиями торговцев. Политнастроения торговцев. Попытки торговцев организовать союзы, объединения и проч.

60. Отношение населения к Советскому рублю.

61. Общий ход развития вольной торговли. Главнейшие моменты, имеющиеся на рынке в изобилии или в недостатке. Меры, принимаемые к урегулированию частной торговли. Случаи привлечения торговцев к суду за нарушение кодекса труда.

62. Цены на главнейшие продукты первой необходимости, процентное изменение их, сравнительно с предыдущими перечнями. (Указать число, на которое даны цены).

63. Спекуляция деньзнаками всех выпусков. Спекуляция иностранной валютой и золотом.

ПОЛИТИЧЕСКОЕ НАСТРОЕНИЕ КРАСНОАРМЕЙЦЕВ И СОСТОЯНИЕ ВОИНСКИХ ЧАСТЕЙ.

А. Настроение Красноармейцев.

64. Настроение красноармейцев. Отношение их к Соввласти, новой экономполитике. Случаи волнений, погромов, восстаний.

65. Политическая работа в частях. Ход безпартийных и армейских конференций.

66. Взаимоотношения между красноармейцами и комсомольцами, между комсоставом и политработниками.

Б. Состояние воинских частей.

67. Продснабжение частей. Снабжение фуражем (обмундированием и обувью. В случае недостачи снабжения, указывать название части (не менее отдельной части), в коей обнаружен недостаток, местонахождение части, а также точный вид недостающего продснабжения. Величину недостатка указывать в процентах.

68. Санитарное состояние частей и быт красноармейцев.

69. Способность и дисциплина частей.

70. Вооружение и снаряжение.

71. Процент дезертирства.
72. Ход демобилизации и прибытие пополнений. Политнастроение уволенных белых офицеров.
73. Состояние военскладов и хранилищ.

V.
НАСТРОЕНИЕ СОЮЗНОЙ И ПАРТИЙНОЙ МАССЫ И РАБОТА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ПАРТИЙНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ.

А. Состояние Профорганизаций.

а) Настроение союзной массы.

74. Настроение союзной массы. Отношение к Соввласти, новой экономполитике, новой тарифной политике, вопросы более всего волнующие союзную массу.
75. Работа и влияние фракций РКП, контрреволюционные партии, течения и группировки, пользующиеся наибольшим успехом в союзной массе. Попытки организации контрреволюционных элементов в союзах, подпольных профсоюзах и проч.
76. Внутрисоюзные разногласия, конфликты, течения.
77. Ход и результаты выборных кампаний, конференций. Роль и влияние на них РКП.
78. Степень участия рабочих в профработе.
79. Случаи массовых выходов из профсоюзов.

б) Работа профорганизаций.

80. Работа правлений союзов, Соврофов, ЭКО и ОНТ, работа культотделов.
81. Участие союзов в деле налаживания промышленности, улучшения быта рабочих, помощи голодающим.
82. Взаимоотношения между союзами и органами Соввласти.
83. Связь и взаимоотношение Союзов с кооперацией и кустарями.

Б. СОСТОЯНИЕ ПАРТОРГАНИЗАЦИЙ.

А. Настроение коммунистов.

84. Настроение партийной массы, отношение к новой экономполитике, вопросы более всего волнующие партийную массу.
85. Внутрипартийные настроения, конфликты, склоки, опозиционерство. Проникновение в РКП контрреволюционных и мелко буржуазных елементов, красный бандитизм.

б) Работа Парторганизаций.

86. Ход и результаты выборных кампаний, съездов, конференций.

87. Степень налаженности аппаратов. Степень вовлечения партмассы в партработу.

88. Работа Женотделов, РКСМ, агитотделов, ячеек, фракций.

89. Участие в РКП в проведении кампаний, “дней” и проч.

90. Связь РКП с беспартийными массами. Работа на предприятиях, в деревне и проч.

VI.
НАСТРОЕНИЕ СОВЕТСКИХ СЛУЖАЩИХ И СОВЕТСКОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО.

А. Настроение Совслужащих.

91. Настроение Совслужащих. Отношение к Соввласти РКП, новой экономполитике, новой тарифной политике, сокращение штатов, кооперации. Вопросы более всего волнующие массу совслужащих. Количество и политнастроение совслужащих, уволенных из учреждений по сокращению штатов.

92. Степень материальной обеспеченности совслужащих и их семей. Проведение в жизнь коллективного снабжения, новых ставок, натурпремирований. Источники преимущественного снабжений совслужащих, госснабжение, кооперация и проч. Наличие фондов снабжения.

93. Взаимоотношение массы совслужащих с верхами.

Б. Советское Строительство.

94. Состояние и интенсивность работы важнейших совучреждений (СНХ, ГЧК, РКП, Продкомов, Земотделов и проч.). Взаимоотношения между учреждениями, преследующими цели проведения ревзаконности-ВЧК, Юсты, Нарсуды и пр. Случаи острых конфликтов между совучреждениями. Работа ОНО.

95. Работа Исполкомов, Ревкомов и пр.

96. Состояние милиции, настроение милиционеров, снабжение милиции продовольствием, обмундированием, дисциплина, боеспособность.

97. Ход выборных кампаний в Советы, роль и участие РКП в выборных кампаниях. Состав вновь избранных Советов. Процент в них коммунистов. Участие масс в выборах. Состав Исполкомов.

98. Ход съездов Советов. Политнастроения участников

съезда, влияния на съездах РКП.

99. Объявления и снятие осадного положения (с указанием причин). Работа контрреволюционных партий, организаций духовентсва, сект. Активные выявления контрреволюционных настроений.

100. Случаи волнений, брожений, демонстраций, погромов, восстаний. Развитие уголовного бандитизма, проституции. Случаи массовых отказов от распоряжений Соввласти.

101. Степень и формы участия контрреволюционных организаций в подготовлении, организации и руководстве этими волнениями.

102. Меры борьбы с происшедшими волнениями. Спешность ликвидации.

103. Настроение населения во время волнений ликвидации таковых.

104. Обнаружение организаций: шпионских, террористических, материально-потребительских, пропагандистских и степень интенсивности их ликвидации.

105. Степень интенсивности работы контрреволюционных партий. Увеличение или уменьшение их влияния. Съезды, конференции, слияния, расколы.

106. Влияние на массы духовенства и сект. Открытие чудотворных икон. Съезды, конференции, выборы.

VII.
САНИТАРНОЕ СОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ И ОКАЗАНИЕ ПОМОЩИ ГОЛОДАЮЩИМ.

А. Санитарное состояние населенных пунктов.

(городов, сел, ж.д. станций, пристаней и пр.).

107. Развитие эпидемий и эпизоотий (каких).

108. Наличие медперсонала, медикаментов (указать процент недостачи).

109. Состояние больниц, бараков, эвакопунктов, домов отдыха и проч.

110. Работа водопроводов, канализаций, ассенизаторов.

111. Жилищный вопрос.

112. Организация сантроек, пятерок, чрезэпидкомитетов.

Б. Организация помощи голодающим.

113. Размещение беженцев взрослых, детей, открытие пунктов и проч.

114. Сборы пожертвований, организация недель, декадников.

115. Работа АРА, Нансеновских и других организаций.
116. Работа Помголов и комитетов взаимопомощи.
117. Использование голодных кампаний контрреволюционными элементами.
118. Отношение и участие населения в помощи голодающим.

VIII.
ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ШКОЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ.
ПОЛИТПРОСВЕТИТЕЛЬНАЯ РАБОТА.

119. Работа учебных заведений-школ, университетов.
120. Политнастроение и степень материальной обеспеченности школьных работников.
121. Настроение учащихся в учебных заведениях.
122. Степень снабженности всех учебных заведений пособиями и топливом. Попытки ввести платное обучение, отношение к этому групп населения учащихся, преподавателей, населения, ввести преподавания закона божьего.
123. Работа агитпунктов, библиотек, читален, нардомов.
124. Случаи недостатка политработников.
125. Ход работ по ликвидации безграмотности.

IX.
ПОЛИТЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНИКОВ.
РАБОТА ТРАНСПОРТА.

А. Политэкономическое состояние железнодорожников.
126. Политнастроение железнодорожников, отношение к Соввласти, РКП, НЭП, коллективному снабжению, новой тарифной практике, профсоюзам и кооперации.
127. Продснабжение железнодорожников-госснабжение, кооперация и пр. Наличие фондов снабжения.
128. Работа допрофорганов.
Б. Работа транспорта.
129. Снабжение дорог углем, дровами, нефтью. (Указать на какое время, имеются запасы).
130. Наличие подвижного состава.
131. Ход ремонта паровозных вагонов.
132. Ход перевозок срочных грузов.

133. Провозоспособность дорог.
134. Заносы, размывы и меры принимаемые для борьбы с ними.
135. Работа транспортных ЧК.

X.
ДЛЯ ПОГРАНИЧНЫХ ГУБЕРНИЙ.

136. Состояние границ и контрабанда.
137. Зарубежные сведения.
Начинформотдела ВЧК Ашмарин
С подлинным верно:
Начгубинформации (подпись)
С подлинным верно: [подпись]

ДАОО, ф. 1, оп. 1, спр. 10.-Арк. 1-6.-Машинопис. Завірена копія.

№2
Доповідна записка виконуючого обов'язки начальника Подільського губвідділу ДПУ Іванова секретарю Подільського губкому КП(б)У Маркітану про діяльність українських соціалістичних партій та петлюрівських організацій

Совершенно секретно

СЕКРЕТАРЮ ПОДОЛЬСКОГО ГУБКОМА К.П.(б)У.
т.МАРКИТАНУ

Лично

КРАТКИЙ ДОКЛАД
ПОДОЛЬСКОГО ГУБОТДЕЛА ГПУ ПО ЛИНИИ КРО ПЕТЛЮРОВЩИНА И УКРАИНСКИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ.

Активной и организованной Петлюровщины (вернее украинско-шовинистической контрреволюции) за весь 1924 и первые месяцы 1925 года на Подолии не имеется. Заключение делается исходя из тех соображений, что наша агентура (которая вполне работоспособна и украинское общество охватывает полностью) не наталкивалась на признаки организационной работы контрреволюционных и националистических элементов Украинского общества.

133. Провозоспособность дорог.
134. Заносы, размывы и меры принимаемые для борьбы с ними.
135. Работа транспортных ЧК.

X.
ДЛЯ ПОГРАНИЧНЫХ ГУБЕРНИЙ.

136. Состояние границ и контрабанда.
137. Зарубежные сведения.
Начинформотдела ВЧК Ашмарин
С подлинным верно:
Начгубинформации (подпись)
С подлинным верно: [подпись]

ДАОО, ф. 1, оп. 1, спр. 10.-Арк. 1-6.-Машинопис. Завірена копія.

№2
Доповідна записка виконуючого обов'язки начальника Подільського губвідділу ДПУ Іванова секретарю Подільського губкому КП(б)У Маркітану про діяльність українських соціалістичних партій та петлюрівських організацій

Совершенно секретно

СЕКРЕТАРЮ ПОДОЛЬСКОГО ГУБКОМА К.П.(б)У.
т.МАРКИТАНУ

Лично

КРАТКИЙ ДОКЛАД
ПОДОЛЬСКОГО ГУБОТДЕЛА ГПУ ПО ЛИНИИ КРО ПЕТЛЮРОВЩИНА И УКРАИНСКИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ.

Активной и организованной Петлюровщины (вернее украинско-шовинистической контрреволюции) за весь 1924 и первые месяцы 1925 года на Подолии не имеется. Заключение делается исходя из тех соображений, что наша агентура (которая вполне работоспособна и украинское общество охватывает полностью) не наталкивалась на признаки организационной работы контрреволюционных и националистических элементов Украинского общества.

В процессе работи по петлюровщине постепенно выявлялись отдельные лица, которые были в прошлом связаны с УНР, а после ее свержения принимали участие в подпольной работе в ее пользу. После тщательной работы в этой области, Губотделом учтено ..... человек офицеров армии УНР, общественных деятелей, чиновников и проч. Значительная их часть в настоящее время осела в наших губернских и окружных учреждениях (занимая иногда ответственные должности), часть учительствует в городских и сельских школах и т.п. Ведя работу по их освещению, Губотдел ГПУ стремится выявить из их среды тот элемент, который не примирился с фактом существования Советской власти и который способен на активную деятельность и организационное оформление украинских контрреволюционных элементов.

В значительной мере мы этого достигли и располагаем такими данными, которые дают возможность свободно ориентироваться и знать откуда можно ожидать толчка к началу организационной работы в стане украинской контрреволюции. Относительно же общего состояния Местного Украинско-шовинистического "Общества", то следует отметить, что пока из полосы общих рассуждений о положении Соввласти как здесь на Украине, так и на международной арене - оно не выходит. Настроение этого "общества" зависит, главным образом, от политических событий текущего момента, которые служат исходным пунктом для определения сроков падения Соввласти и как это произойдет. Упавший было интерес к эмиграции, за последние несколько месяцев, значительно возрос до сенсационных слухов о передвижении эмиграции, полученных субсидий и формированной из эмигрантов, армии, которая примет участие в весеннем походе на Украину. Следует отметить, что слухи эти, значительно преувеличенные, имеют некоторое основание, так как сведения из закордона доносят о значительном оживлении в стане украинской эмиграции под влиянием первых весенних лучей.

Украинская контрреволюция рассматривается нами не только в лице бывших петлюровцев. Замыкание нашей работы в их кругу - было бы громадной ошибкой. Дело в том, что значительный процент бывших петлюровцев отошли совершенно от политической деятельности и примирились с фактом существования Сов.власти. Этот элемент постепенно советизируется и от своего прошлого отказывается. Объектом совещания осталась та часть петлюровцев, которая, как ука-

зывалось выше, продолжает надеяться на возвращение УНР. В этой среде наиболее резко обсуждаются наша внутренняя и международная политика, анализируется общее положение страны и обсуждаются вопросы как быстро падет власть. Группы таких лиц имеются в ГФО, Губземуправлении и др. учреждениях. Легальными их клубами является автокефальный собор, хор имени Леонтовича и др.

В процессе работы выявилось, что имеется еще одна область, на которую следует обратить серьезнейшее внимание. Мы говорим о сельской и учащейся (в специальных учебных заведениях) молодежи, которая, зачастую (принимая во внимание слабость партийного влияния на селе), развивается в шовинистическом духе, чему в значительной мере способствуют и содействуют некоторые учителя и автокефальные попы. Губотделом зарегистрированы случаи, когда из школьных библиотек ученикам выдавалась петлюровская литература, или когда бандитизм 1919-1922 гг. преподносился молодежи, как период героической борьбы "лучших сынов Украины" за национальное дело. Следует отметить, что ставка на молодежь является сейчас одними из основных методов работы украинской контрреволюции и закордонная эмиграция уделяет сейчас этому вопросу значительное внимание. Раскрытие же в Каменецком округе оформившейся организации молодежи, ставившей себе задачей борьбы за УНР, не только агитацией, но и террором - показывает, что процесс идет быстро. Работа Губотдела заключается в освещении сельского учительства и интеллигенции для выявления враждебного Сов.власти элемента, который должен отстраняться от службы. Элемент этот тщательно учитывается и освещается.

Кроме указанной выше работы - Губотделом ГПУ було выявлено несколько лиц, которые во время Гетманщины и УНР отличались своими издевательствами над крестьянами. В это число входит генерал Липкин (бывш. Литинский Повитовый Комиссар), который организовал несколько карательных экспедиций и проч. Задержан видный сотрудник петлюровской Шепетовской контрразведки, который нами направляется на Волынь и много других.

Что же касается украинских социалистических партий (УПСР и УСДП), то как организации, они не существуют и признаков проведения какой либо работы со стороны учтенных нами членов этих партий, не замечено.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ.

Несмотря на то, что заметна тяга к перемене ориентации в сторону сотрудничества с Сов.властью и Компартией со стороны части низовой интеллигенции, необходимо констатировать, что в массе своей, если не открыто, то разными способами таковая старается высказать свое отрицательное отношение и где можно, принести некоторый вред.

Для примера можно взять учительство и агрономов, каковые, по своему количеству и соприкосновению с селом, заслуживают особой внимательности, тем более, что остальные группы интеллигенции (инженеры, юристы, врачи) до того малочисленны, что особого интереса не представляют.

Значительная часть учительства и агрономов еще в начале 1924 года искала новых путей услужения народу", не отказываясь от прививки им шовинистического украинского духа. Потеряв веру в ближайшую перемену власти с помощью друзей из закордона и не желая оставаться в выжидании, заметно стремление оставить советскую работу и желание быть рукоположенными в священниках, что было отмечено в августе месяце прошедшего года в Гайсинском округе, где целый ряд учителей подал заявления епископу Борецкому о рукоположении их в священники. Можно было наблюдать также явления, когда учителя, отчаявшись в возможности массовой шовинистической пропаганды, проводили индивидуальную обработку своих учеников, что имело место в Каменецком округе в ИНО.

Отчасти наиболее ярые шовинисты и противники Сов.власти старались использовывать проводившиеся в истекшем году районные съезды Характерным моментом является выступление одного из учителей гр-на Голембиевского на районном съезде, где он совершенно разложил всех присутствовавших учителей заявлением о том, что происходят частые перемещения учителей, отражающиеся на работе и поэтому необходимо, чтобы инспектура Наробраза во всех случаях перемещения сообщала перемещаемому причины этого, в результате съезд принял и вынес определенное постановление.

Некоторый перелом в настроении учительства внесли прошедшие окружные учительские конференции и Всесоюзный Съезд. Часть учительства возлагает большие надежды на прошедший съезд и его решения. Но здесь же отмечается, что наиболее реакционная часть учительства все таки осталась в своей старой позиции, но боясь открыто выступать со своими

враждебными взглядами, высказывает это в домашнем обиходе.

Характерным примером могут послужить учителя гор.Гайсина, где у зав.трудовой школой Кавердынского 1-го января собралось 15 человек учителей, которые, высказываясь о компартии, приходят к таким выводам, что необходимо защищать свой родной язык от посягательства "кацапов" и "жидов", что коммунисты, это кучка насильников, верхи, не считающиеся с массами, те же дворяне, карьеристы, убивающие в людях, боясь конкуренции, всякую активность. Это, как нельзя лучше характеризует значительную часть учительства выразителями идеологии, которой эта группа является.

Агрономы проявляют еще большую консервативность и не меньшую враждебность по отношению к Сов.власти и Компартии. В своем кругу видные агрономические силы Винницы выдвигают определенную линию поведения к предстоящему Всеукраинскому Агрономическому Съезду, сводящуюся к лозунгам: "Ратование за чистую науку и невмешательство в политику некомпетентных руководителей Научно-Технической Секции при Союзе "Всеработземлес", иначе говоря, руководителей коммунистов и во избежание полной смерти агрономической мысли, необходимость наладить связь с ученым миром Западной Европы. Иначе говоря, под соусом связи с научными силами, связаться с эмигрантской и зарубежной контрреволюцией.

Еще определеннее высказываются эти агрономы (Пидкуймуха, Черноголовкин, Ергольский, Тимощенко, Чернявский и Маргепштерн), касаясь курса, взятого Компартией по отношению к интеллигенции (учительский съезд и предстоящий агрономический), они говорят, что "...видно Сов.власть видя, что без интеллигенции не поднять благосостояния разрушенного хозяйства, начинает с нами заигрывать, но мы агрономы, в своей массе - крестьяне, и глазами крестьянской темноты и недостатков, видим класс имущих-коммунистов и евреев, расточающих народное добро и крестьянина, и поэтому агроном будет презирать эту политику господства не пролетариата, а кучки людей и Всеукраинский Съезд Сов.власти ничего не даст".

Характерно то, что эти лица с различной политокраской (петлюровцы-шовинисты, кадеты и монархисты) в большей части своих чаяний - однодушны.

Еще откровеннее обнаружилась антисоветская физиономия значительной части работников-спецов земли и леса на

происшедшей в Каменце 25-го января с/г конференции, где предложенную комфракцией резолюцию, громадная часть делегатов пыталась сорвать и последняя была принята с большими изменениями, при чем, из 100 присутствовавших голосовали: - за - 5 человек, против - 4, а остальные - 91 ч. воздержались.

Еще важным моментом является отношение интеллигенции к дискуссии по поводу "Уроков Октября" тов.Троцкого. В начале значительная часть предсказывала раскол партии и падение Сов.власти, в настоящее же время существует мнение, что тов.Троцкий никогда не был идейным большевиком и взял на себя руководство армией для того, чтобы привлечь на свою сторону симпатии войска и повернуть к меньшевизму.

Суммируя все это, надо сказать, что все же, несмотря на то, что еще сильна враждебная тенденция, по отношению Сов.власти, среди интеллигенции, диференциация среди таковой уже началась, что видно хотя бы из того, что часть учительства встречает с одобрением мероприятия Сов.власти и под влиянием прошедшего съезда говорит, что Компартия и Сов.власть взяли правильный курс.

Здесь же надо, однако, отметить, что значительная часть интеллигенции, в особенности верхи ее, ожидают случая проявить свою враждебность и передать то же настроение крестьянству.

В У З Ы.

ВУЗы всей Подолии расположены исключительно в Каменецком округе, почему всю оценку и придется строить на них.

Первое полугодие 1924 года характеризуется крайне сгущенной атмосферой, в особенности в ИНО и СХИ, где большая часть преподавательского состава и значительная часть курсантов с бывшим антисоветским прошлым, что сказывалось на состоянии этих ВУЗов вообще. Нужно отметить, что большинство слушателей и педагогов унаследованы, так сказать, от реорганизованного украинского державного университета, что является главной причиной существования петлюровского духа.

Характерной чертой указанного полугодия является разбор декларации 66 видных представителей интеллигенции на Всеукраинской партийной конференции. К этой декларации было предложено внести добавление в духе необходимости контакта в работе с Сов.властью и компартией и здесь-то и выявилось, что из присутствовавших 20-ти профессоров не

подписали ее 10 человек, а из общего количества ста студентов, подписали ее только 74 человека.

За этот же период выявлен целый ряд студентов, не пролетарского элемента и несколько человек с украинско эсэровским прошлым.

В СХИ менее сгущенная атмосфера, но все же и здесь выявляется целый ряд шовинистов-петлюровцев, как среди учащихся, так и профессуры (Олейник, Хроневич, не подписавшие декларации 66-ти).

В дальнейшем, в начале второго полугодия 1924 г. сгущенная атмосфера продолжает оставаться такой же и выявляется в ИНО группа студентов, которые всячески стараются подорвать авторитет администрации.

Наряду с этим, начинается, однако, заметное усиление группы комсомольской и беспартийной - сочувствующей Сов.власти. Переизбирается редколлегия стенгазеты, куда попадают комсомольцы и сочувствующие Сов.власти студенты.

С августа месяца 1924 года отмечатеся лихорадочное состояние студентов всех ВУЗов, в связи с получением из Центральных ВУЗов, писем о начавшейся чистке и заметно, что студенты-кулаки и поповские сыновья разными способами добиваются получения членских карточек ИНО, что им отчасти и удавалось, при употреблении в ход взяточничества, но по выявлению этого, карточки отбирались и их хозяева облагались платой как нетрудовой или кулацкий элемент.

Преподавательский состав старый - консервативный и заметно противится введению новых методов преподавания и не удивительно, так как выявлен целый ряд лиц с богатым петлюровским или монархическим прошлым (Иваницкий - бывший член УПСР, Герасименко - бывший член УСД, Зеланд - бывший военный врач в чине полковника и др.).

В последних числах сентября с/г составляется Комиссия по чистке ВУЗов, в результате работы Комиссии постановлено исключить 107 человек. В этот же период замечается по всем ВУЗам изменения физиономий, за исключением мелких попыток антисоветского студенчества продолжать работу по разложению. Заметно влияние чистки, в результате которой более активная часть анти-советского студенчества вычищена, а остальная - менее активная, боясь исключения, - притихла. Все же была заметна тенденция группы студентов, во главе с Герасименко, устроить враждебную демонстрацию протеста против исключения.

В дальнейшем заметно лихорадочное состояние вычищенных, каковые распускают разные слухи вроде того, что исключенные студенты Москвы обратились с протестом к какому - то иностранному консулу. Актив вычищенных из ИНО и СХИ не получает документов и демонстративно появляется в стенах института. Все же активных выступлений, благодаря принятым мерам, не было.

В отношении выявленных неблагонадежных педагогов применяются методы увольнения (уволены Зеланд и Розендранц). С другой стороны - заметно усиление влияния советски настроенного педагогического персонала. Начал себя проявлять профессор Неселовский, который при УНР был в загоне и устраивает первые лекции по антирелигиозной пропаганде.

В последнее время установилась, приблизительно, вполне здоровая атмосфера. Оставшийся в ВУЗах неблагонадежный элемент (одиночки) постепенно выявляется и устраняется.

Некоторые педагоги (Олейник) продолжают себя проявлять, распространяя слухи, что английская делегация во главе с Перселем подкуплена Сов.властью.

В связи с ведением лабораторного метода преподавания, замечается недовольство некоторой части студентов.

В результате работы организованной Предметной комиссией выяснилось, что ряд профессоров абсолютно не понимает новых методов преподавания и некоторым из них было предложено читать больше марксистской литературы. (Иваницкий, Борис, Поль, Найда и Хитько).

В итоге нужно отметить более или менее удовлетворительное состояние студенчества ВУЗов, чему благоприятствовали с одной стороны - чистка, а с другой - выжидательное положение значительной части профессуры, стремящейся отвязаться от новых методов преподавания.

ОБЩЕСТВА И СОЮЗЫ.

Общества и Союзы в большинстве своем представляют безжизненные организации, каковые если и работают, то замыкаются в узком кругу руководителей.

Винницкое Агрономическое Общество расформировано и влито в находящуюся в стадии организации Научно-Техническую секцию при Губотделе “Всеработземлес”.

Винницкий Ученный Комитет совершенно безжизнеет и возглавляется лицами, определенно антисоветских взглядов (Данилов - председатель, Ремига и др.), которые в узком

кругу, высказывают взгляды, что “сейчас хотят подменить истинную науку грубым материализмом”. Имеется так же тенденция к налаживанию связи с ученным миром Запада.

ПОЛЬНАСЕЛЕНИЕ И Ш П И О Н А Ж.

Подолия насчитывает 240 тисяч католиков и около 70-ти тысяч поляков. Такое количество католического, а в частности польского населения в пограничной с Польшей губернии не может не обращать на себя внимания польского правительства и Ватикана, ширмой которого пользуется Польгенштаб. Вследствие такого положения вещей, польколония Подолии значительно больше других губерний поражена шпионажем - с одной стороны и более шовинистически настроена - с другой стороны. Факты сами говорят за себя. За последний год Губотделом было ликвидировано 54 шпионских дела с общим количеством обвиняемых в 132 человека (в это число входят также шпионские дела румынских разведчиков и Французского Военного Бюро, но превалирующим количеством являются польские).

В советизации польского населения мы ушли недалеко, а поэтому следует несколько остановиться на тактике поляков. Она не всегда одинакова и меняется соответственно с нашей тактикой. Все внимание поляков в истекшем году сосредотачивалось на следующих моментах:

- национальна политика, частичный недород и советизация, а также частичная коммунизация польсела;

- национальная политика вообще, в особенности последние мероприятия Сов.власти по выделению национальных районов, сильно обеспокоило поляков, не желающих лишиться своего влияния на польколонию. К тому же открывавшиеся в истекшем году клубы и сельбуды на селе, а также комсомольская деятельность, как бы дополняли первый вопрос и, следовательно, заостряли его еще больше. В результате мы имеем усиленную деятельность ксендзов, интеллигенции и кулаков.

Деятельность ксендзов выражалась в довольно частых проповедях, в которых критиковали Сов.власть, в частности, школьные и комсомольские вопросы, а также в усилении организации национально-религиозных кружков при костелах.

И то и другое имеет одну общую цель, которая к сожалению значительно достигалась ими, а именно: укрепление религиозно-национально-шовинистического чувства, с целью распространения своего влияния.

Как указывалось выше, ксендзы, особенно свирепствовали

по школьному и комсомольскому вопросам. Пользуясь храмовыми праздниками, на которые стекались большие толпы верующих, ксендзы заклинали родителей за то, что они не влияют на своих детей и не воспитывают их по старому обычаю, допустив до такого морального падения, как посылка детей в Совшколу и участие в некоторых клубах и собраниях комсомола. Интеллигенция, в том числе и известная (большая) часть польучительства, поддерживала ксендзов в этом вопросе, при чем, в некоторых случаях, по что выявленных, способствуют нелегальному преподаванию детям. Характерно указать, что из всего количества польских детей школьного возраста - школу посещают не более 20%. Не менее характерным является отношение некоторой части родителей учащихся детей в школе. По их мнению, польшкола в недалеком будущем будет украинской и что только сейчас, когда из политических соображений это выгодно государству, она - польская. Понятно, что это мнение - результат обработки ксендзов. Кулачество, которое является орудием в руках шовинистической интеллигенции, благодаря неурожайности этого года, подчиняет себе экономически середняцкий и незаможний элемент. Таким образом, в результате получается национальная и экономическая зависимость последних двух прослоек села от первого и ксендзов.

По губернии мы имеем 93 костела и 65 ксендзов.

БАНДИТИЗМ.

К концу декабря 1923 года на учете состояла банда Овчарука, оперировавшая в Снитковском районе, Могилевского округа и банда Чернилевского и Мамалыги - в Каменецком. Первая бандгруппа может быть отнесена к бандитизму политическому, так как имела связь с польской дефензивой. В Гайсинском округе состояла на учете уголовная, но не проявлявшая активности, шайка Дробота и Ольшевского. В остальных округах активного бандитизма не наблюдалось.

К январю истекшего 1924 года, бывшая до того пассивной, банда Овчарука - произвела несколько налетов и тем показала тенденцию к активности. Для ее ликвидации была брошена ударгруппа Губотдела, но к приезду последней - банда рассосалась, а главари ушли в Польшу, где находились до ноября с/г.

Весна п/г принесла с собой значительное оживление уголовного бандитизма, а также стали заметны поползновения к нарастанию бандитизма политического. На последнее обстоятельство Губотделом было своевремено обращено серьезное

внимание и таковой был в зародыше уничтожен поимкой атамана Хмары-Харченко. А затем ликвидацией всей его группы. Для ясности следует вернуться несколько назад и остановиться на банде Гальчевского. Из оперировавшей на Подолии в 1920 и 1921 гг. банды Шепеля к концу 1921 года организовалась банда Гальчевского и Хмары-Харченко. Банда эта с перерывами оперировала до осени 1923 года, когда, наконец, была окончательно разгромлена ударгруппой ГПУ. За границу успели удрать только Гальчевский, Хмара, Галюк и до 5-ти рядовых бандитов. Остальные были частью убиты, а частью захвачены живыми, в том числе начальник штаба банды - Матвиенко, комендант штаба банды - Асхан и ряд других. Группа эта была судима Чрезсессией и приговорена к расстрелу, но ВУЦИКом помилована. Весной этого года закордонный петлюровский центр (не без ведома польского Генерального штаба) решил снова вызвать в губернии политический бандитизм, для этого был послан из Варшавы, указанный выше сподвижник Шепеля и Гальчевского - Хмара-Харченко. Последний был назначен Командующим Подольской повстанческой группой. После разработки он был арестован, при чем, при нем были обнаружены петлюровские документы и печать. Одновременно на другом участке границы (в районе Гусятина) пыталась перейти его группа под руководством бандита и польского шпиона - Худяка. Встреченная огнем нашей засады банда ушла обратно в Польшу, при чем Худяк был убит. Одновременно в Литинский район стали по одиночке просачиваться из за границы отдельные бандиты банды Гальчевского. Они были сейчас же Губотделом выявлены и арестованы. Вся эта группа во главе с Хмарой была предана суду Чрезсессии и в ноябре п/г Хмара, начсвязи банды - Яблоновский и Иванов были расстреляны.

Далее следует отметить поимку в гор. Виннице в июне п/г петлюровской контрразведчицы и сподвижницы, оперирующего на Киевщине атамана Трейко - Маруси Бессарабенко. Последняя была задержана после возвращения из закордона. В прошлом, она член центрального повстанкома. В июне же ударгруппой ГПУ была ликвидирована бандгруппа Мамалыги, действовавшая в Каменецком округе, при чем сам Мамалыга, только что вернувшийся из Польши, был убит. В августе месяце ударгруппа ГПУ, после полуторамесячной агентурной разработки, была ликвидирована, действовавшая на Гайсинщине банда Гальчевского. Последний и его помощник -

были убиты, а остальные бандиты захвачены и преданы суду.

Наконец, 4-го декабря п/г Каменецким окротделением ГПУ была ликввидирована бандгруппа Белевского и Белека. Последние являлись агентами Румынской сигуранции и имели задание совершить террористические акты на советских работников и уничтожить склады ЧОН. Белевский и Белик при перестрелке были убиты, при чем, при них были обнаружены документы за подписями видных чиновников сигуренции.

Полоса крушений поездов, охватившая почти всю Украину - в октябре месяце перебросилась и на Подолию, и началась крушением поезда №7 на перегоне Жмеринка-Ярошевка. Далее, в течение октября и ноября мы имеем несколько попыток и обстрел почтового поезда в районы с.Юлиеполь. Губотделом были сейчас же приняты энергичные меры, высланы ударгруппы, которые производили обследование всего прилегающего района и, наконец, в начале декабря месяца удалось напасть на след злоумышленников, на которых имеются серьезные и косвенные улики и подозреваемые были арестованы.

Таким образом, все попытки политбандитизма были в корне ликвидированы.

Борьба с уголовным бандитизмом значительно труднее, так как здесь мы имеем дело не с постоянно действующей группой бандитов, а с соединяющимися только для налета и затем рассасывающихся. Кроме этого, следует отметить еще то, что население, осознавшее вредность политбандитизма и помогавшее в 1923 году нашим ударникам в их работе (отпор крестьян банде Гальчевского и участие в поимке Кохана), в борьбе с уголовщиной, в большей части пассивно. Основной причиной является заметная слабость карательной политики органов НКЮ на местах и принявший массовый характер отпуск судебными органами злоумышленников на поруки. Из помещаемой ниже сего таблицы, наглядно видно, развитие и рост уголовщины на Подолии, борьба с которой контактированными действиями органов ГПУ и милиции велась и ведется вполне успешно. За истекший год було ликвидировано 42 бандгруппы. Состав банд в большей части крестьянский, с примесью рецидивов и конокрадов-профессионалов.

Наряду с уголовным бандитизмом, широкие размеры весной и летом истекшего года приняло конокрадство. Борьба с ним была крайне затруднительна, так как это явление стало

массовым из за недостатка лошадей. Однако, в результате энергичной работы органов милиции и выпрямившейся карательной линии судебных органов, - количество краж к осени стало резко падать и, наконец, сейчас случаи конокрадства упали до минимума.

ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ
движения в борьбе с бандитизмом на 1924 г.

1.Оперировало бандгрупп.....51, численностью 248 ч.
2. Ликвидировано ..... 42, “ 208ч.
3.Поймано отдельных бандитов..... 108
4.Убито отдельн.бандитов..... 14
5.Осталось активн.бандгр.....9, численностью 40
6.Совершено бандитами налетов всего..... 173
7. “ “ “ на Совучр.....
и предприятия..... 21
8. “ “ “ на жел.дор.....
транспорт.....9
9. На населенные пункты..... 9
10.На Совработников..... 24
11.На мирных граждан..... 112
12. Убито бандитами сотрудников ГПУ..... 2
13. -”- -”- -”- милиции.....4
14. -”- -”- -”- мирных граждан..... 68
16.Изъято у бандитов оружия во время операций:
а) винтовок..... 18
б) револьверов..... 85
в) обрезов..... 101
г) бомб..... 8
д) шашек..... 2
е) патронов..... 255

Пораженными по бандитизму к концу 1924 года считаются: Вороновицкий район Винницкого округа, Бабчинецкий и Снитковский районы Могилевского округа, Ситковецкий и Дашевский районы Гайсинского округа, и Мястковский и Песчанский районы Тульчинского округа.

СЕКТАНСТВО.

Наиболее широкое развитие сектанство на Подолии получает в годы войны и революции. До этого времени на Подолии были отдельные небольшие группы, преимущественно секты евангельских христиан, поддерживавшие связь с

Киевским и Одесским областными комитетами. Ряды сектанства пополняются во время войны и особенно, по окончании таковой, когда из плена возвращаются пленники, набравшиеся идей сектанства. Постепенно они группируют вокруг себя часть населения, становясь руководителями сектантских групп. Благодаря быстрому ходу политических событий и гражданской войне, сектанству удавалось вовлекать в свои ряды часть крестьянства, равнодушно относящихся к политическим событиям с одной стороны, а с другой - в целях ограждения и защиты своих экономических интересов, под прикрытием религиозного убеждения. Особенно ярко заметно по отношению к Соввласти, когда после периода активной борьбы крестьянства с Соввластью (восстания и проч.), в 1921 году, часть крестьянства, убедившись в тщетной вооруженной борьбе против власти, вступает в ряды сектанства для обеспечения своих экономических интересов - под флагом религиозного убеждения.

Интересно отметить, что некоторые секты объединяются в сельско-хозяйственные коллективы, которые, под руководством дельных руководителей фанатиков, - стоят довольно высоко в хозяйственном отношении и служат приманкой для селянства. Главным образом, этому уделяют внимание секта евангельских христиан.

ДУХОВЕНСТВО.

К началу истекшего года духовенство на Подолии, в смысле церковного единства, составляло твердую спаянную группу старого православного духовенства, вдохновляемого патриархом Тихоном, за исключением незначительной кучки отклонившихся украинских шовинистов-автокефалистов - самосвятов. Обновленческое духовенство в начале истекшего года было весьма слабо. Были попытки первой организации работы. Основными моментами влияния тихоновцев на крестьянство - служили фанатизм и неграмотность последних, а пользуясь этим, первые с успехом проводили агитацию против власти, обосновывая ее на почве непризнания последней религии.

Кроме этого необходимо учесть, что тихоновщина обладала более авторитетными силами нежели остальные группировки, все же произведенная синодом работа дала весьма значительные результаты. Если к началу 1924 года мы имели в губернском масштабе ..... тихоновских приходов и ..... обновленческих, то к концу того же года мы имеем тихоновских ....., в то время как обновленческо-синодальные повысились до ..... Кроме этого многие активные деятели (почти все окружные

епископы) перешли в обновленчество, поведя активную борьбу с тихоновцами. Особое значение имеет то, что много важнейших соборов перешло в руки обновленчества. Например: Проскуровский городской собор, 5 важных храмов в Каменце, городская церковь в Гайсине и др. Сравнение цифровых данных ярко подчеркивает усиление обновленчества.

Ч У Д Е С А.

В начала истекшего года продолжалось движение крестьянства к возникшим в 1923 году, чудесам (Калиновское чудо и Иосафатова Долина).

Калиновское чудо. В истекшем в 1924 году, особенно в марте и апреле месяцах, наблюдались признаки возобовления паломничества и работа по заготовлению и постановке новых крестов.
Принятыми мерами инициаторы были вы явлены, а кресты изъяты. Паломничество продолжается.

Иосафатова долина. С начала 1924 года, вплоть до марта месяца, продолжалась постановка крестов, каковых в долине насчитывалось до 16 тысяч. В марте комнезам окрестных к чуду сел повел энергичную агитацию и борьбу против чуда, разъясняя приходящим крестьянам о вымышленности чуда, а к тому же изымал все приносимые кресты. В это время Губотделом были выявлены инициаторы чуда, которые в количестве 17 человек были привлечены к ответственности и на днях предстанут перед судом. В числе арестованных имеется 5 священников, несколько членов церковных рад, один бывший мировой судья, стражник и т.д.

Степашское чудо. К новым в 1924 году чудесам можно отнести использование естественного оползения земли, начавшееся с 1900 годов в селе

Степашки Гайсинского округа.
Во главу легенды, легло сновидение. Движение и постановка крестов были приостановлены в сентябре месяце. Инициаторы выявлены. Констатировано, что инициатива чудес исходила из среды реакционного духовенства, а именно тихоновщины. Второстепенная роль принадлежаламонашеству, а практическое осуществление чудес проводилось через фанатиков неграмотных темных крестьян. В настоящее время никаких чудес в губернии нет.

3 марта 1925 г.
гор.Винница. Вр.Начподгуботдела ГПУ (Иванов)
Начальник КРО (Галицкий)

ДАВО, ф.П-1, оп. 1а, спр. 116.-Арк. 76-86. Машинопис. Копія.

№3
Меморандум №135 уповноваженого обліково-інформаційної групи Вінницького окрвідділу ДПУ Казимірського, написаний на основі інформації секретного працівника "Леонідова" про соціально-політичний стан с.Шереметка Вінницького району
МЕМОРАНДУМ №135 УОГ ГПУ
от 29.08.1925 г.

Кто сообщает	Содержание сведения
"Леонидов"	Село Шереметка Винницкого района: политическое состояние крестьянства села Шереметки - плохое, есть в сельсовете лица, указанные в меморандуме №120 из числа середняцкого элемента и почти кулаков, которые ведут советскую работу на селе разлагающе. С комитетом незаможных

Степашки Гайсинского округа.
Во главу легенды, легло сновидение. Движение и постановка крестов были приостановлены в сентябре месяце. Инициаторы выявлены. Констатировано, что инициатива чудес исходила из среды реакционного духовенства, а именно тихоновщины. Второстепенная роль принадлежаламонашеству, а практическое осуществление чудес проводилось через фанатиков неграмотных темных крестьян. В настоящее время никаких чудес в губернии нет.

3 марта 1925 г.
гор.Винница. Вр.Начподгуботдела ГПУ (Иванов)
Начальник КРО (Галицкий)

ДАВО, ф.П-1, оп. 1а, спр. 116.-Арк. 76-86. Машинопис. Копія.

№3
Меморандум №135 уповноваженого обліково-інформаційної групи Вінницького окрвідділу ДПУ Казимірського, написаний на основі інформації секретного працівника "Леонідова" про соціально-політичний стан с.Шереметка Вінницького району
МЕМОРАНДУМ №135 УОГ ГПУ
от 29.08.1925 г.

Кто сообщает	Содержание сведения
"Леонидов"	Село Шереметка Винницкого района: политическое состояние крестьянства села Шереметки - плохое, есть в сельсовете лица, указанные в меморандуме №120 из числа середняцкого элемента и почти кулаков, которые ведут советскую работу на селе разлагающе. С комитетом незаможных

селян середняки сделали союз такой, что члену КНС не дают возможности говорить и выступать - говорят: “Будет Вам уже управлять, направили, что без хлеб остались и нас также оставили”.

22 июня с.г. в селе было собрание объединенного сельсовета, кооперации и КНС, где один из членов КНС со стажем с 21 года гр-н Тимчук Иосиф Петрович выразился в своем выступлении: “Люди добрые я вижу теперь все что есть и будет царский строй, нам через попов обещали хорошую жизнь, царство небесное, а теперь нас кормят будущим хорошим, все одно тогда и теперь”. Из этих слов видно, что среди членов организации КНС есть элемент разлагающий организацию. Присутствующие на собрании производили выкрики “Правильно”...

Среди состава КВД заметна склока, ведущая его к разложению. Так носились по селу провокацион ные слухи о том, что с десятины будут взимать по 7 р. 35 коп., в то время, как газеты писали за меньше. Такой провокацией селяне были возмущены и только успокоились тогда, когда о налоге пришел декрет, объявленный в местной прессе. Работа сельрады ослабла, общественные организации, КНС, КВД и пр. гибнут механически.

По тем же сведениям в селе Шереметка проживает гр-н Вишневский Макар Гордеевич, занимается хлебопашеством и спекулирует, 46 лет. Происходит из крестьян, имеет надел из 5 дес. земли, хозяйство - середняка, монархист по убеждениям, отношение к Компартии и Сов.власти - враждеб ное. Поддерживает

связь с селянином Соломоном, о котором писалось в меморандуме №129 (состоял в церковном правлении).
10 июня с.г. гр-н с.Шереметки Коваленко Степан Федорович кандидат КП(б)У в разговоре с осведомом сказал, что он шел с Марком Вишневским с м.Стрижавки, где был он по личным делам и Вишневский повел разговор в такой плоскости: "Начто это сделали Революции, что из нея пользы, сколько невинной крови пролито и в конце оказалось, что "Черная сотня" взяла верх, правят нами "жиды", кроме того рассказывал, как он служил в 1902 году в Ленинграде на военной службе и в тот год на Путиловском заводе была забастовка. 3-ю роту, где он Вишневский находился послали на завод усмирить рабочих и когда они пришли в завод, дали 3 залпа, то рабочие полезли на стены и за Революции забыли". Продолжает: "И в 1917 году надо было также поступить, дураки, что так не поступили, а теперь приходится народу страдать. В 1905 г. поп Гапон, - продолжает Вишневский, - хорошо хотел сделать, когда собрал рабочих и повел их к царю и рабочий получил бы все, царь бы вышел. Но что же, когда вперед выскочила "Черная сотня" и начала грабить и бить все по дороге, за то и постреляли сволочь". Затем продолжает: "В каком-то году на Полтавщине было восстание крестьян, приехал туда царь и спросил у народа, что он хочет, последний расказал царю свою нужду царь им ответил, что царь батюшка все это знает и все даст своему народу, поехал в столицу и через 3-5 дней дал земли народу и теперь бы это было. Те которые начали революции продолжает, обокрали казну и убегали кто куда, а

рабочему показали “сраку”, а теперь рабочему трошкы лучше, стали ходить в галошах, одеты и сыты, кричат все: “смыка с селом”, а на самом деле это одни слова. Из села все забирают, а в село ничего не дают”.
Вишневский хвалит порядки Германии, Венгрии, он был там, как будто в плену и много говорил тождественного, рассказывает всем, кто ему под ражает.
Вишневский бывш зауряд-прапорщик.

29 августа 1925 г.
Уполномоченный УОГ [підпис] (Казимирский)

ДАВО, ф.П-29, оп. 1, спр. 141.-Арк. 113. Машинопис. Оригінал.

№4

Доповідна записка начальника Одеського окрвідділу ДПУ Леплевського голові окружної контрольної комісії Хлєбнікову та секретарю окрпарткому КП(б)У Бегайлу про роботу троцькістської опозиції у м.Одеса

Сов.секретно
Председателю Окр.КК
Хлебникову.
Л и ч н о.
Секретарю Окружкома КП(б)У
Бегайло

Д О К Л А Д Н А Я З А П И С К А
О РАБОТЕ ТРОЦКИСТСКОЙ ОППОЗИЦИИ г.ОДЕССЫ.

Как указывалось в докладной записке от 21/VIII-1928 года №347572 в последнее время характеризуется усиленным подъемом работы местной троцкистской группы организационно вполне окрепнувшей. Сбор денег на предприятиях среди рабочих принял систематический характер. Массовая вербовка новых объектов в троцкистскую группу из числа членов партии и комсомола, беспартийных. Из последних создавались беспартийные группы, которые ознакомливались с троцкисткой литературой и использовались для сбора денег среди рабочих в пользу оппозиции. Усиленная насыщенность троцкистской

рабочему показали “сраку”, а теперь рабочему трошкы лучше, стали ходить в галошах, одеты и сыты, кричат все: “смыка с селом”, а на самом деле это одни слова. Из села все забирают, а в село ничего не дают”.
Вишневский хвалит порядки Германии, Венгрии, он был там, как будто в плену и много говорил тождественного, рассказывает всем, кто ему под ражает.
Вишневский бывш зауряд-прапорщик.

29 августа 1925 г.
Уполномоченный УОГ [підпис] (Казимирский)

ДАВО, ф.П-29, оп. 1, спр. 141.-Арк. 113. Машинопис. Оригінал.

№4

Доповідна записка начальника Одеського окрвідділу ДПУ Леплевського голові окружної контрольної комісії Хлєбнікову та секретарю окрпарткому КП(б)У Бегайлу про роботу троцькістської опозиції у м.Одеса

Сов.секретно
Председателю Окр.КК
Хлебникову.
Л и ч н о.
Секретарю Окружкома КП(б)У
Бегайло

Д О К Л А Д Н А Я З А П И С К А
О РАБОТЕ ТРОЦКИСТСКОЙ ОППОЗИЦИИ г.ОДЕССЫ.

Как указывалось в докладной записке от 21/VIII-1928 года №347572 в последнее время характеризуется усиленным подъемом работы местной троцкистской группы организационно вполне окрепнувшей. Сбор денег на предприятиях среди рабочих принял систематический характер. Массовая вербовка новых объектов в троцкистскую группу из числа членов партии и комсомола, беспартийных. Из последних создавались беспартийные группы, которые ознакомливались с троцкисткой литературой и использовались для сбора денег среди рабочих в пользу оппозиции. Усиленная насыщенность троцкистской

литературой, получаемой из Москвы, из ссылки и размножаемая на собственной технике в Одессе и, наконец, выступления на рабочих собраниях, на комсомольском активе и попытка выступить на партийном активе.

Выступления оппозиционеров на рабочих собраниях сводились к критике тех или иных недостатков, которые связывались с неправильным руководством партии. Благодаря таким демагогическим выступлениям, им удавалось, иногда, привлекать на свою сторону незначительную часть рабочих. Вообще же, рабочие к выступлениям оппозиционеров относятся весьма отрицательно и там, где они часто повторялись, можно было слышать вопросы рабочих "Почему бузотеров не убирают с предприятий".

8-го сентября 1928 года местная троцкистская группа решила выпустить листовку ко всем членам партии и рабочим с протестом против репрессии на оппозиционеров и призывом поднять голос членов партии и рабочих против нынешнего партийного руководства.

Последнее обстоятельство заставило нас прибегнуть к арестам. Нами произведены аресты следующих руководителей местной троцкистской группы:

1) Файнберг Абрам Мойсеевич, бывший член КПБУ - бывший секретарь Окружкома ЛКСМ, сын торговца. В последнее время работал на временной работе на 3-м Госкожзаводе. Один из активных организаторов подпольной работы троцкистов в Одессе после XV-го парт.съезда, член Одесского троцкистского центра. Всегда выступал на рабочих собраниях с демагогическими речами против нынешнего партийного руководства.

2) Крыжановский Федор Лукьянович, бывший член КП(б)У с 1917 года. Был членом троцкистского центра до XV-го партсъезда. После XV-го партсъезда подпольную работу не прекращал, являясь членом партийного оппозиционного центра по день ареста. Работу свою проводил чрезвычайно скрытно.

3). Спиваков-Домов Эммануил Маркович, бывший член КП(б)У, студент рабочего техникума. До XV-го партсъезда был членом Тройки по установке подпольной техники, а также организатором Ильичевского района по комсомольской оппозиционной линии. Втягивая беспартийных в оппозиционную работу, давая им читать секретнейшие партийные документы. После XV-го партсъезда работу не прекращал. По день ареста

был членом оппозиционного комсомольского центра. Неоднократно выступал на рабочих собраниях против нынешнего партийного руководства.

4) Ершон Ефим Маркович, бывший член КП(б)У, бывший секретарь Первомайского окружкома ЛКСМ. В последнее время работал на заводе Петровского. Один из организаторов троцкистского подполья в Одессе. До XV-го партсъезда был членом Одесского центра. После съезда работы не прекращал, оставаясь членом центра по день ареста. Систематически выступал на рабочих собраниях с речами направленными против партии.

5) Редько Григорий Беньяминович, бывший член КП(б)У с 1922 года, рабочий 2-й Гособувной фабрики. Организатор подпольной оппозиционной работы на 2-й Гособувной фабрике. После XV-го партсъезда подпольной работы не прекращал, являясь председателем подпольного комсомольского оппозиционного центра.

При обыске у Редько обнаружено 18 брошюр "критика программы Коминтерна" Троцкого, напечатанных типографским шрифтом и другая оппозиционная литература.

Ершон и Редько нами по директиве ГПУ УССР из под ареста освобождены.

Кроме того, нами произведено несколько обысков, в числе которых произведен обыск у кандидата КП(б)У Нижикъяна Павла Михайловича, работающего в Вантажтрансе в качестве кузнеца. В квартире последнего нами обнаружено 2 стеклографа и оригинал, предполагаемой к выпуску листовки. Задержанный Нижикъян нами немедленно был освобожден в интересах нашей работы. По этим же мотивам мы просим временно воздержаться от привлечений Нижикъяна к партийно ответственности.

У всех арестованных при обыске также обнаружена оппозиционная литература и фотокарточки Троцкого в ссылке.

Арест верхушки местной троцкистской группы, а также изъятие 2-х стеклографов - внесло на первый день в ряды оставшихся на свободе троцкистов растерянность, так как были перерваны связи с некоторыми активными троцкистскими кружками, с каковыми были связаны арестованные, оставшейся техникой и т.д.

На следующий день, оставшаяся на свободе группа троцкисткого актива решила в ответ на аресты выпустить новую листовку с протестом против арестов в Одессе. Листовка была

написана бывшим членом КПБУ - педагогом 32-й трудшколы - бывшим инструктором райпаркома Стартом Анисимом Борисовичем. Троцкистами был дооборудован оставшийся стеклограф и 16 сентября ночью все было перенесено на Костецкую №10 в квартиру беспартийного рабочего, сочувствующего оппозиции Тейвера, являющегося родственником оппозиционера Крапивского.

В работе на стеклографе по печатке листовок принимали участие члены ЛКСМУ Крапивский Семен Яковлевич, - кассир 64-й лавки ЦРК и Винтман Яков Абрамович - студент рабфака ОПИ.

Вышеуказанные лица нами задержаны во время работы на стеклографе, а также изъят стеклограф и оригинал новой листовки ко всем членам ВКП и ЛКСМ.

Кроме выпуска листовки, оставшиеся на свободе троцкисты решили также усилить выступления на рабочих собраниях комсомольских и партийных собраниях. Так, например, на состоявшемся 15/XI-с.г. общегородском партийном активе должно быть выступление оппозиционеров, но таковое не состоялось, так как на активе не было открыто прений.

На рабочих собраниях выступления оппозиционеров наблюдаются, но поддержки со стороны рабочих они не встретили.

16/XI-с.г. на консервной фабрике ВУКСа состоялось заводское собрание рабочих, где стоял отчет заводского комитета. После доклада слово взял оппозиционер Зигельман, который говорил: “Что везде существуют очереди, рабочим скоро нечего будет кушать, что в этом вина гнусной политики Сталина и Рыкова”. Присутствующие на собрании рабочие возмутились на Зигельмана и начали кричать, чтобы он говорил по существу отчета завкома. Зигельман продолжал свою речь. Рабочие предложили ему замолчать и сойти с трибуны. Зигельман отказался это сделать, благодаря чему рабочие насильно вывели Зигельмана из клуба.

После этого, выступил без разрешения президиума беспартийный Брук с протестом против неправильного ведения собрания. Брука также рабочие силой вывели с собрания. Как Зигельмана, так Брука рабочие препроводили в Милицию для привлечения к ответственности за хулиганство.

15/XI-28 года комсомольская ячейка суконной фабрики устраивала вместе с беспартийной молодежью вечер. Присутствующий на вечере бывший комсомолец, исключенный за оппозицию Саша “Красный” предложил ввести в почетный

президиум административно высланного Максимчика. Присутствующие на вечере краснофлотцы предложили "Красному" удалиться с вечера. Он вступил в пререкания с ними и настаивал на своем предложении, при этом он находил поддержку со стороны 3-4 человек присутствующих. В результате моряки схватили "Красного" и с побоями вытолкали с зала вечера.

Несмотря на изъятие 3-х стеклографов и двух оригиналов листовок, троцкисты готовят к выпуску третью листовку, которую думают напечатать на оставшейся технике.

Нами приняты все зависящие от нас меры к тому, чтобы по возможности, листовка выпущена не была.

Нач. Одесского Окротдела ГПУ [підпис] (Леплевский)
Нач. 2-го отделения [підпис] (Рахлис)
Пом.Уполномоченного [підпис] (Григоренко)
21 сентября 1928 г.
гор. Одесса.

ДАОО, ф. 7, оп. 1, спр. 1606.-Арк. 194-198. Машинопис. Оригінал.

№5
Інформаційно-аналітична записка
Тульчинського окрвідділу ДПУ
про політичні настрої об'єкту "Інтелігенція"

Сов. секретно

"И Н Т Е Л Л И Г Е Н Ц И Я."
(за время с 1/X-27 г. по 1/X-28 г.)

Основную массу интеллигенции Тульчинского Округа представляет учительство, каковое как и всю интеллигенцию нужно разбить на три разнящиеся группы: первая - лояльная к Соввласти, составляющася в большинстве из выходцев крестьянской среды - учителя советской формации. Роль этого учительства в проводимых Соввластью и Партией мероприятиях в большинстве положительная, изредка пассивная, мирная политика Партии и Соввласти всецело одобряется. Вторая группа - сменовеховцы - малозначительна, сюда же по проявлениям можно отнести и колеблющееся, неустойчивое учительство, настроения коего варьируются в зависимости от обстоятельств. Третья группа - антисоветская часть учительства, отрицательно относящаяся к школьным реформам, враждебно настроенная, с шовинистическими проявлениями и т.п.

президиум административно высланного Максимчика. Присутствующие на вечере краснофлотцы предложили "Красному" удалиться с вечера. Он вступил в пререкания с ними и настаивал на своем предложении, при этом он находил поддержку со стороны 3-4 человек присутствующих. В результате моряки схватили "Красного" и с побоями вытолкали с зала вечера.

Несмотря на изъятие 3-х стеклографов и двух оригиналов листовок, троцкисты готовят к выпуску третью листовку, которую думают напечатать на оставшейся технике.

Нами приняты все зависящие от нас меры к тому, чтобы по возможности, листовка выпущена не была.

Нач. Одесского Окротдела ГПУ [підпис] (Леплевский)
Нач. 2-го отделения [підпис] (Рахлис)
Пом.Уполномоченного [підпис] (Григоренко)
21 сентября 1928 г.
гор. Одесса.

ДАОО, ф. 7, оп. 1, спр. 1606.-Арк. 194-198. Машинопис. Оригінал.

№5
Інформаційно-аналітична записка
Тульчинського окрвідділу ДПУ
про політичні настрої об'єкту "Інтелігенція"

Сов. секретно

"И Н Т Е Л Л И Г Е Н Ц И Я."
(за время с 1/X-27 г. по 1/X-28 г.)

Основную массу интеллигенции Тульчинского Округа представляет учительство, каковое как и всю интеллигенцию нужно разбить на три разнящиеся группы: первая - лояльная к Соввласти, составляющася в большинстве из выходцев крестьянской среды - учителя советской формации. Роль этого учительства в проводимых Соввластью и Партией мероприятиях в большинстве положительная, изредка пассивная, мирная политика Партии и Соввласти всецело одобряется. Вторая группа - сменовеховцы - малозначительна, сюда же по проявлениям можно отнести и колеблющееся, неустойчивое учительство, настроения коего варьируются в зависимости от обстоятельств. Третья группа - антисоветская часть учительства, отрицательно относящаяся к школьным реформам, враждебно настроенная, с шовинистическими проявлениями и т.п.

Эти настроения в зависимости от индивидуальных качеств - выливаются в активность антисоветского характера, в каковой плоскости главным образом будут оттенены в настоящем докладе, частично касаясь и группы №2, хотя в значительно меньших размерах.

Эти настроения весьма характерны в реагировании на внешние затруднения, на обострение международного положения СССР, с вытекающими отсюда ожиданиями "избавления от Соввласти" при способствовании этому внутренних затруднений.

Перерыв Советско-Германских экономических переговоров, обострение отношений с Францией, в частности претензии на советское золото САСШ истолковывались, как система экономической блокады и симптомы предстоящих вооруженных столкновений; высказывались подозрения, что: "Советская пресса уменьшила действительную сумму задержанного золота с целью не вызвать открытого недовольства", возвращение золота было неожиданностью, так как считалось, что "золото безповоротно пропало: не уплатили добром долгов Франции, так она сама себе уплатила, да и все равно задержанное золото - церковные ценности - даром большевики забрали, даром и отдали" (г.Тульчин, учителя - Соколов, Никитская и др.). "Хорошо, что задержали, этого и нужно было ожидать, только и видели, пусть не врут, что золото не французское" (Брацлавский агроном Григорович и др.).

Вокруг вопроса о разоружении, разсматривавшегося на 4-й подготовительной комиссией Женевской конференции толки сводились к выводам, что "Разоружение невозможно не только со стороны капиталистических государств, но и Советского Союза, так как капиталисты не смогут примириться с соседями такими же как они, не говоря уже об СССР", "В итоге после конференции Англия выпустит несколько новых дредноутов, а Советское Правительство построит сотню новых аэропланов". Часть интеллигенции считала, что речь т.Литвинова была "несколько груба". Возможность войны в итоге обострений наводит на разговоры, что "...скоро начнется война, заграницей уже деятельно ведут подготовку, в ближайшее время может что-либо вспыхнуть и нам останется только своевременно присоединиться, так как дальше терпеть созданное соввластью положение не хватает сил" (слова фельдшера с.Нестерварки, Тульчинского района Гаврилюка и др.).

Деятельности Коминтерна, в частности в колониальных

странах, предсказывается безуспешность, по словам агронома Косминского "все попытки Соввласти навязать коммунистический строй китайскому народу оказываются безуспешными, даже дикари-китайцы и те поняли, каково рода друзей они имеют в лице СССР (г.Тульчин и др.).

Главными факторами, давшими антисоветской части интеллигенции надежды на "взрыв изнутри", что в увязке с капиталистическими окружением привело бы Сов.власть к краху: 1) прошедшая внутри в партии дискуссия и 2) экономические затруднения. Учительство и интеллигенция ввсех видов чрезвычайно оживились, в а/с слоях интеллигенции партоппозиция вызвала чрезвычайную заинтересованность и "возродила надежды"; вместо прежней ругани "жидков", как называли Троцкого и Зиновьева, начинается расхваливание их на всех перекрестках, так как "оппозиция хороша уже тем, что ослабляет влияние партии на массы, разлагает саму партию и подрывает устои Соввласти". Так большинство учительства Гайсинского района (Чубеско и др.) восторгаются оппозицией: "Разве Троцкий не прав, когда говорит, что рабочий партиец боится голосовать по совести - попробуйте голосовать или свободно высказаться; такая дисциплина сжимает, а не ведет к самодеятельности, Троцкий же и Зиновьев - люди слишком свободолюбивы, для того, чтоби мириться с таким положением". По словам учителя Волшановского "оппозицию не такто легко разбить, все их речи, все тезисы бесспорно обоснованы"; "Посмотрите, сейчас на селе заправилами являются только кулаки, они побеждают и в этом вопросе оппозиция права на 100%" - слова учителя Николайчука (г.Тульчин) и т.п. моменты. В некоторых случаях оппозиции придавалась фантастическая окраска, исходящая от антисоветских элементов: "Во главе оппозиции стоят видные люди еврейской национальности, купленные заграничными банкирами-евреями и хотят привести СССР к гибели" (Гайсин, учитель Лазаркевич). Еще до принятия в отношении оппозиции энергичных мер со стороны интеллигенции высказывались предположения, что "оппозицию наверно посадят в Допр и таким путем расправится партия с бывшими вождями рабочего класса; а все таки они свое дело сделали, всколыхнули все массы и даже, если сядут, то все равно это оставит неизгладимый след" - (Тульчин - Загребельный).

Выступления оппозиции настолько расшевелили массу интеллигенции, как городскую, так и сельскую, что зачастую

учительство регулярно собиралось группами для обсуждения новостей, связанных с оппозицией. Так, в Песчанском районе в квартире местного попа регулярно собиралась группа учительства - Лотоцкий, Хаевский и др. Сама квартира, выбранная для сходок ясно характеризует к какой группе принадлежит учительство: оппозиция ими целиком одобрялась: "Троцкий прав в своих взглядах, а по своей роли в Октябрской Революции он стоит чуть-ли не выше Ленина и нужно думать, что возьмет верх".

После XV-го партсъезда наблюдается заметное свертывание антисоветских тенденций и надежд, проявлявшихся с значительной активностью и "говорливостью". Выселение оппозиционеров расценивается как "...боязнь ЦК перед наростающим авторитетом оппозиции, что могло бы привести к падению настоящего ЦК", "но какие-бы меры не принимались, все равно ЦК партии этим ничего не добьется, что понятно каждому политически грамотному человек, пройдет время и ЦК сознает свои ошибки" (Бершадский район - учитель Головатюк, г.Тульчин - Звинегородский и др.). К настоящему моменту все темы об оппозиции среди учительства - беспартийной массы окончательно иссякли и отзвуки прошедшей партдискуссии можно встретить крайне редко.

Вторым моментом, давшим надежу на взрыв изнути являются затруднения, переживаемые Союзом на экономическом фронте: "...материальное положение крестьян и рабочих, особенно крестьян, в связи с недородом, с выкачками за последнее время, с налогами из года в год повышающимися - становится чрезвычайно тяжелым, недовольство среди крестьян растет, взять хотя-бы растущие сельхозналоги, а ведь сельское хозяйство в этом году переживает большой регрес, целый ряд ценных експортных культур крестьянство заменило отсталыми из-за отсутствия посевматериала" (слова агронома Косминского). Несколько лучше положение рабочих и служащих, что еще усугубляет настроение крестьян, все это крестьянин видит и заявляет - "були пани і будуть"; тяжелое экономическое положение в значительной части является следствием бесхозяйственности Соввласти, а также вытекает из необходимости создания для Соввласти экономической базы на случай войны; пусть вспыхнет война, все эти настроения приведут к отказу масс населения в поддержке Соввласти: в годы революции у всех чувствовался подъем духа, в том числе и крестьян, каждый сознавал за что он борется,

теперь-же этого нет, крестьянство разочаровано, ведь таких нажимов оно никогда не переживало и крестьяне говорят, что - какая-бы власть ни была, хуже не будет; профсоюзная масса надежного оплота не представляет, так как низовые массы рабочих и служащих особых улучшений не видали; вывод один - назревающая опасность войны заставляет Совласть тревожиться и применять все нажимы, так как война без подготовки (экономической) приведет к неминуемому краху. Расценка внутреннего положения в данной плоскости характерна и является общей для всей интеллигенции, с добавлением со стороны антисоветских слоев надежд на пагубные последствия внутреннего напряжения для Совласти, сопровождаясь вдобавок злобными и ироническими выходками: "И это явление, что мы с трудом получаем по полфунта хлеба имеет место на 11-м году революции - когда у нас нет ни эксплуататоров, ни эксплуатируемых; много говорится о поднятии сельского хозяйства, об индустриализации страны, а с делом не увязывается" (Гайсинский р-н учитель Дашкевич и др.); "Всякие займы и кампании - это непомерная выкачка средств из села, доиграются, что выкачка хлеба даст толчок такой, как был дан Николаю" (слова агронома Карбовского и др.).

Положение с хлебом зачастую рисуется в паникерских красках: "Этот узаконенный грабеж вызовет открытое восстание, а пока говорится об улучшении быта трудящихся" (г.Тульчин); "На Северном Кавказе и в Крыму чрезвычайный голод, так как Совласть конфисковала весь хлеб, возрастает уголовщина, скоро все селянство оттуда нагрянет к нам, и хотя внешней войны не имеется, но не позже весны будет внутренняя" - подобные разговоры наблюдаются в Тульчинском районе (ветфельдшер Олейник и ряд других).

При распространении займов среди самого учительства, таковые проходят более или менее гладко. Так, на Тульчинской райконференции обсуждался вопрос о реализации 2-го займа индустриализации. По докладу представителя союза "Робос", с предложением подписаться каждому учителю на заем в сумме месячного оклада возражений не было. Внешне это прошло гладко, на деле же 3/4 учительства було против этого предложения, что высказывалось после собрания, но каждый заявлял, что "Не желает выделяться отказом от подписки на заем" (учителя - Жардецкий, Полищук и др.). Относительно самой работы по распространению займа,

большинство высказывает намерение "...за эту работу не браться - на что она нам нужна".

Настроения медперсонала аналогичны в отрицательных моментах настроениям учительства: "Применение репрессивных мер на хлебном рынке - это последняя попытка Совласти создать экономическую устойчивость, и конец этим произволам положит война" (Брацлав - Глуховецкий), "Соввласть все равно что погода, с той разницей, что погода идет к весне - к лучшему. Власть - же должна погибнуть, так как она подобна чахоточному в последней стадии: на свои средства существовать не может, из заграницы займов не дадут и приходится давить частника и крестьянина" (Тульчин - фельдшер Присевко).

Касаясь вопроса об отношении интеллигенции к проводимым экономкампаниям на селе, нужно остановиться на студенчестве педтехникумов. Большая часть их, являясь выходцами из крестьян, соответственным образом реагирует, заявляя, что "нашего бедняка, селянина обдирают, на ответственных постах сидят люди, незнающие жизни крестьян, которым кажется, что крестьянству хорошо, на деле же далеко не так" (Тульчинский педтехникум).

Затруднения на экономическом фронте учительства расценивает как постепенное ухудшение, что отражается на их материальном положении: "Взять хотя бы зарплату - червонец ничего не стоит по сравнению с царским золотом и на деле мы получаем мизерную плату, систематически понижающуюся, благодаря падению червонца" (Гайсин - Богославский и др.). "Если учителям повышается зарплата, то одновременно этим преследуются цели - и купить и вернуть к себе деньги обратно через займы" (учителя - Корнич-Тарангродский и др.). Своим материальным положением довольны в большинстве педагоги лишь советской формации, не пользовавшиеся теми привилегиями, что имело старое учительство, особенно города, немирящиеся с настоящим материальным положением.

Настоящее политическое положение учительства и общественное расценивается, как нахождение между молотом и наковальней: с одной стороны нужно казаться лояльными, вести определенную работу на селе, с другой стороны - нужно учитывать, что селянство (зажиточное) и так недовольно мероприятиями Соввласти, и если учителю приходится выступать в проведении кампании и т.п., то этим

самым он обостряет отношения с селянством. Отказ от общественной работы учительство оправдывает тем, "...что за нее не платят", на самом же деле подоплека значительно глубже и скрывается в приведенных выше мотивах (Ободовка уч.Семинский, Брацлав и др. районы). По словам учителя Никитского, "...сама история поставила учительство в такое положение, что оно должно работать тому, на чьей стороне сила, и следовательно - лавировать, мы не можем быть ярыми революционерами, так как революцию делают те классы, у которых возникают противоречия, у нас же их не было и мы не класс". По словам учителя, заставляя его вести общественную работу на селе - прекрасно селянами учитывается - если какой нибудь учитель выступает на сходах с горячими речами, то крестьянин оценивает, что это обстановка требует видимой лояльности, а на самом деле он "наш" - селяне это прекрасно анализируют. Характерен взгляд большинства учительства на вопрос об антирелигиозной пропаганде: почти на всех райконференциях вырисовывалось мнение, сводящееся к тому, что мол "антирелигиозная пропаганда в той форме, в какой она сейчас существует своей цели не достигает, и гораздо лучше предоставить самому селянству идти по пути эволюции, а не нажимать на религию". Выдвижение этого проекта эволюции вполне ясно преследовало цель - избавиться от навязываемой антирелигиозной пропаганды, по указанным выше мотивам.

"Новшества" в школьном деле старым учительством встречаются враждебно, и таковое старается отделаться, ускользнуть от школьных реформ. Так, на конференции учительства в Бершадском районе отмечались выпады против новых школьных методов. По словам учителей - Огерчук, Клийчук и др., "...учительство когда-то знало себе школу, имело методику преподавания, сейчас же беда - революция залезла в педагогику и с каждым днем новшества - когда же, наконец, будет что-либо устойчивое".

Делается вывод, что "учительство зажали" - "вся активная общественность ушла в подполье, благодаря нажиму с методами царской охранки".

Крупным фактором, всколыхнувшим всю интеллигенцию в о/п является прошедший шахтинский процесс. Первоначально известия прессы о нем были встречены с недоверием: "Это - сплошная выдумка для того, чтобы прикрыть головотяпство и неумение ответветственных работничков,

сваливая вину на специалистов" - (слова группы учителей г. Брацлава), "Все дело на 99% дутое" (слова агронома Коминского) и т.д. Преступления шахтинских инженеров расценивались, как "...последствия того, что инженеры, как и большинство интеллигенции, находились и находятся в худших, как моральных, так и материальных условиях, чем при царизме, когда специалист всей душой отдавался делу, будучи в нем заинтересованным - это положение и повлекло за собой шахтинский процесс; экономическая заинтересованность при работе имеет огромное значение, и каждый стремится к наживе - разве у нас нет таких работников не только специалистов, но и ответственных партийцев" (Гайсинский район - учитель Чубченко и др.). "Соввласть ничего не может сделать с наступающей экономической разрухой, а поэтому сваливает вину на шахтинских инженеров да прибавляет налогов" (Ободовский район, учитель Аштанар). Советская часть интеллигенции высказывала мнение, что "права компартия в своем недоверии к специалистам, что ясно и показало шахтинское дело". Эта же часть интеллигенции встретила приговор по делу с мнением, что "...приговора нужно было ожидать более сурового, принимая во внимание вред, причиненный шахтинцами, нужно думать, что в мягкости приговора - боязнь Соввласть перед крутыми мерами" (Ободовский район). Формально интеллигенция осуждает шахтинцев. Так, на съезде специалистов отмечались выступления с требованиями сурового приговора, в кулуарных же беседах взгляд высказывается несколько иной; так по словам лесничего Пасыкова, "...глупо было бы расстрелять таких великих спецов - светил СССР, без них соввласть не обойдется; а в сущности - многие участники шахтинского дела по своему могут быть оправданы - ведь они увеличили количество добывания угля за счет качества, что и требовалось в связи с ростом потребления".

В настоящее время, по прошествии 3-х месяцев после шахтинского процесса, наблюдаются такие разговоры: "В итоге дела продукция рудников пала и теперь уже равняется 90% до шахтинского дела и это естественно, ведь инженеры путем громадных усилий и ряда лет добивались поднятия дисциплины, а с ней и производительности и вдруг шахтерам дали возможность расправиться, резуль-таты налицо - 10% падения продукции", "говорят, что положение в шахтах катастрофическое - дисциплина пала, инженеры и

техники бегут с Донбасса, рабочие пьянствуют и т.п." (Тульчин, инженеры Порубиновский, Якубовский и др.).

В итоге шахтинского дела ведутся разговоры, что Совласть стремится специалистов заменить новыми работниками - партийцами, "а ведь коммунисты только и способны на то, чтобы вести агитацию, не выполняя фактической работы" (Тульчинский р-н, уч.Жардецкий); "Остается только учиться, потому что через несколько лет нам, беспартийным, ничего не останется делать, так как везде позаседают партийцы и комсомольцы, что уже чувствуется и сейчас" (Гайсинский район - Дембовский и др.).

Из антипартийных настроений нужно отметить довольно серьезное явление в техникумах, где отмечались тенденции ряда лекторов к изживанию коммунистов. Так, в Тульчине лектор Савицкий на собраниях старался выпячивать только худшие стороны руководства партийцев, выдвигая кандидатуры беспартийных учителей и группируя вокруг себя беспартийное студенчество. Этот же Савицкий с лекторами - Ходаком, Онуфриевичем стремился на заседаниях совета и профкома "проваливать" студентов-комсомольцев, выискивая в классах всевоз-можные придирки и проч. На сахзаводах со стороны техперсонала наблюдались явно недобросовестное отношение к выдвиженцам-партийцам (Соколовский сахзавод). Аналогичное наблюдалось и в других случаях.

Текущие экономкампании дали толчок шовинистическим настроениям. По словам учителя Гинковского (Брацлав) "Украина с давних времен терпит притеснения со стороны различных государств, в частности со стороны России, так как имеет много хлеба и других богатств. Кричат - Украина - а фактически набрасывают новое ярмо и таких невзгод, как сейчас украинское крестьянство никогда не переживало". Украинские настроения наблюдались довольно часто, как в селе, так и в городе. В капелле имени Леонтовича учитель Скалецкий стремился использовать легальную работу в контрреволюционных целях. Так, песни разучивались исключительно национально-шовинистические, характер бесед - шовинистический, пропитанный враждебностью и иронией к ЛКСМУ. Эти настроения в большинстве случаев увязываются с антисемитизмом. Так, по словам учителя Житкевича (Песчанский район): "Всюду незадоволення Радвладою, всюди позасідали жиди і душат наших". По словам учителя Ольгопольского района Печеного: "На чорта ця Радвлада,

на чорта ці комуністи - як комуніст, то завжди або злодій, або ще що-небудь інше. Нащо нам жидова у школі - таке нечисте падло, на іспитах їх треба зрізувати - нехай не буде ні одного жида в школі. Эх - коли б лопнула Радвлада, тоді Вкраїну можно звільнити з під галоша жида та Москви". Шовинистические настроения значительно шире, чем приведено выше и этим не исчерпываются.

Антисемитизм чувствуется среди студентов техникумов. Так, среди студентов Тульчинского педтехникума при разрешении на заседании профкома вопроса о посылке на работу - неоднократно можно було услыхать: "І тут посилають жидів, а не наших" (студенты - Уманский, Пекарчук и др.). В Гайсинском педтехникуме антисемитизм отмечается в значительно больших размерах, им же заражены и комсомольцы. Имел мето случай, что комсомолец Цымбалюк, подойдя к студентке-еврейке, выразился: "Тобі тут не місце, твое місце в Палестині"; Цымбалюк заявляет, что "...в случае войны, он пойдет бить жидов". Комсомолец Маслянка В. замечался в разговорах, что "нужно бить евреев, так как они сидят на шее украинского народа". Студент Олейник - безпартийный, в беседе с другим студентом заявил: "Ох, как я ненавижу евреев" и даже предложил убить ученицу Малис, "потому что она еврейка". В этом техникуме антисемитизм определенно наростает, каких-либо мер к изжитию его не принимается.

Перечисленные выше настроения являются общими, как для городской интеллигенции, так и для сельской, в отношении сельской необходимо еще оттенить моменты отрицательного влияния на окружающую среду селянства. Зачастую наблюдаются связи с антисоветскими элементами села, духовенством и кулачеством. Обычно это сопровождается отрывом от общественной жизни, а временами - антисоветской работой, как лично, так и через вдохновляемых зажиточных селян и т.п. Характерный момент имеем в Ладыжинском районе, где группа учителей - Алексеев, Сорочишина и др. собирались у местного попа, откуда в итоге начала исходить агитация против самообложения, в частности она проводилась попадьей в кучках селян. Выступления против кампаний - явление нередкое. Так, в Тульчинском районе учитель Балашук при проведении по селу самообложения, выступил на сходе, называя самообложение грабежом. Учитель Кучер, когда все село озабочено вопросом о сельхозналоге -

искажает цели и причины налога, поясняя, что: “Соввласть потому увеличила налог, чтоб улучшить жизнь служащих за счет села”. Он же распространяет слухи паникерского характера о войне. В Бершадском районе в период зимней хлебозаготовки отмечались разговоры: “Правительство выкачивает хлеб, ввиду того, что весной ожидается война и нужно вывезти хлеб с Украины - дураки будете, если отдадите зерно, все равно Соввласть не удержится”. В Крыжопольском районе учительница Салтиская ведет среди селян разговоры, что: “Советская Власть вовсе не заинтересована в улучшении жизни села, взять хотя-бы кооперацию, она только выкачивает деньги в селян, увеличивает паи, а небось мануфактуры да муки не даст”. В этих разговорах вырисовывается часто явное намерение возбудить нацрознь. Так, учитель Мястковского района - Михневич, будучи в кооперативе, обратился к присутствовавшим селянам: “Дурні Ви мужики, що пускаете до себе жидів до кооперації - хіба самі не обійдетесь”, “Вся власть в руках жидів, а українець як при цараті нічого не мав, так і зараз” (Тульчинский район).

Подобные выступления сельучительства чутко воспринимаются селянской массой и дают крайне нежелательные последствия.

[без підпису]

ДАВО, ф.П-31, оп. 1, спр. 706.-Арк. 68-74. Машинопис. Незавірена копія.

№6

Спецзведення Одеського окрвідділу ДПУ про політичні настрої населення м.Одеси у зв’язку з опублікуванням повідомлення про ліквідацію “Спілки визволення України”

Сов.секретно

С П Е Ц - С В О Д К А
О НАСТРОЕНИЯХ В СВЯЗИ С ОПУБЛИКОВАНИЕМ ИЗВЕЩЕНИЯ
О ЛИКВИДАЦИИ “С П І Л К И В И З В О Л Е Н Н Я У К Р А Ї Н И”
по состоянию на 27 ноября 1929 года

Опубликование извещения ГПУ УССР о раскрытии “СВУ” вызвало живейшие отклики во всех кругах населения. На заводах и фабриках, в ВУЗах, среди научных работников

искажает цели и причины налога, поясняя, что: “Соввласть потому увеличила налог, чтоб улучшить жизнь служащих за счет села”. Он же распространяет слухи паникерского характера о войне. В Бершадском районе в период зимней хлебозаготовки отмечались разговоры: “Правительство выкачивает хлеб, ввиду того, что весной ожидается война и нужно вывезти хлеб с Украины - дураки будете, если отдадите зерно, все равно Соввласть не удержится”. В Крыжопольском районе учительница Салтиская ведет среди селян разговоры, что: “Советская Власть вовсе не заинтересована в улучшении жизни села, взять хотя-бы кооперацию, она только выкачивает деньги в селян, увеличивает паи, а небось мануфактуры да муки не даст”. В этих разговорах вырисовывается часто явное намерение возбудить нацрознь. Так, учитель Мястковского района - Михневич, будучи в кооперативе, обратился к присутствовавшим селянам: “Дурні Ви мужики, що пускаете до себе жидів до кооперації - хіба самі не обійдетесь”, “Вся власть в руках жидів, а українець як при цараті нічого не мав, так і зараз” (Тульчинский район).

Подобные выступления сельучительства чутко воспринимаются селянской массой и дают крайне нежелательные последствия.

[без підпису]

ДАВО, ф.П-31, оп. 1, спр. 706.-Арк. 68-74. Машинопис. Незавірена копія.

№6

Спецзведення Одеського окрвідділу ДПУ про політичні настрої населення м.Одеси у зв’язку з опублікуванням повідомлення про ліквідацію “Спілки визволення України”

Сов.секретно

С П Е Ц - С В О Д К А
О НАСТРОЕНИЯХ В СВЯЗИ С ОПУБЛИКОВАНИЕМ ИЗВЕЩЕНИЯ
О ЛИКВИДАЦИИ “С П І Л К И В И З В О Л Е Н Н Я У К Р А Ї Н И”
по состоянию на 27 ноября 1929 года

Опубликование извещения ГПУ УССР о раскрытии “СВУ” вызвало живейшие отклики во всех кругах населения. На заводах и фабриках, в ВУЗах, среди научных работников

за последние три дня состоялся ряд митингов, на которых выносилось осуждение контрреволюционной деятельности участников “СВУ” и выставлялись требования о применении к ним сурового наказания. На всех митингах красною нитью проходили выступления с приветствиями органов ГПУ.

25-го ноября студентами и научными работниками была организована демонстрация протеста против нападения на Советское консульство во Львове. Демонстранты приветствовали окрпартком и окрисполком и специально прошли мимо окротдела ГПУ, останавливаясь для приветсвия органов ГПУ.

Вечером 25 ноября состоялось собрание научных работников г.Одессы, в том числе и членов Научного товарищества. Собрание вынесло резолюцию, осуждающую деятельность участников “СВУ” и требующую применения к ним сурового наказания. Особенно выделяются на этом собрании выступления профессора Гордиевского и Музычки. Оба они на официальных выступлениях резко выступали против “СВУ”. Их выступления произвели большое впечатление на присутствовавших, знающих Гордиевского и Музычку, как сторонников Ефремова.

Научное товарищество опубликовало резолюцию-протест против деятельности “СВУ”. В резолюции имеется требование принять к участникам организации “суровое заслуженное наказание”. Резолюция заканчивается приветствием по адресу ГПУ. Подписали это заявление проф. Гордиевский - председатель товарищества, его заместитель - проф. Чудновцев и секретарь - Тарас Слабченко.

РЕАГИРОВАНИЕ ПРАВЫХ УКРАИНСКИХ КРУГОВ.

Заявление Музычки.

Выступая на официальном собрании научных работников с протестом против деятельности “СВУ”, проф. Музычка в то же время старается среди студентов смазать значение и характер “СВУ” и подорвать доверие к правдоподобности этого дела. Так, например, когда его пригласили на митинг протеста в ИНО, он заявил: “А откуда мы знаем, что это правда, Верить только заявлению нельзя, ибо может получиться так, что сегодня мы будем протестовать, а завтра - просить, чтобы нас простили”, и на митинг не пошел.

Тактика Слабченко

Тарас Слабченко, подписав резолюцию Научного товарищества в то же время воздерживается от публичных выступлений на собраниях. Присутствуя на собрании научных работников, он все собрание просидел молча.
После событий во Львове Тарас Слабченко говорил:“Львов оказал нам плохую услугу. Доказывай теперь, что не было связи с закордоном. Теперь, наверное, будут бить украинцев и дальше. Москва возьмет теперь твердый курс”.

Заявление Слабченко..

Академик М.Е.Слабченко явно старается при дать академика этому делу характер “провокации органов ГПУ”
Он заявляет: “Допускать, что в Киеве или в Одессе, или вообще где-либо что-то есть - никак нельзя. Извещение о раскрытии будто бы контрреволюционной организации - это ни что иное, как маневр ГПУ, которое хочет оправдать себя в связи с массовыми арестами, проведенными по всей Украине в последнее время”.

Заявление академика Липского.

Чрезвычайно интересно отношение к “СВУ” академика Липского - бывшего президента ВУАН. Присутствуя на митинге научных работников, во время кулуарных разговоров, Липский заявил: “Позорное для нас дело Ефремовщины - оно случайно. Оно может быть объяснено объективными историческими и современными политическими условиями. Оно имеет непосредственную связь с политикой ВКП и правым уклоном в партии. Лет 5-6 тому назад интеллигенция чрезвычайно близкостояла к Компартии, которой руководил гениальный незабываемый Ленин - друг рабочих, крестьян и трудящейся интеллигенции. Он всех нас любил и был искренно предан революции. И мы его полюбили. Его дело стало нам близким.
Последний год его жизни был сильным подъемом за воеваний революции. Все население, трудящееся, конечно, было довольно, но это счастье продолжалось недолго и рушилось со смертью

неповторимого вождя революции. После Ленина началась борьба за руководящее влияние в партии и преобладающее влияние получили некоторые авантюристические элементы, начавшие проводить политику демагогического заигрывания с рабочим классом, провокационного обострения классовых отношений, натравления рабочих, крестьян и трудовой интеллигенции друг против друга. Вот почему в последние годы замечается обострение антисоветских настроений в среде интеллигенции. Ефремовщина питается именно этими социальнополитическими корнями и является логическим следствием современной политической обстановки. Вожди Компартии борющиеся против демагогической политики и за возвращение к Ленинской политике объявлены правыми уклонистами, их выводят из Политбюро и объявляют им предупреждение. При таких условиях можно ожидать и в будущем повторения случаев аналогичных Ефремовщине".

При этом разговоре присутствовали профессора Щербина и Крыжановский. Часть украинских научных работников не верит в правдивость сведений, изложенных в извещении ГПУ УССР и заявляет, что на основании таких "скупых материалов", делать выводы нельзя.

Чрезвычайно распространены слухи о том, что "СВУ" - "дело дутое".

Так например, ассистент - Цикуленко заявил:

"СВУ" - на 90% дело дутое. Какому дураку прийдет теперь в голову освобождать от коммунистов Украину, или что-либо другое. ГПУ уже давно не имело хорошего дела, а тут как раз подвернулся Ефремов со своими выступлениями заграницей, ну, его и цапнули. За компанию взяли и других. А насчет создания дела - ГПУ - мастер".

Кооператор Бондаренко говорит:

"Весь этот процесс и вообще все дело "СВУ" и "СУМа" -

выдумка агентов ГПУ. Это процесс провокационный".

Автокефалисты Яциневич, Воронюк и др. заявляют, что "дело дутое" и что они не допускают, чтобы Белоскурский, Навроцкий и др. арестованные в Одессе, могли состоять в организации.

Общее настроение таково, что налет на наше Консульство во Львове ухудшит положение арестованных по делу "СВУ" и повлияет на приговор по их делу.

Однако, имеются и такие отдельные настроения, что Совласть побоится принять решительные меры против арестованных "крупных фигур". Например Гончаренко - преподаватель украинского языка заявляет:

"Вы только посмотрите какие имена входили в эту организацию. Я думаю, что строгих мер в отношении их Соввласть не примет, ибо Соввласть будет бояться, чтобы закордоном не приняли соответствующих мер".

РУССКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ.

Отношение русской квалифицированной интеллигенции различное. Часть интеллигенции считает, что дело "СВУ" - это "дело рук поляков".

Профессор Боровиков, например, говорил:

"Заговор Ефремова - дело рук поляков. Время сейчас подходящее. Большевики зарвались со своим натиском на село и создали на селе благоприятную почву для поляков. Я считаю, что Россия должна быть неделимая. Той автономии, которую Украина сейчас имеет - достаточно. Коммунисты набьют морду сепаратистам и расстреляют Ефремова. Не лазь. Я всецело на стороне коммунистов".

Профессор Добросердов заявил:

"Я не удивляюсь тому, что вот накрыли там какой-то "Союз Освобождения Украины". Я удивляюсь, что этих союзов вообще так мало существует. Наша жизнь стала такой безобразной, что каждый норовит от нее освободиться. Арестованных ждет, по моему, ужасная участь только за желание это сделать. Вот это самое страшное, когда за одно желание можно поплатиться жизнью. Отсюда, у многих апатия, бессилие, нежелание бороться. Один гнет царствует над всеми".

Профессор Ржещишевский заявил:

"Украинская контрреволюция Ефремова и компании это очень опасная вещь потому, что она имеет корни в зажиточной части крестьянства и украинской интеллигенции".

Среди части русской интеллигенции наблюдается недоверчивое отношение к опубликованному извещению. Представители этой части интеллигенции не верят в возможность существования сейчас таких организаций, как “СВУ”. Проф. Талько-Гринцевич заявляет:

“Это дело раньше нужно поверить, а потом уже говорить”.

Профессор Егунов говорит:

“Кто его знает, в чем там дело. Не думаю, чтобы это было серьезно. Нужно быть дураком, чтобы активно идти против коммунистов. Они теперь очень сильны. Если верно, что эта группа хотела отделения Украины, то, конечно, надо принять серьезные меры, ибо если будет “Украина”, то русским будет очень тяжело”.

Доктор Маркушевский заявляет:

“В сообщении об Ефремове 90% лжи. Большевикам надо отвлечь внимание от событий на Китайской границе, от безработицы, отсутствия продуктов, топлива и т.д. Вот и все”.

Проф. Кинен считает:

“Процесс академика Ефремова и шовинистов-украинцев должен быть очень интересным. На Украине несомненно есть группа шовинистов-украинцев, узких националистов, которые хотят полного отделения Украины. Эта группа сама не знает, чего она хочет. Ведет она, несомненно, Украину к гибели в руки Польши. Но только эта группа бессильна, состоит она из дряблой мечтательной интеллигенции и не им бороться против мужественных и сильных большевиков. Большевики, безусловно, не допустят дробления России и решительными мерами прекратят все эти вылазки. Огромное большинство беспартийных на Украине будет в этом вопросе вместе с большевиками. “Украинцев” очень ведь мало. Они подняли голову потому, что власть слишком с нами заигрывала. Удар по заговорам и твердая рука скоро превратят этих “украинцев” снова в граждан СССР или России”.

С Т У Д Е Н Ч Е С Т В О.

Студенчество большинства Одесских ВУЗов, участвовавшие в демонстрации, к известию о раскрытии “СВУ” отнеслось частично безразлично, а частично недоверчиво. Советская часть студенчества (ее отдельные представители) с возмущением говорили о “заговоре мерзавцев” и т.п. Со стороны отдельных студентов зарегистрированы выступления в таком духе:

“Даешь винтовки, пойдем бить внутреннюю контрреволюцию” (студенты ИНО).

Большинство студентов к извещению отнеслось безразлично. Участвуя в демонстрации, эта часть студенчества в то же время возмущалась тем, что их "напрасно гоняют" как "баранов", что их "заставляют протестовать" и т.п.

Так, например, студент ОХФИ заявил:

"Происходящие протесты неискренни. И ученые работники и мы будет протестовать, боясь нажима. Но заглянуть к нам в душу, в душу каждого профессора, ассистента и студента - то там увидишь совсем иное".

Часть студентов пошла на демонстрацию, не зная совершенно причины ее и лишь по дороге это узнавали.

Зарегистрировано большое количество фактов недоверия к опубликованному извещению.

Так например, студент ИНО - Мойса заявил:

"Раскрытие этой организации - просто "пушка". Просто власть хочет знать мнение масс по этому поводу. А в действительности ничего подобного тому, что пишут в газетах нет".

Студент ИНО - Гречишкин говорил:

"Наши органы ГПУ раздули сами украинское дело".

Зафиксированы такие заявления:

"Ничего нет. Просто ГПУ ищет себе работу и из пустяков создает дело".

"Просто нужно расстрелять людей, а для этого необходимо подготовить общественное мнение".

"Нужно освободить места в Академии для своих людей, и выступает на арену ГПУ с обвинением в контрреволюции".

Р А Б О Ч И Е.

На многих предприятиях были проведены летучие митинги и собрания рабочих, на которых, как и в частных беседах, после собраний рабочие массы единодушно проявляли свою классовую ненависть к контрреволюционным зачинщикам "СВУ", требуя по отношению к ним самых суровых мер наказания.

Такие собрания и митинги протеста по поводу действий Львовских фашистов проведены на следующих предприятиях: завод им. "Марти", "Октябрьской революции", механическом заводе ВУФКУ и др.

Приводим наиболее характерные из выступлений и реагирований рабочих:

"Наши достижения в строительстве - лучший удар по контрреволюции".

"Никакая контрреволюционная сила не помешает нам создать первое в мире социалистическое государство".

“Требуем высшей меры наказания организаторам контрреволюции”.

“Добивать контрреволюцию беспощадно”.

Одновременно отмечаем, что на крупных предприятиях города Одессы, как то: обувная фабрика, заводы Старостина, Калинина, джутова фабрика - вопрос раскрытия “СВУ” на сегодняшний день еще широко не освещен.

Начальник Одесского Окротдела ГПУ [підпис] (Емельянов)
Нач. 2-го отделения [підпис] (Блюман)
Нач. 4-го отделения [підпис] (Сазвин)

ДАОО, ф. 7, оп. 1, спр. 2212.-Арк. 1-7. Машинопис. Оригінал.

№7
Звинувачувальний вирок по слідчій справі №7891 на Кармалюка Федора Пилиповича

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
(по следственному делу №7891)
По обвинению:
Кармалюк Федора Филипповича
в преступлен. предусмотрен. ст. 58-1б, 58 п.п.7, 8 и 11 УК РСФСР

7-го августа 1937 года, 5-м Отделом УГБ УНКВД Западной области арестован участник антисоветского военно-террористического заговора, бывший командир 47 авиадесантной бригады - комбриг Кармалюк Федор Филиппович.

Участие в антисоветском военно-террористическом заговоре установлено и доказано.

В ноябре месяце 1936 года, Уборевич в военно-террористический заговор вовлек Кармалюка, посвятив в задачи заговора, поставил перед ним задачу проводить подрывную и вредительскую работу в боевой подготовке бригады.

По заданию Уборевича, в интересах военно-террористического заговора подрывная вредительская деятельность Кармалюком проводилась в следующих направлениях:

а) в области подготовки летно-подъемного состава и кадров парашютистов проводилась линия чрезмерного форсирования, что влекло за собой катастрофы, аварии и поломки материальной части;

“Требуем высшей меры наказания организаторам контрреволюции”.

“Добивать контрреволюцию беспощадно”.

Одновременно отмечаем, что на крупных предприятиях города Одессы, как то: обувная фабрика, заводы Старостина, Калинина, джутова фабрика - вопрос раскрытия “СВУ” на сегодняшний день еще широко не освещен.

Начальник Одесского Окротдела ГПУ [підпис] (Емельянов)
Нач. 2-го отделения [підпис] (Блюман)
Нач. 4-го отделения [підпис] (Сазвин)

ДАОО, ф. 7, оп. 1, спр. 2212.-Арк. 1-7. Машинопис. Оригінал.

№7
Звинувачувальний вирок по слідчій справі №7891 на Кармалюка Федора Пилиповича

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ
(по следственному делу №7891)
По обвинению:
Кармалюк Федора Филипповича
в преступлен. предусмотрен. ст. 58-1б, 58 п.п.7, 8 и 11 УК РСФСР

7-го августа 1937 года, 5-м Отделом УГБ УНКВД Западной области арестован участник антисоветского военно-террористического заговора, бывший командир 47 авиадесантной бригады - комбриг Кармалюк Федор Филиппович.

Участие в антисоветском военно-террористическом заговоре установлено и доказано.

В ноябре месяце 1936 года, Уборевич в военно-террористический заговор вовлек Кармалюка, посвятив в задачи заговора, поставил перед ним задачу проводить подрывную и вредительскую работу в боевой подготовке бригады.

По заданию Уборевича, в интересах военно-террористического заговора подрывная вредительская деятельность Кармалюком проводилась в следующих направлениях:

а) в области подготовки летно-подъемного состава и кадров парашютистов проводилась линия чрезмерного форсирования, что влекло за собой катастрофы, аварии и поломки материальной части;

б) ремонт материальной части и самолетных деталей по установке Кармалюка, умышленно затягивался на несколько месяцев, между тем, как эта работа должна выполняться мастерской бригады через 2-3 дня;

в) в боевой подготовке учебного и линейного батальона, Кармалюк проводил вредительскую линию, направленную на вызов недовольства личного состава подразделений: по гранатометанию Кармалюк дал установку отработать две задачи в течение одного месяца, между тем, как учебному батальону на 1936 год было отпущено всего 40 гранат, вследствие этого батальон не выполнил ни одной задачи: по стрельбе из минометов - Кармалюк дал задание в течение двух месяцев отработать две задачи, минометы не были обеспечены прицелами, учебными и боевыми минами, в результате ни одна из поставленных задач не была выполнена.

д) в области сбережения боевого оружия бригады также проводилась вредительская установка Кармалюком, в итоге значительный процент винтовок и пулеметов был неисправлен, образовалась сыпь и раковины, в результате чего 1-я и 2-я задачи боевых стрельб из винтовок и пулеметов в 1936 году выполнены не были;

е) Кармалюк умышленно вел линию на разложение единства начсостава бригады и игнорировал политическую работу, заявляя, что красноармейцы грамотные и учить политике их не нужно;

Используя свое служебное положение, занимался использованием денежных средств. При покупке за счет государства для личных нужд было использовано средств на сумму 26.000 рублей. Все это происходило в условиях крайне бытовой неустроенности бригады. При убытии из Орши, Кармалюк присвоил и увез государственную мебель на 14.000 рублей. (л.д. 10, 12-19, 20-39, 40).

НА ОСНОВАНИИ ИЗЛОЖЕННОГО О Б В И Н Я Е Т С Я:

Кармалюк Федор Филиппович, 1899 г. рождения, уроженец бывш.Волынской губернии, Старокон стантиновской вол., села Овратино, украинец, из крестьян, в ВКПб состоял с 1918 года, исключен за политическое и моральное разложение,в том, что:

будучи участником военно-террористического заговора проводил вредительскую деятельность в частях 47 авиадесантной бригады, т.е. в преступлении, предусмотренном ст. 58-1б,

п.п.7, 8 и 11 УК РСФСР.

Виновным себя Кармалюк признал и изобличается показаниями участников заговора: Боброва, Козловского, Погоняйло, Гребеника и Худницкого.

Настоящее дело, по обвинению Кармалюка Ф.Ф. подлежит направлению в Военную Коллегию Верховного Суда СССР в порядке закона от 1 декабря 1934 года.

Врид Нач. 4 отд. 5 отдела УГБ УНКВД
Мл.лейтенант госбезопасноти [підпис] (Дранишников)
"Согласен": Начальник 5 отдела УГБ УНКВД З/О
Капитан Госбезопасности [підпис] (Кривуша)
"Утверждаю" Начальник Управления НКВД по З/О
Комиссар Госбезопасности 3-го ранга [підпис] (Каруцкий)
Военный прокурор БВО
Дивоенюрист [підпис] (Малютин)
Составлено: 21.X.1937 г. г.Смоленск

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-П-11918.-Арк. 50-53. Машинопис Оригінал.

№8
Протокол закритого судового засідання виїздної сесії Військової Колегії Верховного Суду СРСР по справі Кармалюка Федора Пилиповича

П Р О Т О К О Л
ЗАКРЫТОГО СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ ВЫЕЗДНОЙ СЕССИИ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

10 ноября 1937 года. Город Смоленск

Председательствующий Корвоенюрист И.О.Матулевич.

Члены Диввоенюрист Миляновский и Бригвоенюрист Ждан

Секретарь военный юрист 1 ранга Костюшко

Заседание открыто в 17 час. 20 мин.

Председательствующий объявил, что подлежит рассмотрению дело по обвинению Кармалюк Федора Филипповича в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 51-1-б, 58-7, 58-8 и 58-11 УК РСФСР.

Секретарь доложил, что подсудимый в суд доставлен и что

п.п.7, 8 и 11 УК РСФСР.

Виновным себя Кармалюк признал и изобличается показаниями участников заговора: Боброва, Козловского, Погоняйло, Гребеника и Худницкого.

Настоящее дело, по обвинению Кармалюка Ф.Ф. подлежит направлению в Военную Коллегию Верховного Суда СССР в порядке закона от 1 декабря 1934 года.

Врид Нач. 4 отд. 5 отдела УГБ УНКВД
Мл.лейтенант госбезопасноти [підпис] (Дранишников)
"Согласен": Начальник 5 отдела УГБ УНКВД З/О
Капитан Госбезопасности [підпис] (Кривуша)
"Утверждаю" Начальник Управления НКВД по З/О
Комиссар Госбезопасности 3-го ранга [підпис] (Каруцкий)
Военный прокурор БВО
Дивоенюрист [підпис] (Малютин)
Составлено: 21.X.1937 г. г.Смоленск

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-П-11918.-Арк. 50-53. Машинопис Оригінал.

№8
Протокол закритого судового засідання виїздної сесії Військової Колегії Верховного Суду СРСР по справі Кармалюка Федора Пилиповича

П Р О Т О К О Л
ЗАКРЫТОГО СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ ВЫЕЗДНОЙ СЕССИИ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

10 ноября 1937 года. Город Смоленск

Председательствующий Корвоенюрист И.О.Матулевич.

Члены Диввоенюрист Миляновский и Бригвоенюрист Ждан

Секретарь военный юрист 1 ранга Костюшко

Заседание открыто в 17 час. 20 мин.

Председательствующий объявил, что подлежит рассмотрению дело по обвинению Кармалюк Федора Филипповича в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 51-1-б, 58-7, 58-8 и 58-11 УК РСФСР.

Секретарь доложил, что подсудимый в суд доставлен и что

свидетели по делу не вызывались.

Председательсвующий удостоверяется в самоличности подсудимого и спрашивает его, вручена ли ему копия обвинительного заключения, на что подсудимый ответил что получил. Подсудимому разъяснены его права на суде и объявлен состав суда.

Подсудимый никаких ходатайств, а также отвода составу суда не заявил.

Председательствующий разъяснил подсудимому сущность предъявленных ему обвинений и спросил его, признает ли он себя виновным, на что подсудимый ответил, что виновным себя не признает. Свои показания на предварительном следствии не подтверждает, т.е. они были даны ложно. Из партии он был исключен за пьянство и связь с Уборевичем. На следствии он сам себя оговорил.

Подсудимый Кармелюк заявил, что эти показания ложны, т.к. у него было достаточно времени и мужества, чтобы заявить Наркому после известного приказа. На квартире Уборевич он был несколько раз, возможно и думал его завербовать, но в это время он с ним на к/р темы не разговаривал.

Председательствующий объявил судебное следствие законченным и предоставил подсудимому последнее слово, в котором он просит суд сохранить ему жизнь и дать ему возможность работать в любых условиях.

Суд удалился на совещание.

По возвращении суда с совещания Председательствующий огласил приговор.

В 17 ч. 40 м. заседание закрыто.

Председательствующий

Корвоенюрист [підпис]

Секретарь [підпис]

Военный юрист 1 ранга.

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 86-87. Оригінал.

№9

Довідка про виконання вироку виїздної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР по справі Кармалюка Федора Пилиповича

СЕКРЕТНО

С П Р А В К А

свидетели по делу не вызывались.

Председательсвующий удостоверяется в самоличности подсудимого и спрашивает его, вручена ли ему копия обвинительного заключения, на что подсудимый ответил что получил. Подсудимому разъяснены его права на суде и объявлен состав суда.

Подсудимый никаких ходатайств, а также отвода составу суда не заявил.

Председательствующий разъяснил подсудимому сущность предъявленных ему обвинений и спросил его, признает ли он себя виновным, на что подсудимый ответил, что виновным себя не признает. Свои показания на предварительном следствии не подтверждает, т.е. они были даны ложно. Из партии он был исключен за пьянство и связь с Уборевичем. На следствии он сам себя оговорил.

Подсудимый Кармелюк заявил, что эти показания ложны, т.к. у него было достаточно времени и мужества, чтобы заявить Наркому после известного приказа. На квартире Уборевич он был несколько раз, возможно и думал его завербовать, но в это время он с ним на к/р темы не разговаривал.

Председательствующий объявил судебное следствие законченным и предоставил подсудимому последнее слово, в котором он просит суд сохранить ему жизнь и дать ему возможность работать в любых условиях.

Суд удалился на совещание.

По возвращении суда с совещания Председательствующий огласил приговор.

В 17 ч. 40 м. заседание закрыто.

Председательствующий

Корвоенюрист [підпис]

Секретарь [підпис]

Военный юрист 1 ранга.

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 86-87. Оригінал.

№9

Довідка про виконання вироку виїздної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР по справі Кармалюка Федора Пилиповича

СЕКРЕТНО

С П Р А В К А

Приговор о расстреле Кармалюк Федора Филипповича приведен в исполнение в гор.Смоленске 22 ноября 1937 г. Акт о приведении приговора в исполнение хранится в особом архиве 1-го Спецотдела НКВД СССР том. №10 лист 403.

Нач. 12 отд-ния 1 Спецотдела НКВД СССР

Лейтенант гос.безопасности [підпис] (Кривицкий)

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 89. Оригінал.

№10
Супровідний міст до протоколу №885 вищої "двійки" СРСР начальника 8 відділу ГУДБ НКВС СРСР старшого майора державної безпеки Цесарського начальнику УНКВС УРСР по Кам'янець-Подільській області капітану державної безпеки Приходьку про виконання вироку відносно 200 жителів області

СОВ.СЕКРЕТНО. СРОЧНО.

Лит. "....."

Вх.№..... на №..... от.....193 г.

При ответах ссылаться на №, число и Отдел.

НАЧ.УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР ПО
КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАНУ ГОСУДАРСТВ. БЕЗОПАСНОСТИ
тов. Приходько - лично
г. Каменец-Подольск.

КОПИЯ: Наркому Внутренних Дел Украинской СССР
Комиссару Госуд.Безопасности 3 ранга
тов.Успенскому - лично
гор. К и е в.

Направляю копию протокола №885 от 2/II-1938 г. с решениями Народного Комиссара Внутренних Дел Союза ССР и Прокурора Союза ССР по 2-м спискам №32 и 33 на 200 чел., представленным Вами за №№ 3001112 от 5/1 и 3001114 от 6/1-1938 г. в порядке приказа НКВД №00485 от 11 августа 1937 года.

Немедленно приведите в исполнение приговор в отношении 198 чел., приговоренных к расстрелу. Дела на них со

Приговор о расстреле Кармалюк Федора Филипповича приведен в исполнение в гор.Смоленске 22 ноября 1937 г. Акт о приведении приговора в исполнение хранится в особом архиве 1-го Спецотдела НКВД СССР том. №10 лист 403.

Нач. 12 отд-ния 1 Спецотдела НКВД СССР

Лейтенант гос.безопасности [підпис] (Кривицкий)

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. П-11918.-Арк. 89. Оригінал.

№10
Супровідний міст до протоколу №885 вищої "двійки" СРСР начальника 8 відділу ГУДБ НКВС СРСР старшого майора державної безпеки Цесарського начальнику УНКВС УРСР по Кам'янець-Подільській області капітану державної безпеки Приходьку про виконання вироку відносно 200 жителів області

СОВ.СЕКРЕТНО. СРОЧНО.

Лит. "....."

Вх.№..... на №..... от.....193 г.

При ответах ссылаться на №, число и Отдел.

НАЧ.УПРАВЛЕНИЯ НКВД УССР ПО
КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАНУ ГОСУДАРСТВ. БЕЗОПАСНОСТИ
тов. Приходько - лично
г. Каменец-Подольск.

КОПИЯ: Наркому Внутренних Дел Украинской СССР
Комиссару Госуд.Безопасности 3 ранга
тов.Успенскому - лично
гор. К и е в.

Направляю копию протокола №885 от 2/II-1938 г. с решениями Народного Комиссара Внутренних Дел Союза ССР и Прокурора Союза ССР по 2-м спискам №32 и 33 на 200 чел., представленным Вами за №№ 3001112 от 5/1 и 3001114 от 6/1-1938 г. в порядке приказа НКВД №00485 от 11 августа 1937 года.

Немедленно приведите в исполнение приговор в отношении 198 чел., приговоренных к расстрелу. Дела на них со

справками об исполнении приговоров вышлите в Москву.

В отношении остальных 2-х чел., осужденных к заключению в исправтрудлагерь, Вам будут высланы выписки из постановления Особого Совещания при НКВД СССР. Дела на них срочно вышлите в Москву.

Получение и исполнение прилагаемого протокола подтвердите.

Приложение: Упомянутое.

Начальник 8 Отдела ГУГБ НКВД СССР
ст.майор Гос.Безопасности [підпис] (Цесарский)

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12. - Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№11
Протокол №885 засідання "двійки"
у складі народного комісара внутрішніх справ СРСР Єжова та Прокурора СРСР Вишинського

П Р О Т О К О Л №885

от 2 февраля 1938 года.

ПРИСУТСТВОВАЛИ: 1. Народный Комиссар Внутренних Дел СССР
Генеральный Комиссар Госуд. Безопасности - т. Ежов.
2. Прокурор Союза ССР - т.Вышинский.

СЛУШАЛИ:

Материалы на обвиняемых, представленные Управлением НКВД УССР по Каменец-Подольской области, в порядке приказа НКВД № 00485 от 11 августа 1937 года.

П О С Т А Н О В И Л И:

1.АЛЬБЕРТОВИЧ Феликса Францевича,
1907 г.р., ур. с. Терешки,
Антонинского р-на, Кам.Под.обл РАССТРЕЛЯТЬ.

2.АНЕЛЬ Алексея Иосифовича,
1898 г.р., ур. села Ново-Константиновка
Летичевского р-на, Кам.Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

3.БАГИНСКОГО Франца Владиславовича,
1889 г.р., ур. села Старая Гута, Полонского р-на,
Кам.Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

справками об исполнении приговоров вышлите в Москву.

В отношении остальных 2-х чел., осужденных к заключению в исправтрудлагерь, Вам будут высланы выписки из постановления Особого Совещания при НКВД СССР. Дела на них срочно вышлите в Москву.

Получение и исполнение прилагаемого протокола подтвердите.

Приложение: Упомянутое.

Начальник 8 Отдела ГУГБ НКВД СССР
ст.майор Гос.Безопасности [підпис] (Цесарский)

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12. - Арк. 1. Оригінал. Машинопис.

№11
Протокол №885 засідання "двійки"
у складі народного комісара внутрішніх справ СРСР Єжова та Прокурора СРСР Вишинського

П Р О Т О К О Л №885

от 2 февраля 1938 года.

ПРИСУТСТВОВАЛИ: 1. Народный Комиссар Внутренних Дел СССР
Генеральный Комиссар Госуд. Безопасности - т. Ежов.
2. Прокурор Союза ССР - т.Вышинский.

СЛУШАЛИ:

Материалы на обвиняемых, представленные Управлением НКВД УССР по Каменец-Подольской области, в порядке приказа НКВД № 00485 от 11 августа 1937 года.

П О С Т А Н О В И Л И:

1.АЛЬБЕРТОВИЧ Феликса Францевича,
1907 г.р., ур. с. Терешки,
Антонинского р-на, Кам.Под.обл РАССТРЕЛЯТЬ.

2.АНЕЛЬ Алексея Иосифовича,
1898 г.р., ур. села Ново-Константиновка
Летичевского р-на, Кам.Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

3.БАГИНСКОГО Франца Владиславовича,
1889 г.р., ур. села Старая Гута, Полонского р-на,
Кам.Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

4.БАРАБАШ Ивана Владимировича,
(по паспорту Володимирович),
1897 г.р., ур.с. Черешенка, Деражнянского р-на,Кам.Под.обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
5.БЕЛЫЙ Станислава Лукича,
1891 г.р., ур.села Папирное, Городского р-на,
Кам.Под.обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
6.БЕРЕЗОВСКОГО Валерьяна Алойзовича,
1902 г.р., ур.с.Вохны, Летичевского р-на,
Кам.Под.области. РАССТРЕЛЯТЬ.
7.БИЛОЗОР Антонина Брониславовича,
1909 г.р., ур.села Пахутинцы, Черно-Островского р-на, Кам.-Под.обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
8. БОБРА Петруньку Мартыновну,
1892 г.р., ур.с.Рацибуровки, Сатановского района, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
9.БОЛИСТОВСКОГО Франца Ивановича,
1915 г.р., ур. села Белецкое,
Летичевского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
10.БРЕСЬ Бунивец Иосифовича,
1913 г.р., ур. г.Гречаны, Проскуровского р-на, Кам.-Под.области. РАССТРЕЛЯТЬ.
11.БУЧИНСКОГО Павла Иосифовича,
1890 г.р., ур. села Рудня, Летичевского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
12.БУЯЛЬСКОГО Антона Петровича,
(по паспорту БОЯЛЬСКИЙ),
1912 г.р., ур.села Малые Пузырки. РАССТРЕЛЯТЬ.
13.ВАЛЬЧУК Станислава Петровича,
1904 г.р., ур. с.Городище, Шепетовского р-на,Кам.-Под.области. РАССТРЕЛЯТЬ.
14.ВЕЛИЧКО Кароль Ивановича,
1899 г.р., ур. села Борщевка, Сатановского района. РАССТРЕЛЯТЬ.
15.ВИЛЬБИЦКОГО Франца Петровича,
1889 г.р., ур. с.Городище, Шепетовского р-на,Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
16.ВИСЛОВСКУЮ Юзефу Карловну,
1894 г.р., ур.села Татаринец, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
17.ВИШНЕВСКОГО Сергея Бенедиктовича,
1897 г.р. (по паспорту украинец),

ур. г.Варшавы-Польша. РАССТРЕЛЯТЬ.
18. ВОЗНЯК Болеслава Михайловича,
1901 г.р., ур. с.Посталовки, Сатановского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
19.ВОЗНЯК Ивана Франковича,
1908 г.р., ур. с.Постоловки, Сатановского р-на,Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
20.ВОЙДЕВИЧ Иосифа Викентьевича,
1903 г.р., ур. села Тынное, Смотрицкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
21.ВЫЖИНСКОГО Андрея Петровича,
1886 г.р., ур. с.Городище, Шепетовского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
22.ВЫШИНСКОГО Собина Францевича,
1899 г.р., ур. с.Николаева, Черно-Островского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
3.ГАВЛОВСКОГО Петра Павловича,
1895 г.р., ур. с.Гречаны, Проскуровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
24.ГАРДИНСКОГО Михаила Карловича,
1885 г.р., ур. села Троещина. РАССТРЕЛЯТЬ.
25.ГАЮР Розалия Иосифовна,
1872 г.р., ур. с.Гречаны, Проскуровского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
26.ГЖУБОВСКОГО Ивана (по паспорту Ивон)
Иванович, 1907 г.р., ур. села Посталовки,
Сатановского р-на, Кам.-Под. области.РАССТРЕЛЯТЬ.
27.ГИЛЕВИЧ Сигизмунда Ивановича,
1902 г.р., ур. г. Старо-Константинова. РАССТРЕЛЯТЬ.
28.ГЛИВИНСКОГО Франца Томашевича,
1897 г.р., ур. с.Тадеушполь, Полонского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
29.ГЛУЩАК Павла Петровича,
1898 г.р., ур. с.Постоловка, Сатановского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
30.ГЛУШЕК Иосифа Ивановича,
1890 г.р., ур. села Посталовки, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
31.ГНЕДОГО Семена Филипповича,
1907 г.р., ур. с.Куровечка, Волочиского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

32.ГОЛОНЗОВСКОГО Вацлава Владимировича,
1891 г.р., ур. с.Пасечка, Остропольского р-на (по пас порту с.Сербиновка). РАССТРЕЛЯТЬ.
33.ГОНЧАРУК Антона Франковича,
1907 г.р., ур. с.Никитинцы
(по паспорту Мыкитинцы) Михалпольского
района, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
34.ГОНЧАРУК Ивана Доминовича,
с.Никитинцы (по паспорту Мыкитинцы),
Михалпольского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
35.ГРОЦКОГО Станислава Ивановича,
1892 г.р., ур. села Кременная, Городок-
ского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
36.ДАНИЛЮК Михаила Ивановича,
ур. с.Пизковска Гнилая, Скалацкого уезда
в Польше. РАССТРЕЛЯТЬ.
37.ДЕМЕЦКОГО Николая Антоновича,
1894 г.р., ур. г.Проскурова,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
38.ДЕМИДЮК Гемасима Варфоломеевича
(по паспорту Фарфоломеевича)
1898 г.р., ур.с.Осташки Черно-Ос-
тровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
39.ДЖИГАДЛО Виктора (по паспорту Викентий)
Ивановича, 1905 г.р., ур. с.Модестовки,
Березdовского р-на, житель с.Пашуки. РАССТРЕЛЯТЬ.
40.ДЗИКОВСКОГО Карла Доминиковича,
1880 г.р., ур. села Майдан-Воньковецкий,
Кам.-Под. обл., Воньковецкого р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
41.ДОБРОВОЛЬСКОГО Викентия Степановича,
1900 г.р., ур. села Малая-Стружка,
Новоушицкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
42.ДОЛЕЦКОГО Викентия Викентьевича,
1878 г.р., ур. с.Раскопне Плисковского р-на,
Житомирской области. РАССТРЕЛЯТЬ.
43.ДОРОГОГО (по паспорту Дорогий) Антона
Мартыновича, 1896 г.р., ур. с.Борщевки
Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
44.ЕЗЕРСКОГО Павла Станиславовича,
1881 г.р., ур. с.Понинки, Полонского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

45.ЖИТКЕВИЧ Владимира Ивановича,
1891 г.р., ур. м.Николаевка, Черно-Островского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
46.ЖУКОВСКОГО Станислава Людвиковича,
1895 г.р., ур. села Лабунь, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
47.ЗАБОЛОТНОГО Мартына Сильвестровича,
1888 г.р., ур. м.Ново-Константинов,
Летичевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
48.ЗАГУРНОГО Иосифа Францевича,
1904 г.р., ур. с.Андрейковцы, Городского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
49.ЗАКРЕВСКОГО Петра Феликсовича,
1908 г.р., ур. села Малая Радогош,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
50.ЗАЛУЦКОГО Антона Викентьевича,
1903 г.р., ур. м.Городок, Кам.-Под. обл.РАССТРЕЛЯТЬ.
51.КАЛИНСКОГО Станислава Петровича,
1902 г.р., ур. села Николаевка, Черно-Островского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
52.КАЛИТА Ивана Иосифовича,
1894 г.р., ур. с.Спасовка, Сатановского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
53.КАРАБАНОВА Никифора Кирилловича,
1893 г.р., ур. с.Креничное, Деражнянского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
54.КАРВОВСКОГО Мечислава Игнатьевича,
1888 г.р., ур. м.Новая Ушица. РАССТРЕЛЯТЬ.
55.КАШАЛКО Станислава Иосифовича
(по паспорту Иосипович),
1897 г.р., ур. села Борщевка, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
56.КИЧМАНА Людвига Петровича,
1904 г.р. РАССТРЕЛЯТЬ.
57.КОБЫЛЯНСКОГО Павла Петровича,
1888 г.р., ур. с.Борщевка, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
58.КОЗЕЯ Франца Касперовича,
1907 г.р., ур. м.Городок, того же р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
59.КОЗЛОВСКОГО Каспро Петровича,
1899 г.р., ур. с.Николаев, Черно-Ос-

тровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
60.КОМАРОВСКОГО Франца (по паспорту Франик) Гавриловича, 1896 г.р., ур. с.Коростова, Волочиского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
61.КОРОСТОВСКОГО Бронислава Викентьевича, 1908 г.р., ур. с.Галузинцы, Волковинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
62.КОТЛИНСКОГО Болеслава Францевича, 1904 г.р., ур. села Тадеушполь, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
63.КРАСУЦКОГО Цыриль Ивановича, 1898 г.р., ур. села М.-Вербецкий, Летичевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
64.КРИНИЦКОГО Адольфа Иосифовича, 1897 г.р., ур. села Малая Радогоща, Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
65.КРИНИЦКОГО Иосифа Анастасьевича, 1906 г.р., тур. с. М.-Радогоща, Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
66.КУРМИНА Константина Рафаиловича, 1888 г.р., ур. села Воронковцы, Староконстантиновского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
67.КУХАР Войтко Михайлович (по паспорту Войцех), 1901 г.р., ур. села Андрейковцы, Городокского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
68.КУЦИНСКОГО Ивана Феликсовича, 1898 г.р., ур. с.Харковцы, Острополь-ского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
69.КУЧЕРУК Ивана Андреевича, 1896 г.р., ур. с.Бележенцы, Изяславск. р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
70.КУЧИНСКОГО Ивана Ивановича, ур. села Малые Пузырки, Антонинского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
71.КУЧМАНСКОГО Евгения Федоровича, 1898 г.р., ур. села Стороничи, Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
72.КШЕМИНСКОГО Ивана Андреевича, 1886 г.р., ур. села Зверховецы, Сатановского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
73.КШЕМИНСКОГО Иосифа Андреевича,

1901 г.р., ур. с.Зверховцы Сатановского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

74.ЛАБАТЮК Иосифа Станиславовича, 1887 г.р., ур. села Шербовцы, Новоушицкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

75.ЛАШЕВИЧ Адама Иосифовича, 1897 г.р., ур. м.Понинки, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

76.ЛЕНГА Петра Ивановича, 1899 г.р., ур. м.Городок, Городокского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

77.ЛИДИЧ Семена Исидировича, 1889 г.р., ур. с.Речица, Пинского уезда - Польша. РАССТРЕЛЯТЬ.

78.ЛИПИНСКОГО Иосиф (по паспорту Иосип) Людвигович (по паспорту Людвикив), 1898 г.р., ур. с.Волковинцы, Волковинецкого р-на (по паспорту Деражнянского р-на) Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

79.ЛИПИНСКОГО Франца Пылиповича, 1893 г.р., ур. с.Новая Гута, Новоушицкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

80.ЛИСОВА Константина Францевича, 1884 г.р., ур. с. Нижнее (по паспорту с.Теперовка). РАССТРЕЛЯТЬ.

81.ЛИСОВИК Ивана Севастьяновича, 1901 г.р., ур. села Зверховцы, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

82.ЛИСОВИК Павел Севастьяновича, 1888 г.р., ур. села Зверховцы, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

83.ЛУКОВСКОГО Иосифа Ивановича, 1889 г.р., ур. села Буртын, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

84.ЛУЧКОВСКОГО Нарцыза Николаевича, 1882 г.р., ур. с.Рудня, Летичевского р-на, Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.

85.ЛЫСЯК Иосифа Антоновича, 1906 г.р., ур. с.Гречаны, Проскуровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

86.ЛЫСЯК Павла Войцеховича, 1911 г.р., ур. с.Гречаны, Проскуров-

ского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
87.МАГДЮК Захария Мартыновича,
1891 г.р., ур. села Слободка Щербовецкая, Новоушицкого р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
88.МАЗУР Игната Иосифовича,
1898 г.р., ур. села Власова-Усановка,
Старосинявского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
89.МАЗУР Кайтана Андреевича,
1890 г.р., ур. села Власова-Русановка,
Старосинявского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
90.МАЗУРЕК Альбина Антоновича,
1910 г.р., ур. с.Гречаны. РАССТРЕЛЯТЬ.
91.МАЙХЕР Михаила Казимировича,
1902 г.р., ур. с.Соломна, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
92.МАЛЕЦКОГО Антона Францевича,
1909 г.р., ур. с.Городок, того же
района, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
93.МАЛИНОВСКОГО Ивана Станиславовича,
1904 г.р., ур. с.Понинки, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
94.МАРТЫНЮК Ильию Иосифовича
(по паспорту Илько), 1878 г.р., ур. села
Топкут, Ковельского уезда - в Польше. РАССТРЕЛЯТЬ.
95.МАШКЕРСКОГО Станислава Альбиновича,
1898 г.р., ур. с.Мокиевец, Грицевского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
96.МЕДЗЯНОВСКОГО Станислава (по паспорту Стах) Казимировича, 1901 г.р.,
ур. с.Б.Чернятин,Староконстантиновского района, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
97.МИСЛОВСКОГО Петра Иосифовича,
1895 г.р., ур. с.Немиринцы Городокского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
98.МИХАЛЬСКОГО Генриха Иосифовича,
1914 г.р., ур. м.Городка, Кам.-Под. обл.РАССТРЕЛЯТЬ.
99.МУЗЫКА Станислава Войтковича,
1901 г.р., ур. села Черниводы, Городокского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
100.МУЛЯР Антона Игнатьевича,
1892 г.р., ур. села Татаринцы, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

101.МУЛЯР Антона Лукияновича,
1904 г.р., ур. села Татаринцы, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
102.НАВРОЦКОГО Станислава Михайловича,
1904 г.р., ур. села Станиславовки,
Воньковецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
103.НАЙДУК Николая Иосифовича,
1908 г.р., ур. с.Гречаны Проскуровского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
104.НАПОДОВСКОГО Антона Ивановича,
1902 г.р., ур. М.Литин. РАССТРЕЛЯТЬ.
105.НЕВИНСКОГО Ивана Францевича,
1894 г.р., ур. с.Невинно-Боровы, Гродненской губ.(Польша). РАССТРЕЛЯТЬ.
106.ОКИНСКОГО Антона Иосифовича
(по паспорту Антон Осипович),
1911 г.р., ур. с.Гречаны Проскуровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
107.ОЛЕВИНСКОГО Иосифа Игнатовича,
1898 г.р., ур. с.Изабелино, Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
108.ОЛИШЕВСКОГО Ивана Викентьевича,
1880 г.р., ур. села Крачки, Черно-Островского р-на, Кам.-под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
109.ОПОЛЯНЧУК Марьяна Ивановича,
1900 г.р., ур. села Николаевка, Черно-Островского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
110.ОРЛОВСКОГО Иосифа Ивановича,
1903 г.р., ур. села Майдан-Воньковецкий,
Воньковецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
111.ОРЛОВСКОГО Казимира Казимировича,
1889 г.р., ур. села Тарнаруда, Волочиского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
112.ПАВЛОВСКОГО Болеслава Иосифовича,
1904 г.р., ур. с.Половинники (по паспорту с.Ляшевка), Старо-Константиновского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
113.ПАВЛУЦКОГО Венедикта Викентьевича,
1900 г.р., ур. села Мицевцы, Солобковецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

114.ПАРФУМЕНКО Петра Яковлевича,
1892 г.р., ур. с.Лушки Полоцкого уезда - Польша. РАССТРЕЛЯТЬ.
115.ПАСТЕР Василия Степановича,
1898 г.р., ур. села Каневка. РАССТРЕЛЯТЬ.
116.ПАХОЛОК Франца Ивановича,
1896 г.р., ур. села Борщевка, Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
117.ПАШИНСКОГО Антона Феликсовича,
1891 г.р., ур. села Хоровицы. РАССТРЕЛЯТЬ.
118.ПАЮК Ивана Ваврентьевича,
1892 г.р., ур. села Татаринец, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
119.ПАЮК Франца Лаврентьевича,
1885 г.р., ур. села Татаринец, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
120.ПЕРЖИНСКОГО Марцина Фортунатовича,
1896 г.р., ур. м.Волковинцы, Волковинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
121.ПЕРХАЙЛО Кароль Станиславовича,
1886 г.р., ур. села Татаринцы, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
122.ПИНЕЦКОГО Станислава Иосифовича,
1893 г.р., ур. с. Волица Красиловского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
123.ПИТЛЯК Павла Викентьевича,
1899 г.р., ур. с.Гречаны Проскуровского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
124.ПЛАЦ Занвель Мееровича,
1889 г.р., ур. м.Волочиска, того же р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
125.ПОДГОРОДЕЦКОГО Адама Карловича,
1888 г.р., ур. с.Старая Гутыска, Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
126.ПОЛИЩУК Андрея Максимовича,
1895 г.р., ур. села Жабче Грицевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
127.ПОНЯТОВСКОГО Гната Павловича (по паспорту Игнатий, отчества нет), 1896 г.р. (по паспорту 1895), ур. с.Десеровка Старо-Синявского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.

128.ПОПЕЛЬ Иосифа Петровича,
1907 г.р., ур. села Ново-Константиновка,
Летичевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
129.ПОПЛАВСКОГО Александра Ивановича,
1882 г.р., ур. с.Вишневчик - Смотрич-
ского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
130.ПОПЛАВСКОГО Виктора Карловича,
1884 г.р., ур. с.Малая Радогощ, Плужан-
ского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
131.ПОПЛАВСКОГО Иосифа Петровича,
1898 г.р., ур. села Б.Шкаровки,
Грицевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
132.ПОПЛАВСКОГО Степана Иосифовича,
1900 г.р., ур. села Малая Радогоща,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
133.ПОПЛАВСКОГО Франца Иосифовича,
1897 г.р., ур. с.Малая Радогоща,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
134.РАЙКОВСКОГО Мартына Антоновича,
1907 г.р., ур. села Погорелое, Варанов-
ского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
135.РАЧИНСКОГО Александра Станиславовича,
1895 г.р., ур. м.Летичев, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
136.РЕМЕЗ Павла Тимофеевича,
1906 г.р., ур. г.Шепетовка,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
137.РОСНОВСКОГО Бронислава Степановича,
1896 г.р., ур. села Савинец Солобкове-
цкого р-на, Кам.-Пол. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
138.РУДНИЦКОГО Марьяна Кайтановича,
1897 г.р., ур. села Крачки, Черно-Остров-
ского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
139.РУЛИНСКОГО Степана Михайловича,
1907 г.р., с.Кумановцы, Хмельни-
кского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
140.РУТКОВСКОГО Феликса Ивановича,
1906 г.р., ур. села Малая Радогоще,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
141.САВИЦКОГО Эдмунда (по паспорту Эдмунт)
Иосифовича, 1908 г.р., ур. с.Галузинцы,
Волковинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

142.САДОВЫЙ Карла Блажеевича,
1897 г.р., ур. с.Борщевка, Сатановского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
143.СВАРЧЕВСКОГО Станислава Францевича,
1896 г.р., ур. хутора Редкодубы, Остропольского р-на (по паспорту село
Вишнополь). РАССТРЕЛЯТЬ.
144.СВЕНЦИЦКОГО Флорияна Антоновича,
1892 г.р., ур. с.Буртынь, Полонского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
145.СВИНЦИЦКОГО Адольфа Доминикиевича,
1887 г.р., ур. с.Буртынь, Полонского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
146.СИДОРСКОГО Антона Владиславовича,
1887 г.р., ур. села Буртын, Полонского
р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
147.СИКОРСКОГО Филимона Иосифовича,
1902 г.р., ур. Татаринцы, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
148.СИМИНСКОГО Илью Степановича,
1897 г.р., ур. м.Козлов, Тарнопольского уезда - Польша. РАССТРЕЛЯТЬ.
149.СИЦИНСКОГО Павла Павловича,
1911 г.р., ур. села Войтовина Сатановского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
150.СЛАВЕЦКОГО Марьяна Николаевича,
1895 г.р., ур. села Кучмановки, Антонинского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
151.СЛИВИНСКОГО Петра Александровича,
1893 г.р., ур. села Малая Радогоща,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
152. СОБОЛЕВСКОГО Антона Иосифовича,
1889 г.р., ур. села Буртын, Полонского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
153.СОВИНСКОГО Казимира Францевича,
1893 г.р., ур. с.Черное Остропольского р-на
(по паспорту с.Губин). РАССТРЕЛЯТЬ.
154.СОКОЛОВСКОГО Альбина Витальевича,
1908 г.р., ур. села Большая Рабогоща,
Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
155.СОКОЛОВСКОГО Болеслава Витальевича,
1907 г.р., ур. села Большая Радогоща,

Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
156.СОКЛОВСКОГО Иосифа Ивановича,
1888 г.р., ур. села Мартына, Плужанского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
157.СОРОКАТЫЙ Франца Руфаловича,
1892 г.р., ур. села Татаринец, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
158.СОСНОВЫЙ Иосифа Станиславовича,
1892 г.р., ур. с.Красная-Новоселица,
Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
159.СТАНИШЕВСКОГО Антона Петровича,
1888 г.р., ур. м.Летичев, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
160.СТОКРАТНИЦКОГО Марьяна Иосифовича,
1883 г.р., ур. с.Васютинцы Волковинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
161.СТРЕКОВСКОГО Антона Михайловича
(по паспорту Иванович),
1882 г.р., ур. с.Зеленое, Волочиского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
162.СТУЖЕВСКОГО Адама Людвиговича,
1896 г.р., ур. села Сабучи - Польша. РАССТРЕЛЯТЬ.
163. СУПРОВИЧ Станислава Викторовича,
1898 г.р., ур. села Гута-Яцковецкая,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
164.ТАРКОВСКОГО Иосифа Кашперовича,
1895 г.р., ур. с.Горошки, Полонского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
165.ТЕНТЕРОБА Альбина Ивановича,
1908 г.р., ур. м.Городок, того же р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
166.ТЕРПИЛОВСКОГО Ивана Станиславовича,
1904 г.р., ур. Антонин (по паспорту
села Триски). РАССТРЕЛЯТЬ.
167.ТОМЧИШЕН Войцеха Ивановича,
1883 г.р., ур. с.Андрейковцы, Городокского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
168.ТРЕМБАЧЕВСКОГО Виктора Николаевича,
1888 г.р., ур. села Новая-Гута Новоушицкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
169.ТРИЩ Александра Станиславовича,
1904 г.р., ур. села Червона Новоселица,
Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

170.ТРИЩ Павла Иосифовича,
1903 г.р., ур. села Червона Новоселица,
Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
171.ТРИЩ Павла Станиславовича,
1909 г.р., ур. села Червона-Новоселица,
Полонского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
172.ТРОХАНОВСКОГО Франца Антоновича,
1914 г.р., ур. с.Янова, Винницкого р-на,
житель с.Липовка, Сатановского р-на,
Кам.-Под. области. РАССТРЕЛЯТЬ.
173.ФИЛИППОВИЧ Иосиф Мартынович,
1890 г.р., ур. с.Гродище, Шепетовскго р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
174.ХОДКЕВИЧА Тодеуша Станиславовича,
1899 г.р., ур. г.Земброво-Ломженского
повита (Польша). РАССТРЕЛЯТЬ.
175.ЧЕРНОК Иосифа Тимофеевича,
1891 г.р., ур. села Татаринец, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
176.ЧЕРНЮК-ЗАЕЦ Ивана Карловича,
1884 г.р., ур. села Татаринцы, Ярмолинецкого р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
177.ЧЕСАНОВСКОГО Тимофея Антоновича,
1899 г.р., ур. села Смотричевки, Смотричского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
178.ЧИЖ Эдуарда Феликсовича,
1903 г.р., ур. с.Лавриновцы, Грицевского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
179.ЧОГУНСКОГО Брониславa Степановича,
1903 г.р., ур. села Перемишель, Славутского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
180.ЧУЛОВСКОГО Мартына Шимоновича,
1891 г.р., ур. села Браженцы, Полонского р-на,
Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
181.ЦЫГОДА Станислава Викентьевна,
1902 г.р., ур. с.Завалийски. РАССТРЕЛЯТЬ.
182.ШАФИНСКОГО Томко Васильевича,
1893 г.р., ур. села Ивки, Старо-Синявского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
183.ШЕПЕТОВСКОГО Тадеуша Францевича,
1897 г.р., ур. села Залуск (Польша). РАССТРЕЛЯТЬ.

184.ШЕРСТЯНЮК Ивана Андреевича,
1890 г.р., ур. с.Кистени Рогачевского р-на, житель с.Черешепка. Деражнянск. р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
185.ШИНКАРУК Петра Иосифовича,
1885 г.р., ур. с.Буцнева, Деражнянского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
186.ШКОЛЯР Войцеха Антоновича,
1895 г.р., ур. с.Гречаны Проскуровского р-на,Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
187.ЩУР Викентия Францевича,
1885 г.р., ур. села Тарнаруды, Волочиского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
188.ЩУР Франца Францевича,
1875 г.р., ур. села Тарнаруды, Волочиского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
189.ЭЙСМОНТ Анелию Владиславовну,
1895 г.р., ур. с.Закреничье Ярунь-ского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
190.ЯКУБОВСКОГО Стефана Леонтьевича,
1893 г.р., ур. с.Николаева, Черно-Островского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
191.ЯНИЦКОГО Нарциза Фердинантовича,
1900 г.р., ур. м.Дунаевцы. РАССТРЕЛЯТЬ.
192.ЯНУШЕВИЧ Бронислава Антоновича,
1898 г.р., ур. с.Москалевка, Жмеринского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
193.ЯНЧУРА Иосифа Ивановича,
1893 г.р., ур. м.Городок, Городокского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
194.ЯРОЦКОГО Карла Болеславовича,
1885 г.р., ур. с.Сахновцы. РАССТРЕЛЯТЬ.
195.ЯСИК Станислава Ивановича,
1891 г.р., ур. с.Папирня, Городокск.р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.
196.ЯСИНСКОГО Александра Васильевича,
1893 г.р., ур. с.Супрунковцы, Кам.-Под. р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.
197.ЯСИНСКОГО Петра Иосифовича,
1902 г.р., ур. с.Малая-Радогощ, Плужанского р-на, Кам.-Под. обл. РАССТРЕЛЯТЬ.

198.ЯСИНСКОГО Станислава Иосифовича,
1906 г.р., ур. с.Малая-Радогощ, Плужанского р-на. РАССТРЕЛЯТЬ.

199.МОДЗАКЕВСКУЮ Марию Марьяновну,
1914 г.р., ур. с.Сочи Бугского р-на,
Киевской обл. ЗАКЛЮЧИТЬ В ИСПРАВТРУД ЛАГЕРЬ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ.

200.ПОЛИЩУК Даниила Тарасовича,
1901 г.р., ур. села Майдан-Вила, Шепетовск. р-на, Кам.-Под. обл. ЗАКЛЮЧИТЬ В ИСПРАВТРУД-ЛАГЕРЬ НА ДЕСЯТЬ ЛЕТ.

Народный Комиссар Внутренних Дел СССР
Генеральный Комиссар
Государственной Безопасности (Ежов)

Прокурор Союза СССР (Вышинский)

Верно: Сотрудник для особых поручений
8-го Отдела ГУГБ НКВД СССР
Ст. Лейтенант Госуд. Безопасности

[підпис] (Кремнев)

Архів УСБУ в Хмельницькій області.-Спр. 12.-Арк. 2-17. Завірена копія.